

SPOL IN MIGRACIJA

Izkušnje žensk kot akterk migracij

Sanja Cukut Krilić

MIGRACIJE
MIGRANTKE

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503231>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.151.3-054.72-055.2(497.4)

CUKUT, Sanja

Spol in migracija : izkušnje žensk kot akterk migracij / Sanja Cukut
Krilič. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009. - (Migracije /
Založba ZRC, ZRC SAZU ; 30. Migrantke ; 3)

ISBN 978-961-254-176-7
249803008

SPOL IN MIGRACIJA
Izkušnje žensk kot akterk migracij

Sanja Cukut Krilić

Ljubljana 2009

VSEBINA

PREDGOVOR

9

UVODNE MISLI

13

TEORETIČNA IZHODIŠČA ZA RAZISKAVO

Migracijski trendi v sodobnem svetu

23

Vprašanje razlike v feministični teoriji in študijah spolov

31

Ženske v »klasičnih migracijskih teorijah«

35

Spol in migracija v različnih tipologijah migracij

43

Migracije v Sloveniji

68

MIGRANTKE V SLOVENIJI

Konstrukcija »drugosti«

85

Izhodišča raziskave

86

Metodologija in »vstop na teren«

88

Migracija in zgodbe žensk

95

Fokusna skupina z udeleženci s področja migracij

129

SKLEPI

155

VIRI IN LITERATURA

165

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

181

PREDGOVOR

Knjiga, ki jo držite v rokah, je posledica spleta naključij. Leta 2005 sem se kot mlada raziskovalka zaposlila na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU, kjer sem že od leta 2002 občasno sodelovala pri raziskovalnih projektih. Kljub temu da sem z migranti in migrantkami že nekaj let delala v več nevladnih organizacijah, me je raziskovalna pot sprva vodila k drugim temam. Ukvarjala sem se zlasti s študijami prebivalstvene dinamike (predvsem rodnosti in samomorilnosti), študijami rodnostnega vedenja (na primeru zgodb visoko izobraženih posameznic in posameznikov) in z usklajevanjem plačanega dela in družinskega življenja. Rodnostno vedenje univerzitetno izobraženih naj bi bila sprva tudi tema mojega raziskovalnega usposabljanja in doktorskega študija. Kljub temu so me že takrat močno zanimali etničnost, nacionalizmi in narava sodobnih identifikacijskih procesov, s katerimi sem se bolj ali manj sistematično ukvarjala zlasti med magistrskim študijem na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Leta 2006 smo na inštitutu začeli izvajati projekt FEMAGE, katerega cilj je bil utemeljiti pomembnost proučevanja žensk kot migrantk in proučiti njihove izkušnje v novih družbah. Nenačrtovano in nepričakovano se mi je ponudila možnost osmisliti dotedanje praktično delo na področju migracij tudi na raziskovalnem področju. Osrednja naloga mednarodnega projekta je bila zbrati in analizirati življenjske zgodbe žensk, ki so migrirale v Slovenijo, in na tej podlagi podati tudi implikacije za oblikovanje politik.

To je bilo tudi izhodišče moje doktorske disertacije *Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji*, ki sem jo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani zagovarjala avgusta 2008. Na njeni podlagi sem oblikovala tudi pričujočo monografijo, s katero želim bralcem približati kompleksnost samega procesa migracij, opozoriti na teoretske, epistemološke in metodološke dileme in izzive proučevanja migracij žensk in utemeljiti ženske kot akterke in ne le pasivne udeleženke migracijskih procesov.

K nastanku knjige je prispevalo mnogo ljudi. Posebno zahvalo za strokovno vodstvo in podporo, pogovore in potrpežljivost dolgujem svoji raziskovalni in študijski mentorici in sodelavki Duški Knežević Hočevar. Iskrena hvala tudi sodelavki in somentorici disertacije Majdi Černič Istenič. Zahvaljujem se tudi svojim sedanjim in nekdanjim sodelavkam na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU: Lilijani Šprah, Urški Rajgelj in Mojci Šoštarich. Hvala Mirjam Milharčič Hladnik z Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, ki mi je vedno priskočila na pomoč z dragocenimi metodološkimi sugestijami in predlogi za oblikovanje besedila, in Jerneju Mlekužu z istega inštituta za natančno branje in predloge za tehnične in vsebinske izboljšave besedila. Za dolgoletno pomoč in podporo se zahvaljujem tudi profesorici Tanji Rener s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Veroniki Bajt in Nataliji Vrečer se zahvaljujem, da sta z menoj delili svoje neprecenljive izkušnje pri raziskovanju migracij. Hvala Ani Kralj za pomoč pri zbiranju literature. Še zlasti pa se zahvaljujem tistim, ki so mi pomagali pri iskanju sogovornic in z dragocenimi sugestijami pri izvedbi raziskave in interpretaciji njenih rezultatov. Posebna zahvala Jasminki Dedić, Emini Hadžić in Faili Pašić Bišić. Nekaterih drugih zaradi zagotovitve njihove anonimnosti žal ne morem poimensko imenovati. Ireni Destovnik se zahvaljujem za natančen in temeljit jezikovni pregled besedila ter kot urednici znanstvene revije *Glasnik SED* za osebno podporo takrat, ko je bilo moje raziskovalno delo predmet ostrih kritik. Hvala Založbi ZRC in njenemu uredniku Vojislavu Likarju za pripravljenost izdati pričujoče besedilo ter potrpežljivost in pomoč pri njegovem urejanju. Posebna hvala vsem raziskovalnim kolegom, udeležencem znanstvenih konferenc in okroglih miz, na katerih sem tako v Sloveniji kot tujini predstavljala svoje delo, predvsem za njihove sugestije za izboljšavo mojih besedil in za spodbujanje k prevpraševanju nekaterih zame samoumevnih predpostavk. Najiskrenejšo zahvalo pa namenjam svojim sogovornicam, ki so mi dovolile vstopiti v svoja življenja in so z mano delile intimne, pogosto boleče, predvsem pa navdihujoče zgodbe. Iskrena hvala vsem!

Zlasti pa se za neomajno podporo in zaupanje zahvaljujem svojim najbližjim in najdražjim. Pričujoče delo posvečam Teu.

UVODNE MISLI

Z vprašanjem morebitne posebnosti migracijske izkušnje žensk sem se prvič srečala leta 2002, ko sem kot prostovoljka ene od nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo s prisilci za azil in z begunci, delala z otroki in mladimi v takratnem Azilnem domu in Centru za tujce na Celovški cesti v Ljubljani. Specifičnost položaja migrantk sem v takratnih pogovorih z drugimi prostovoljci in prostovoljkami interpretirala precej redukcionistično: samo dejstvo, da ženske, ki so bivale v Azilnem domu in Centru za tujce, niso imele možnosti kuhati in skrbeti za lastno gospodinjstvo, sem razumela kot enega od temeljnih dejavnikov, ki jim v novi družbi ne omogoča prevzeti »tradicionalne vloge« osebe, ki skrbi za družino in ohranjanje »tradicije« v novi družbi. Druga pogosta interpretacija, ki se je spominjam, so bile razprave med prostovoljci in prostovoljkami o nasilju nad ženskami v »tradicionalno patriarhalnih družinah« v družbah, iz katerih so prihajale migrantke. Šele pozneje sem se zavedla, da sem migrantke etnocentrično obravnavala zlasti kot »žrtve« zatriarskih patriarhalnih struktur, ne pa tudi kot akterke migracijskih procesov, in jih primarno umeščala v zasebno sfero doma in gospodinjstva. Hkrati pa se mi je ob druženju in delu s prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine, s katerimi sem delala od leta 1999, porajal vtis, da so v teh skupnostih ženske s svojim delom na črno, in sicer v neformalni ekonomiji zasebnih gospodinjstev, prevzele dejavno vlogo »hraniteljic« družine. Formalno vključitev na trg delovne sile jim je onemogočal njihov status oseb z začasnim zatočiščem. Ženske so za preživetje poskrbele bolj, kot so zanj zaradi večjega nadzora nad bolj »tradicionalno« moškimi deli (na primer v gradbeništvu) lahko poskrbeli moški. Čeprav nekatere ženske v Bosni in Hercegovini niso opravljale plačanega dela, so v Sloveniji hitro našle delo, ki jim je omogočalo preživljati njihove družine.

Leta 2006 sem kot članica projektne skupine na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU začela sodelovati v mednarodnem projektu FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies, 6.

okvirnega programa Evropske komisije.¹ Z raziskovanjem v omenjenem projektu sem tako na epistemološki kot tudi na metodološki ravni začela sistematičneje združevati temi migracij in spola. Izhodišče raziskovanja je bil podatek, da med značilnosti sodobne Evrope nedvomno spada naraščajoče število mednarodnih migrantov in migrantk, hkrati pa vse več raziskovalcev migracijskih procesov ugotavlja, da v zadnjih desetletjih narašča število migracij žensk, saj te danes na mednarodni ravni predstavljajo že skoraj polovico vseh mednarodnih migrantov (Carling 2005: 2); nekateri raziskovalci govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller 1998: 9). Kljub temu pa je migracijske izkušnje žensk večina prevladujočih migracijskih študij spregledala. Temeljni namen pričujočega besedila je odstreti del tega tradicionalno spregledanega in zamolčanega področja proučevanja s pomočjo razumevanja izkušenj žensk kot akterk migracijskega procesa.

Vendar sem se že na začetku soočila s temeljno dilemo o dejanskih motivih za proučevanje migrantov in migrantk ter njihovega vključevanja v nove družbe. Zagovorniki družbenokonstruktivističnega pristopa v humanistični in družboslovni znanosti nas namreč opozarjajo, da je produkcija vedenja zgodovinski produkt delovanja družbenih skupin, ki delujejo v zgodovinsko specifičnih političnih in ekonomskih kontekstih (Greenhalgh 1996: 29–30). Ali povedano z besedami Franca Malija (1990: 182): » ... na znanstveno vedenje različno vpliva družbeno-kulturni kontekst, v okviru katerega se to znanstveno vedenje oblikuje in razvija.« Ali torej migracije in migrante proučujemo zato, ker domnevamo, da bodo rešili »probleme« nizke rodnosti in staranja prebivalstva ter posledično pomanjkanja delovne sile v nekaterih gospodarskih panogah, ki smo jim priča zlasti v t. i. razvitem svetu, ali pa nas njihove izkušnje zanimajo zaradi njihovih ekonomskih, socialnih in političnih pravic?

V strokovni kot tudi laični javnosti je namreč že kar notorično prisotno spoznanje, da v večini evropskih držav, Severni Ameriki in Kanadi na nacionalni ravni od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja stopnja rodnosti upada, zaradi česar se omenjene države vedno bolj soočajo s staranjem prebivalstva, z upadanjem priliva mlade delovne sile in naraščanjem bremen zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Tako je na primer Evropska komisija že leta 1993 kot problematične posledice demografskih sprememb navedla zmanjšano stabilnost zakonske zveze in družine, vedno večji prepad med generacijami, družbeno izključenost, brezposelnost in konflikt med pla-

1 Projekt FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies (številka pogodb: SSP4-CT-2005-022355, trajanje 2006–2007).

čanim delom in družinskim življenjem (*Social Protection in Europe*, v Hantrais 1997: 359). Nekateri izračuni kažejo, da je ogroženo že samo obnavljanje prebivalstva, kar skrbi tako strokovne kroge kot širšo javnost. Pojavljajo se celo strahovi, da je dolgoročno ogrožen položaj Evropske unije kot pomembne ekonomske in politične sile v globalnem merilu (*Fertility and family issues in an enlarged Europe* 2004: 1).

In prav imigracijski ukrepi se kažejo, kot je zapisano v *Zeleni knjigi (Green Paper* 2005), kot eden od verjetnih scenarijev oziroma strategij ukrepanja proti opisanemu demografskemu stanju.² Implikacija, da gostujoče družbe potrebujejo migrantke, je vsebovana že v prvem delu naslova projekta FEMAGE, ki govori o *needs for female immigrants*, torej potrebah družb po migrantkah. Takemu utilitarističnemu *cost benefit* pristopu sem se v pričujočem besedilu želela izogniti, zato sem se že pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj odločila, da se bom osredotočila na potrebe migrantk samih (*needs of female immigrants*) z vidika (ne)uresničevanja njihovih ekonomskih, socialnih in državljanskih pravic. Prav zato se v pričujočem besedilu ne ukvarjam z vprašanjem, ali t. i. razvite družbe potrebujejo migrantke zaradi lastnih neugodnih demografskih trendov, temveč s predstavitvijo njihove izkušnje migracije in življenja v novi družbi.

Druga dilema, ki me je spremljala ob raziskovanju, je sama uporabnost koncepta etnične skupine. Za potrebe mednarodne primerljivosti in na podlagi pregleda migracijskih tokov v Slovenijo smo se v raziskovalni skupini v Sloveniji namreč odločili, da se bomo v delu projekta s kvalitativno zasnovanimi intervjuji, ki jim je sledil strukturiran zaprti in odprti del vprašalnika, pogovarjali z dvema skupinama migrantk, Bošnjakinjami in ženskami iz nekdanje Sovjetske zveze (Rusinjami in Ukrajinkami). Vprašali smo se, ali je etnična skupina tisti odločujoči dejavnik, ki v največji meri določa proces migracije in izkušnje migrantk v novi družbi. Ta dilema se je pojavljala zlasti pri ženskah iz Bosne in Hercegovine, kjer sem se osredotočila samo na Bošnjakinje,³ ne pa tudi na ženske hrvaške in srbske narodnosti. Zakaj proučujem samo eno od številnih etničnih skupin, ki živijo v Bosni in Herce-

2 O tem je pisala Knežević Hočevar 2006.

3 V besedilu uporabljam uradni izraz Bošnjakinje, čeprav so se nekatere ženske opredelile kot Bosanke ali Muslimanke. Miran Komac, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007: 37) ugotavljajo, da je bila kategorija Bošnjaka v klasifikacijo prebivalstva vključena šele v popisu leta 2002, vendar je kar tretjina prebivalstva želela ohraniti dotedanje poimenovanje Musliman, nekateri pa so se opredeljevali kot Bosanci (pri čemer seveda ni jasno, ali so bili hkrati tudi islamske veroizpovedi). Po drugi strani pa je prav raba kategorije »Muslimanke« esencionalistična, kot me je opozorila dr. Jasminka Dedić, saj se nekatere ženske, ki se opredeljujejo kot Bošnjakinje, ne opredeljujejo nujno tudi kot muslimanke.

govini, so me spraševale tudi številne sogovornice. Ena je zajela bistvo moje dileme z izjavo, da »imamo podobne zgodbe, ne glede na narodnost«. Kljub temu se v besedilu in sami analizi nisem mogla izogniti delitvi na etnično pripadnost in državo izvora posameznih žensk. Država izvora se v novejših teorijah razume kot eden od temeljnih dejavnikov oblikovanja migrantske izkušnje. Zlasti raziskovalci, ki so v zadnjem desetletju proučevali transnacionalno razsežnost življenja migrantk in migrantov, so opozorili, da moramo v proučevanje migracij poleg proučevanja nove vključiti tudi značilnosti izvorne družbe (Anthias in Lazaridis 2000: 10; Fitzgerald 2006: 2). Nenazadnje pa je prav raba pojma migrant/-ka za označevanje določene kategorije ljudi že sama po sebi esencialistična, saj mnogovrstno in kompleksno izkušnjo posameznikov in posameznic zoži na zlasti migrantsko dimenzijo oziroma izkušnjo, hkrati pa gre za pripisovanje in kategorizacijo, ki ju osebe same pogosto niti ne doživljajo kot relevantni. Zlasti problematična je s tega vidika raba pojma »migrant/-ka druge generacije« za osebe, ki so bile rojene v določeni družbi, imajo pa starše z migrantskim ozadjem. Kot piše Wendy Pojmann (2006: 38), status migrantke prekrije pomen vseh drugih elementov identitete in vsem migrantkam pripiše skupno oznako.

Soočala sem se tudi z vprašanjem motivov za migracijo. Prevladujoča interpretacija socialistične migracije iz držav nekdanje Jugoslavije kot tudi migracije iz držav nekdanje Sovjetske zveze v t. i. postsocialističnem obdobju, kot so jo razumeli znanci in prijatelji, s katerimi sem se o svojem raziskovanju pogovarjala in jo v veliki meri delila tudi sama, je namreč bila, da je večina omenjenih migracij ekonomsko motiviranih. Nenazadnje se je zdelo, da so se s tako interpretacijo svoje migracije v neformalnih pogovorih strinjali tudi tisti sorodniki po očetovi strani, ki so v osemdesetih letih prejšnjega stoletja iz Bosne in Hercegovine emigrirali v Slovenijo. Tudi prvi pregled bolj uveljavljenih migracijskih teorij je pokazal, da t. i. klasične migracijske teorije najbolj poudarjajo ekonomske vidike migracije, manj pa socialne in kulturne.

Teoretično in epistemološko zagato razlage položaja žensk zlasti skozi prizmo enega dejavnika (na primer etnične skupine, migrantskega statusa, spola, izobrazbe, ipd.) sem v večji meri razrešila z metodami, ki so jih razvijale feministične teorije oziroma študije spolov. Te so pokazale, da žensk ne moremo obravnavati kot enotne kategorije, ki deli določeno univerzalno izkušnjo, saj se med seboj razlikujejo po številnih dejavnikih, kot so na primer razred, starost, rasa, etnična pripadnost, kraj bivanja, religija, itn.

Prav v konceptu razlike sem našla stično točko novejših migracijskih teorij in feministične teorije. Podobno kot je feministična teorija skušala univerzalizirati žensko (esencializem zlasti feminizma drugega vala), je tudi kla-

sična migracijska teorija z osredotočanjem zlasti na ekonomske vidike migracij oziroma na določene statistično definirane tipe migracij (begunec, delovni migrant, združitev družine) skušala migrante poenotiti. Na tej podlagi sem oblikovala tudi prvi del monografije.

V prvem delu besedila najprej proučim družbenozgodovinski kontekst uveljavitve migracij kot družbeno relevantnega vprašanja na evropski ravni. Vprašanja kako, kdaj in zakaj so bile migracije sploh obravnavane kot družbeno pomemben pojav, sprva pojasnujem s kratkim orisom zgodovine uveljavljanja predstave o nacionalni populaciji na evropskih tleh v začetku devetnajstega stoletja, ki sovpada z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah (Kreager 1997: 155). Obenem razlagam naraščajoči pomen tistih znanstvenih disciplin, ki naj bi bile »primerno opremljene« za nadzor nad gibanjem nacionalnih populacij (Seale 1998: 81–82). Posebno pozornost namenim tudi predstavitvi družbenopolitičnega konteksta, ki je zlasti v drugi polovici dvajsetega stoletja vodil k vedno restriktivnejši migracijski politiki.

Nadalje pokažem, kako je bil spol kot analitična kategorija vključen v že obstoječe teme in metode raziskovanja migracij in kako so se na podlagi zavedanja o pomenu kategorije spola v migracijskih študijah oblikovala nova raziskovalna vprašanja in vsebine (Willis in Yeoh 2000: XI). Pregled migracijskih teorij dopolnjujem s tistimi vidiki feministične teorije in študij spolov, ki obravnavajo vprašanje razlik med posamičnimi skupinami žensk (teorija interseksionalnosti) in so v nasprotju s predstavo, ki je ženske avtomatično poenotila v nediferencirano kategorijo spola.

Izhodišče besedila je raziskovanje pomena spola kot analitične kategorije za razumevanje migracijskih procesov in njihovih različnih kategorizacij (na primer delovnih migracij, združitve družin, prosilk za azil, begunk). V glavnem se opiram na uveljavljene teoretične okvire študij spolov, feministične teorije in migracijske teorije v sociologiji, antropologiji in socialni zgodovini. Tako obravnavam ne/vključitev spola v nekatere bolj uveljavljene teorije migracij, zlasti v neoklasične ekonomske teorije, strukturalistične teorije, institucionalne teorije ter teorijo mrež. Moj namen ni celovito in izčrpno prikazati različne teoretske obravnave migracij, temveč le najbolj »uveljavljena« stališča ter njihovo (ne)obravnavanje vprašanja spola. Različne teoretične perspektive ponekod prepletam in prikazujem tako historiat navajanja različnih obravnave kot njihove revizije in kritične obravnave. Sledi primerjava s tistimi stališči v migracijskih študijah, ki nasprotujejo pojmovanju spola kot statične in nespremenljive kategorije in so tako predstavo redefinirali. V nadaljevanju predstavim kratko zgodovino proučevanja migracij v Sloveniji, zlasti tistih študij, ki so se bolj ali manj eksplicitno ukvarjale tudi z vprašanji

spola oziroma migracij žensk. Na kratko prikažem in z vidika (ne)upoštevanja spola ocenim tudi slovensko migracijsko politiko ter sam družbeni kontekst, zlasti oblikovanje suverene nacionalne države in njeno približevanje evropskim integracijam, ki sta, po moji oceni, odločilno vplivala na družbeni položaj migrantk v Sloveniji.

Predpostavka o migrantkah kot dejavnih družbenih akterkah je podlaga za proučevanje različnih odzivov migrantk na opisane družbene okoliščine. Prijem, ki upošteva značilnosti družbenih struktur in individualno delovanje z zbiranjem življenjskih zgodovin, se zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj uveljavlja tudi v migracijskih študijah (prim. Passerini idr. 2004: 5). Menim, da prav analiza izkušenj konkretnih posameznic lahko veliko pove o širšem družbenopolitičnem kontekstu oblikovanja migracijske politike. Skladno z omenjenimi teoretičnimi izhodišči v empiričnem delu monografije poudarim heterogenost življenjskih zgodb migrantk ter dejavnike, ki so sooblikovali njihov življenjski potek in migracijsko izkušnjo.

Zaradi želje prikazati kompleksnost in mnogotere pomene migracijskega procesa sem se odločila za kvalitativno zasnovane intervjuje kot osrednjo metodo. Prednost tako zasnovane empirične raziskave je v tem, da je temeljni poudarek na izkušnjah in perspektivah migrantk samih (*bottom-up approach*). V empiričnem delu besedila analiziram podatke, deloma zbrane med izvajanjem že omenjenega mednarodnega projekta. Analiziram gradivo, zbrano s kvalitativnimi intervjuji z migrantkami iz Bosne in Hercegovine (Bošnjakinjami), in držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi in živijo v Sloveniji. Leta 2006 sem se pogovarjala s šestintridesetimi migrantkami, udeležila pa sem tudi nekaterih njihovih družabnih dogodkov. Gradivo, zbrano v pogovorih z njimi, sem dopolnila z zapisi iz etnografskega dnevnika.

Izhodišče besedila je usklajeno s teorijo interseksionalnosti, ki poudarja medsebojno součinkovanje različnih dejavnikov družbenega razslojevanja, ter z novejšimi teorijami transnacionalnosti, ki poudarjajo, da je treba pri raziskovanju migracij upoštevati značilnosti tako izvorne kot nove družbe. Menim, da sta izkušnja migracije in vključevanja migrantke v novo družbo pomembno povezani z dejavniki, kot so družbene razmere v njeni izvorni družbi, motiv prihoda ter družbenoekonomski položaj in stopnja razvitosti (obseg, intenzivnost in vsebina) njihovih socialnih mrež v novi družbi.

Z namenom dokazovanja dinamične narave odnosa med izvorno in novo družbo preverjam tudi predpostavko, da migracija ustvarja procese in situacije »multiple pripadnosti«, ki migrantk ne povezujejo izključno z enim prostorom, temveč v medsebojnem prepletanju ustvarjajo kompleksne in mnogovrstne repertoarje etnične in kulturne pripadnosti. Omenjena defi-

nicija migracij se ujema z vedno večjim zavedanjem o fluidni in dinamični naravi identitet oziroma identifikacijskega procesa. Predpostavljam tudi, da je »samouresničitev« eden od temeljnih motivov za prihod migrantk v novo družbo. Kljub morebitni spornosti rabe koncepta samouresničitve ter njegovi etnocentrični konotaciji sem s tako obravnavo migracije skušala preseči ekonomistično pojmovanje migracij in opozoriti na avtonomne migracijske projekte žensk kot družbenih akterk, za katere migracija z njihove perspektive (torej v njihovi samoreprezentaciji) lahko pomeni tudi večjo individualno svobodo, spoznavanje novega in nove izkušnje ter manjši družbeni nadzor kot v izvorni družbi. Predpostavljam tudi, da je migracijski proces dinamičen proces ter da migrantke prvotni načrt svojega življenjskega poteka pogosto nanovo opredelijo. Menim, da migracije ne moremo pojmovati kot premočrtnega, linearnega procesa, ki sledi določenemu racionalnemu načrtu. Prvotni načrti se pogosto reinterpreterirajo in spremenijo (pomen t. i. točk obrata).

Številni proučevalci migracijskih procesov ugotavljajo, da širjenje Evropske unije in odpiranje njenih notranjih meja povečujeta razlike v pravicah med državljani držav Evropske unije ter državljani tretjih držav, za katere veljajo vedno restriktivnejši pogoji vstopa vanje in bivanja v njih. Zato tudi zatrjujem, da migracijske politike v Sloveniji prispevajo k negotovosti in ranljivosti migrantk iz tretjih držav. Migrantke, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, imajo zaradi spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin več težav pri vključevanju v novo družbo kot tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo.

Pričujoče besedilo želi predvsem odgovoriti na vprašanja, kako ženske doživljajo svojo migracijo, kakšen pomen ji pripisujejo in kakšne so njihove izkušnje vključevanja v slovensko družbo. Pri analiziranju pogovorov so me zlasti zanimale informacije o življenjskih razmerah migrantk, njihovih življenjskih potekih ter izkušnjah in pričakovanjih o življenju v novi družbi. Temeljne vsebine pogovorov so bile naslednje: življenje v izvorni družbi, družinsko ozadje, delitev dela in odnosi v družini (v izvorni družbi in Sloveniji), odločitev za migracijo, prihod v Slovenijo, neformalne in formalne socialne mreže, ekonomska, socialna in politična integracija v novo družbo, plačano delo, pričakovanja, povezana z upokojitvijo, njihovo razumevanje integracije; analiza zajema tako retrospektivno kot prospektivno dimenzijo. Sama struktura pogovorov pa je vključevala tudi tiste teme, ki so bile pomembne za migrantke same. S pomočjo kvalitativne metode prikazujem tiste družbene okoliščine, v katerih posameznice sprejemajo svoje odločitve in jih podatki kvantitativno zasnovanih študij običajno ne vključujejo. Kljub temu so kvantitativni (statistični) podatki o migracijah v Sloveniji in odnosu prebivalstva

do tujcev (migrantov) podlaga za izbor vzorca in utemeljitev pomembnosti proučevanja položaja posameznih skupin migrantk.

Rezultate osrednjega dela empiričnega dela besedila dopolnujem z izsledki fokusne skupine, ki so se je udeležili razni akterji s področja migracij in migracijske politike (predstavniki državnih institucij in ministrstev, pristojnih za migracije, nevladnih organizacij in migrantskih društev), pri čemer so me zanimale vsebine, ki se nanašajo na specifični položaj migrantk v novi družbi. Skladno s predpostavko, da migrantsko izkušnjo odločilno oblikuje družbenopolitični kontekst, je nujno analizirati stališča posameznih akterjev migracijske politike.

V sklepnem poglavju povzamem in kritično ocenim rezultate empirične analize. Na podlagi sinteze ugotovitev prvega in drugega dela monografije skušam oblikovati smernice in napotke za nadaljnje proučevanje omenjene teme, s katerimi bi lahko nadgradili obstoječe raziskovanje obravnavanega področja.

TEORETIČNA IZHODIŠČA
ZA RAZISKAVO

MIGRACIJSKI TRENDI V SODOBNEM SVETU

Zgodovinsko oblikovanje migracij kot družbeno pomembnega vprašanja

Čeprav se je človeštvo v zgodovini neprestano selilo, so bili ti premiki pred oblikovanjem suverenih nacionalnih držav precej manj nadzorovani in omejevani (Teitelbaum 2005: 200). V t. i. agrarnih družbah je bila večina prebivalstva nemobilnega v smislu možnosti gibanja po prostoru in neobstoja skupnega standardiziranega nacionalnega jezika (Gellner, v Bauböck 1998: 27–28). Politična ozemlja so segala na območja pod vojaškim nadzorom določenega vladarja, vendar jih ljudje niso doživljali kot »zamejen družbeni prostor« (Bauböck 1998: 28). Tako Michael Teitelbaum (2005: 200) opisuje »Westfalski sistem držav« v Evropi sedemnajstega stoletja kot sistem, za katerega je veljalo, da vsako geografsko zamejeno ozemlje nadzoruje vlada, ki je zmožna na tem ozemlju uveljavljati »suverenost«. V opisanem sistemu so morale države sprejeti odgovornost za zaščito ljudi, ki so prebivali znotraj meja tako določenih območij, zlasti pa za zaščito pred zunanjimi grožnjami in kršitvami temeljnih človekovih pravic.

Bolj sistematično ukvarjanje z migracijami v Evropi in ZDA tako sega v prvo polovico devetnajstega stoletja, tj. v obdobje uveljavljanja nacionalnih držav, ko je, kot pravi zgodovinar Klaus Bade (2005: 230), nacionalna država dokončno postala »odločilna politična strukturna oblika«. Že konec osemnajstega stoletja so namreč razlagalci prebivalstvenega gibanja poudarjali nujnost varovanja zdravja nacionalnega prebivalstva (Szreter 2003: 422). V Evropi in ZDA se je tako v prvi polovici devetnajstega stoletja vedno bolj uveljavljala potreba po statističnem zbiranju podatkov o t. i. nacionalnih populacijah kot celotah in ne določenih slojih prebivalstva v okviru državne entitete (Kreager 1997: 154–155).¹ Hkrati z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah se je v javnih diskurzih uveljavljalo pojmovanje nacionalnih

1 O tem je v Sloveniji pisala Duška Knežević Hočevar (2003a; 2003b; 2004).

populacij kot nedvoumno zamejenih političnih enot, ki naj bi bile hkrati tudi »kulturno ločene« od drugih enot enakega reda. Če je bila še v *ancien régime* nacionalna sestava prebivalstva drugotnega pomena, so v suverenih nacionalnih državah »skupne lingvistične, kulturne in zgodovinske izkušnje« in kazalniki, kot so prebivanje na skupnem ozemlju in »skupni izvor«, postali tisti razločevalni znaki, ki so navznoter opredeljevali nacionalne populacije (Kreager 1997: 155).

Tvorci predstav, ki so enačili politično in kulturno entiteto, so težili k »demografskemu idealu« preštevanja, beleženja in kategoriziranja članov takih nacionalnih populacij, ki naj bi bile med seboj jasno ločene z mejami nacionalnih držav (Kreager 1997: 156; prim. Kertzer in Arel 2002). Šele tovrstna politična in administrativna predstava o ločenosti nacionalnih populacij je omogočila uresničevanje ideje o preštevanju in beleženju prebivalstva (Kreager 1997: 156). Evropske nacionalne države so nadzor nad svojim prebivalstvom začele širiti z njihovim klasificiranjem, preštevanjem in standardizacijo: tako so na primer začeli šteti in beležiti rojstva, smrti, lastništvo in prenose lastnine, dohodek in gibanje prebivalstva (Chatterjee in Riley 2001: 816). Kategorizacija prebivalstva na ozemljih nacionalnih držav je spremenila tudi pojmovanje kolektivnih identitet kot vedno bolj ekskluzivnih in kategoriziranih entitet, kar se je ujemalo s predstavo o nacionalnih populacijah kot zamejenih in »kulturno ločenih« od drugih populacij (Kreager 1997: 155–156). Državni uradniki so prebivalstvo razločevali in kategorizirali na podlagi nedvoumno opredeljenega merila kolektivne identitete in ga evidentirali v nacionalnih popisih (prim. Kreager, 1997; Kertzer in Arel 2002).² Zbiranje nacionalnih statistik so politične elite razumele kot način »modernizacije države« (Kertzer in Arel 2002), saj naj bi bile tovrstne statistike nekakšno »diagnostično orodje« za spremljanje socialne in ekonomske blaginje nacionalnega telesa (Krause 2001). Bile naj bi tudi pokazatelj »fizične moči« prebivalstva, hkrati pa naj bi opozarjale na potencialne »grožnje« tej moči (Seale 1998: 81).

2 Po oceni Leslie King (2002: 371) so popisi pomembni v poskusih države, da bi definirala in ocenila, kdo sestavlja »ljudstvo, saj demografski trendi, ki se v njih razkrijejo, lahko vodijo k populacijskim politikam, ki naj bi te trende spremenile. Kategorije v popisih, vključno z vprašanji o jeziku pa tudi o rasi, narodnosti in veri ne odražajo objektivne podobe in sestave prebivalstva v neki državi; so tudi načini izgrajevanja naroda, poudarjanja meja skupine ne le v odnosu do druge nacionalne države, ampak tudi med skupinami znotraj države, ki naj bi izraziteje pripadale nacionalni skupnosti, in tistimi, ki jo s to skupnostjo vežejo bolj ohlapne vezi.« Vendar, kot pravi Jennifer Johnson Hanks (2007: 9–10), ki se sklicuje predvsem na avtorje iz vrst antropologije, filozofije in sociologije, je take »meje skupine« vedno težje določiti, saj so tudi »kulturne enote« v neprestanem procesu (pre)oblikovanja.

Opisana predstava o nacionalnih populacijah je spremenila tudi razumevanje migracijskih procesov. Migracije so postajale vedno bolj mednarodne, hkrati pa je razmah etničnega nacionalizma zlasti v poznem devetnajstem in zgodnjem dvajsetem stoletju povzročil kolektivno razločevanje med »lastnimi« in »tujimi državljani« (Bauböck 1998; Bade 2005; Dobrowolsky in Tastsoglou 2006). Kot pravita Andreas Wimmer in Nina Glick Schiller (2003: 589), so »migrante vedno bolj obravnavali kot politično nevarne in nacionalno in rasno temeljno različne Druge«. In prav zanikanje vloge migrantov v procesu izgrajevanja naroda je bilo temeljnega pomena za oblikovanje mita o domnevni nacionalni homogenosti tako zamejenih populacij (Castles in Miller 1998: 48).

Tudi poskus izenačevanja političnih in kulturnih meja in njihov vedno večji družbeni pomen sta bila tista pokazatelja, zaradi katerih je moralo veliko ljudi zapustiti državo, v kateri so živeli (Bauböck 1998: 28). Prostorska mobilnost prebivalstva, zlasti preko meja suverenih nacionalnih držav, je postala politično nadzorovana (Bryceson 2002: 31; Bade 2005: 205). Vlade centrov so imele oblast nad izdajo dovoljenj za bivanje, ki so bila prvič v zgodovini nujna za vstop v državo in zakonito bivanje v njej. Kot posledica omenjenega dogajanja se je oblikoval institucionalizirani državni aparat za nadzor in omejevanje migracij (Wimmer in Glick Schiller 2003: 590).

Bade (2005: 205) to obdobje, ki ga časovno umesti med obe svetovni vojni, razume kot nekakšno prehodno fazo med liberalnim obdobjem relativne »svobode migracij« in protekcionistično državno politiko migracij in trga delovne sile. Poleg na državni ravni določenih »zaščitnih carin« ter zavarovanja čezmorskih trgov in virov v obdobju kolonialne ekspanzije so bili za obdobje sedemdesetih in osemdesetih let devetnajstega stoletja značilni tudi različno izraziti posegi na trgu dela, ki so bili prvi koraki za zaščito domačih delavcev pred tujimi (Bade 2005: 231).

Tudi posegi na socialnem področju, še zlasti vzpostavitev institucije socialnega varstva (prim. Bauböck 1998), ki je zdaj veliko bolj kot prej razmejila državljane od tujcev, so bili pomembni za zaščito domačih delavcev. Ta pot ni vodila le do večjega razločevanja med pravicami lastnih in tujih »državljanov«, temveč je celo temeljila na razmejevanju omenjenih pravic in nadzoru nad priseljevanjem in podeljevanjem državljanstva. Meddržavne pravne uskladitve na področju politike migracij in trga dela (zlasti na področju zaščite domače delovne sile) so pomenile začetek modernega mednarodnega prava, katerega subjekti niso bili narodi, temveč nacionalne države (Bade 2005: 231–232).

Hkrati sta se prav med oblikovanjem suverenih nacionalnih držav v Evropi utrdila pojma politični begunec in politični azil. Šele takrat naj bi v javnem in državnem govoru »začeli političnemu beguncu pripisovati begunske lastnosti ter ga s tem definirati in institucionalizirati« (Bade 2005: 205). Število političnih beguncev je bilo v začetku devetnajstega stoletja v primerjavi s tipom begunca, ki je nastal z uveljavitvijo nacionalnih držav, zanemarljivo majhno. Nacionalna država je »ustvarila« svoje manjšine in s tem pogosto tudi razmere za beg (Bade 2005: 229). Kljub temu je še globoko v devetnajstem stoletju tako pri sprejemanju tujcev kot dodeljevanju azila in podpore šlo bolj za zanesljive informacije o tujcih kot pa za nacionalno pripadnost (Bade 2005: 232).

Tako naj bi bila pruska protipoljska politika konec devetnajstega stoletja pionirska z vidika omejevanja gibanja in zaposlovanja tujcev, pa čeprav se takrat priseljevanja še ni omejevalo, niti na trgu dela domačini niso imeli prednosti pred priseljenci (Bade 2005: 253). Motiv pruske protipoljske politike naj bi bil bolj varnostnopolitičen kot pa protekcionističen (politika zaščite trga delovne sile). Prehod iz bolj liberalne v protekcionistično migracijsko politiko naj bi se končal šele med obema svetovnima vojnoma, ko se je sistem nadzora nad tujci povezal z novim sistemom upravljanja dela (Bade 2005: 253).

V dvajsetem stoletju so namreč državni posegi v mednarodne selitve dosegli do takrat neznan obseg in intenzivnost. Prva svetovna vojna naj bi končala obdobje liberalne selitvene politike in okreplila obrat k »selitvenemu gospodarstvu«, ki ga zaznamujejo državni posegi in omejitve na področju zaposlovanja tujcev (Bade 2005: 256). Ali povedano z Badom: »Protekcionizem in prizadevanje za samozadostnost sta postali glavni značilnosti svetovnega gospodarstva, intervencijska država pa v Evropi nekaj povsem običajnega. Na tej podlagi sta vodenje in nadzor postala orodje politike migracij in trga dela, ki je merila na nacionalno zapiranje in izključevanje« (Bade 2005: 280). Na migrante so še bolj kot prej gledali kot na »sovražne tujece« (Bade 2005: 270), ki naj bi ogrožali notranjo varnost države.³

3 V primerjavi z Evropo v ZDA omejevalna politika priseljevanja konec devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja ni bila v taki meri gospodarsko motivirana. Pomembnejši vzrok za omejevanje priseljevanja in selektivno priseljevanje je bil »nativistični fundamentalizem« (Bade 2005: 289), združen z rasizmom. Dennis Hodgson (1991: 4), na primer, za ZDA konec devetnajstega stoletja ugotavlja, da so prebivalstveni strokovnjaki pojma »razredni položaj« in »rasa« pogosto uporabljali kot merilo za »biološko kvaliteto« prebivalstva. Tako je bila nizka rodnost pripadnikov višjega in srednjega razreda opredeljena kot problematična še zlasti po letu 1880, ko se je močno povečalo število imigrantov iz Vzhodne in Južne Evrope (Hodgson 1991: 4–5). Zato naj bi se številni strokovnjaki zavzemali za omejitev priseljevanja iz teh držav (Hodgson 1991: 10) (prim. tudi Castles in Miller 1998: 62).

Evropa je bila vsaj do petdesetih let prejšnjega stoletja kontinent s prevladujočimi medcelinskimi emigracijami prebivalstva, med katerimi so prevladovale izselitve v Ameriko in kolonije na drugih kontinentih. Po prvi svetovni vojni je pomanjkanje delovne sile v Severni Evropi spodbudilo delovno migracijo iz južноеvropskih držav. Najsplošneje gledano so pred drugo svetovno vojno v migracijah iz Evrope, z nekaterimi izjemami (na primer Irska, kjer je bila večina izseljenih že od srede devetnajstega stoletja žensk), prevladovali moški (Kofman idr. 2000: 4).

Obdobje med obema svetovnima vojnama in takoj po njima je zaznamovalo predvsem prisilno priseljevanje velikih razsežnosti. Zato nekateri dvajseto stoletje označujejo celo kot »stoletje beguncev« (prim. Castles in Miller 1998; Bade 2005: 255). Po prvi svetovni vojni so se v države Zahodne Evrope in t. i. Novega sveta selili begunci iz Rusije, Poljske, Nemčije, Judje iz držav Vzhodne Evrope in osebe, ki so bežale pred špansko državljansko vojno. Po drugi svetovni vojni so se Nemci izseljevali z območij, ki so bila pred vojno pod nemško oblastjo, Italijani na sever Evrope, begunci iz republik tedanje Sovjetske zveze pa zlasti v Francijo, Veliko Britanijo, Švico in na Švedsko. Druga svetovna vojna pa ni povzročila le največjih prisilnih selitev v evropski zgodovini, temveč je povzročila tudi razpad evropskih kolonialnih imperijev in s tem priseljevanje množice kolonialnih oziroma postkolonialnih povratnikov in priseljencev nazaj v Evropo (Kofman idr. 2000: 5; Bade 2005: 331):

Migracijske vzorce in poti v obdobju hladne vojne so v treh po absolutnem številu imigrantov največjih evropskih sprejemnih državah – Franciji, Zahodni Nemčiji in Veliki Britaniji – določale deloma »privilegirane« migracijske povezave, ki so se navezovale na stare selitvene tradicije oziroma kulturnozgodovinske povezave, deloma pa na prevladujoče nove migracijske povezave, ki so se z verižnimi selitvami in s selitvami družin za svojimi člani naglo utrjevale po meddržavnih omrežjih (Bade 2005: 335).

V obdobju od srede petdesetih let do začetka sedemdesetih let dvajsetega stoletja Evropa beleži ekonomsko rast, katere posledica je bilo hitro povečanje delovnih migracij. Tedanji delovni migranti so se zaposlovali predvsem v proizvodnji in gradbeništvu, torej v panogah, ki so primarno zaposlovale moške. Vendar so delodajalci kmalu izrazili potrebo po delovni sili tudi v panogah, ki so »tradicionalno« zaposlovale ženske, tj. v skrbstvenih poklicih – šolstvu, zdravstvu in zasebnih gospodinjstvih.

Po letu 1950 so se meddržavne selitve v industrijske države Srednje, Zahodne in Severne Evrope dogajale pretežno znotraj Evrope; evropska gibanja

so v zgodnjih sedemdesetih letih dosegla selitveni saldo skoraj 15 milijonov ljudi. Najpomembnejša izhodiščna območja so bile države evrosredozemskega območja (Portugalska, Španija, Italija, Jugoslavija, Grčija) pa tudi Turčija ter države Magreba na afrosredozemskem območju Magreba (zlasti Alžirija) (Kofman idr. 2000: 6; Bade 2005: 347).

Leta 1973 je naftna kriza s skokovitim naraščanjem cen nafte večino evropskih vlad prepričala v konec iluzije o brezmejni gospodarski rasti (Bade 2005: 349). Vlade so začele sisteme t. i. gostujočih delavcev (*guest worker system*) omejevati tudi zaradi prakse spreminjanja statusa priseljence s pravico do začasnega bivanja v status priseljence s pravico do trajnega bivanja (Kofman idr. 2000: 5; Bade 2005: 353). V javnem in političnem govoru so poudarjali s priseljenci povezane družbene probleme. Prav tako je naraščalo odklonilno razpoloženje večinskega prebivalstva do določenih skupin priseljencev. Migracije so vedno bolj postajale vprašanje varnosti (Castles in Miller 1998: 2).

Ko so v začetku sedemdesetih let države Srednje, Zahodne in Severne Evrope omejile sprejemanje delovnih migrantov, so se verižne selitve iz držav, kot sta Turčija in Alžirija, vedno pogosteje obravnavale kot azilne migracije. Z izjemo migracij, motiviranih z združitvijo družin, za prihod v Evropo skoraj ni bilo zakonitih možnosti (Bade 2005: 335–336), zaradi česar se je povečalo število žensk, ki so migrirale (Kofman idr. 2000: 5). Hkrati z naraščanjem števila beguncev oziroma prosilcev za azil sta se ob koncu sedemdesetih let med domačim prebivalstvom povečala nezaupanje in odklonilno razpoloženje do beguncev; domačini so dvomili, ali so to »pravi« ali le »ekonomski« begunci (Bade 2005: 407).

Kljub temu je bila Evropa vse do šestdesetih let prejšnjega stoletja območje izseljevanja in manj priseljevanja (Kofman idr. 2000; Bade 2005). Vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja se je Evropa namreč delila na severno regijo priseljevanja in južno regijo odseljevanja. Vendar se je tudi na jugu Evrope v osemdesetih letih povečalo medcelinsko gibanje prebivalstva, kar je pomenilo, da so nekdanja izhodiščna območja znotrajevropskih selitev (torej z juga na sever) postala območje priseljevanja z drugih celin, zlasti iz Afrike in Azije (Bade 2005: 334).

Po koncu hladne vojne je zaradi omejevalnih politik priseljevanja že prepoznana »evropska trdnjava« (Bade 2005: 353). V poznih sedemdesetih, zlasti pa osemdesetih letih dvajsetega stoletja so se krepile težnje po vpeljavi obrambne azilne politike, tj. omejevalnih ukrepov za pridobitev azila. Predvsem zaradi sistematičnega zapiranja evropskih meja je naraščalo tudi število nezakonitih priseljencev, oblikovala pa se je mednarodna mreža za tihota-

pljenje ljudi (Bade 2005: 408). Prav zato v naslednjem podpoglavju posebno pozornost namenjam trendom, ki so jih strokovnjaki v Evropi opažali zlasti v zadnjih dveh desetletjih in ki naj bi odločilno vplivali na položaj migrantov in migrantk v novih družbah in na raziskovanje migracijskih procesov.

Migracije v sodobni Evropi

Kot sem že omenila, sta se obseg in pomen migracij v evropskem merilu povečevala po drugi svetovni vojni, zlasti pa po letu 1980 (Castles in Miller 1998: 4). Sodobne Evrope tako ne utemeljuje le združitev nacionalnih držav, temveč tudi naraščajoča prisotnost mednarodnih migrantov (Merrill 2006: 189). Stephen Castles in Mark Miller (1998: 8) kot temeljne značilnosti sodobnih migracij navajata njihovo globalizacijo, vedno večje število, njihovo raznolikost, feminizacijo in politizacijo. Globalizacija migracij pomeni, da je vedno več držav hkrati pod velikim vplivom migracijskih gibanj. Povečuje se tudi raznolikost izvornih držav, kar posledično pomeni, da se tudi migranti, ki prihajajo v nove družbe, med seboj vedno bolj razlikujejo.

Na povečevanje števila migrantov v globalnem smislu deloma vplivajo tudi spremembe na trgu delovne sile, zlasti vedno prilagodljivejši načini zaposlovanja. Zaradi njih vedno več ljudi dela pogodbeno za določen čas, kar povzroča rast kratkoročnih gibanj prebivalstva (Kofman idr. 2000: 7). Tudi osebe, ki so v določeno državo prišle s turistično vizo, pogosto svoje bivanje podaljšajo s poroko, z zaposlitvijo ali izobraževanjem. V zadnjih desetletjih pa se je povečalo tudi število beguncev oziroma prosilcev za azil, ki so trenutno v Evropi najštevilnejša skupina migrantov (Kofman idr. 2000: 7).

Zlasti v devetdesetih letih dvajsetega stoletja so migracije postajale tudi vedno bolj raznolike. Z raznolikimi tipi migracij (begunstvo, delovna migracija, družinska migracija), ki se med seboj pogosto prepletajo, se srečuje večina držav (Castles in Miller 1998: 9). Na migracije še vedno vpliva pomanjkanje delovne sile v določenih panogah, kar ustvarja posebne niše delovne sile. Do temeljnega premika v t. i. industrializiranih državah pa je prišlo zaradi prehoda od industrijskega k storitvenemu sektorju. Po oceni Eleanore Kofman, Annie Phizacklea, Parvani Raghuram in Rosemary Sales (2000: 7) se pri zaposlovanju v storitvenem sektorju oblikujejo specifične niše, v katerih se delovna sila rekrutira na podlagi delitve dela po spolu, zaradi česar se je število migrantk v določenih sektorjih ekonomije močno povečalo.⁴

Na migracijske trende so odločilno vplivale geopolitične in ekonomske spremembe, ki so med strokovnjaki in v javnosti spremenile sam pomen

4 Več o tem glej v podpoglavju Ženske kot delovne migrantke?

pojma mednarodna migracija, zlasti razpad Sovjetske zveze, Jugoslavije in Češkoslovaške ter združitev Zahodne in Vzhodne Nemčije. Migracije, pred opisanimi dogodki opredeljene kot notranje migracije, so z razpadom omenjenih držav pridobile mednarodni značaj (Kofman idr. 2000: 6). Tako mednarodne migracije vedno bolj vplivajo na nacionalne politike in bilateralne ter regionalne odnose ter nacionalnovarnostne politike omenjenih držav (Castles in Miller 1998: 9).

Zato ni pretirana ocena, da so migracije zlasti v zadnjem desetletju postale eden od pomembnejših elementov oblikovanja ekonomske in socialne politike Evropske unije (*Migration trends in an enlarged Europe* 2004: 1) in pomemben »izziv« za oblikovanje migracijskih politik v večini evropskih držav (Freedman 2003: 2). Večina držav Evropske unije je prav v zadnjih desetletjih razvila politike integracije migrantov v nove družbe. Ta potreba se še povečuje, ker zaradi neugodnih demografskih trendov, kot sta zmanjševanje števila prebivalstva in staranje družbe, narašča potreba po delovni sili. Paul Demeny ocenjuje (2003: 16), da so tako strokovnjaki, ki proučujejo demografske trende, kot javnost na koncu dvajsetega stoletja postali pozornejši na nizke stopnje rodnosti v zahodnih družbah, ki dolgoročno ne bi več zagotavljale obnavljanja prebivalstva. V ospredju razprav so vprašanja o migracijah kot eni od možnosti, ki bi v zahodnih družbah dolgoročno zagotovila ohranjanje vsaj sedanje ravni reprodukcije prebivalstva (King 2002: 367). Hkrati ocenjevalci prebivalstvenega gibanja vedno pogosteje razpravljajo o vplivu migracij na spreminjanje značaja nacionalnih skupnosti (King 2002: 367–368). Po oceni Dirka van De Kaaja (1999: 15) prav predstava o povezanosti številčnosti naroda z njegovo močjo in vplivom v primerjavi z drugimi narodi še danes vzbuja strah zaradi domnevne »izgube nacionalne identitete«. Prav zato si proučevalci v zadnjem desetletju vedno bolj prizadevajo združiti izsledke razlagalcev negativnih stališč do tujcev s spoznanji presojevalcev demografskih trendov, ki iščejo vir za svoje razlage tudi pri tistih teoretikih nacionalizma in etničnosti, ki se bolj posvečajo proučevanju različnih definicij nacionalizma, nacionalnih skupnosti ter nacionalnih in etničnih identifikacij (Černič Istenič in Knežević Hočevar 2006: 25).⁵

Kljub v javnosti in političnih razpravah vedno bolj prisotnemu diskurzu o »odprti Evropi« in »svobodnem pretoku ljudi« se večina proučevalcev migracij strinja, da je ena temeljnih značilnosti migracijske politike Evropske unije prav njena naraščajoča restriktivnost do posameznikov in posameznic

5 Za pregled raziskav na to temo glej na primer članek Majde Černič Istenič in Duške Knežević Hočevar (2006).

iz t. i. tretjih držav. Strog nadzor nad zunanjsimi mejami, ukrepi za omejevanje migracij in pravic ter omejevanje samega števila sprejetih beguncev oziroma prosilcev za azil so temeljni elementi migracijskega režima, ki ga raziskovalci označujejo kot »evropska trdnjava«. Migracije so zlasti zaradi dogodkov po 11. septembru vedno bolj varnostno vprašanje (Dobrowolsky in Tastsoglou 2006: 3). Pravica do svobodnega gibanja in z njo povezane ekonomske, socialne in politične pravice so omejene predvsem na državljane držav članic Evropske unije, medtem ko je nadzor nad zunanjsimi mejami Evropske unije vedno strožji (Lister 1997: 46). Kot pravita Alexandra Dobrowolsky in Evangelis Tastsoglou (2006: 4), prav v situaciji, ko so migranti vedno bolj tarča omejevalnih ukrepov, narašča tudi njihova negotovost in se zmanjšuje njihov občutek varnosti. Po njuni oceni to zlasti velja za tiste, katerih »Drugost« je vidna (na primer ženske, ki nosijo naglavno ruto). Pri definiciji pojma migrant/-ka torej ne gre le za zakoniti status osebe v določeni državi, temveč tudi za »družbene konstrukcije vsakdanjega življenja«, kjer so kot »Drugi« označeni tisti, ki se od »večinskega prebivalstva« razlikujejo po »vidnih značilnostih«, kot so barva kože, jezik ali naglas, religija, način oblačenja, ipd. Po mnenju nekaterih raziskovalcev pa je v zadnjem času postala temeljni razlikovalni znak, ki odločilno opredeljuje migrante in migrantke, pripadnost islamu (Kofman idr. 2000: 9).

Najsplošneje gledano bi lahko na podlagi orisa migracijskih trendov v Evropi sklenili, da med prebivalstvenimi strokovnjaki in v širši javnosti prevladuje spoznanje, da se migranti in migrantke med seboj vedno bolj razlikujejo. Zato se dozdeva, da jih je nujno treba obravnavati kot heterogeno in ne kot enotno kategorijo. Ker v besedilu obravnavam izkušnje žensk kot migrantk, se v nadaljevanju ukvarjam s teoretičnimi prijemi tako skladno z migracijsko kot tudi s feministično teorijo oziroma študijami spolov, ki so skušale preseči poenostavljeno obravnavanje migrantov/migrantk in žensk kot »univerzalnih«, enotnih kategorij.

VPRAŠANJE RAZLIKE V FEMINISTIČNI TEORJI IN ŠTUDIJAH SPOLOV

Povedano v foucaultovskem smislu nas nedavni razvoj družbenokritične misli spomni na to, kako so lahko »teorije emancipacije« slepe za svoje težnje po prevladi, izključevalnosti in omejevalnosti in kako nanje ni imuna niti feministična teorija (Archer Mann in Huffman 2005: 56). To spoznanje so zlasti artikulirale raziskovalke, ki pripadajo, poenostavljeno rečeno, t. i.

feminizmu tretjega vala.⁶ Omenjene raziskovalke so v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj opozarjale, da kulturne in družbene razlike obstajajo ne le med moškimi in ženskami, temveč tudi med samimi ženskami (Facchi 1998: 347). Feministična teorija t. i. drugega vala je namreč po oceni Alessandre Facchi (1998: 347) reproducirala prav to, proti čemur se je borila. Oblikovala je namreč univerzalni subjekt, katerega prototip je bila ženska iz dominantne družbene skupine. Tako so raziskovalke kategorijo spola, kot pravi Susan Stanford Friedman (2001: 124), »izločile«, pri tem pa niso upoštevale dejavnikov in družbenih kategorij, kot so kolonializem (in njegovi učinki v postkolonialnem obdobju), rasa, razred, religija, spolna usmerjenost in nacionalna pripadnost. Na tej podlagi ni bilo več mogoče govoriti o nekakšnem »mednarodnem sestrstvu«, ki je impliciral tudi domnevno enotnost ženskega gibanja, pojem feminizem pa se je pomnožil v feminizme (Stanford Friedman 2001: 124; Archer Mann in Huffman 2005: 59).

Feministične teoretične perspektive, ki so opozarjale na razlike med posameznimi skupinami žensk, so bile po oceni Archer Mann in Huffman (2005: 61) še v osemdesetih letih dvajsetega stoletja precej razdrobljeno in nesistematično vključene v feministično raziskovanje. Šele v devetdesetih letih dvajsetega stoletja je Patricia Hill Collins omenjeno perspektivo poimenovala teorija intersekcionalnosti (v Archer Mann in Huffman 2005: 61) in razvila novo feministično epistemologijo, ki je močno vplivala tudi na nadaljnji razvoj feministične misli. Zagovarjala je idejo, da nobena družbena skupina nima niti privilegirane in jasnega zornega kota gledanja niti teorije in metodologije za odkritje absolutne resnice, pa tudi svojih teorij in metodologij ne more razglasiti za univerzalno normo presojanja izkušnji drugih skupin (Hill Collins, v Archer Mann in Huffman 2005: 62). Teoretičarke t. i. feminističnega postmodernizma oziroma poststrukturalizma so svoje analize razvijale na podlagi dela francoskih avtorjev, kot so Jacques Lacan, Michel Foucault in Jacques Derrida, ki so zatrjevali, da vse skupinske kategorije

6 Nedvomno lahko klasifikacija feminizmov v valove s poudarjanjem skupnih značilnosti povzroči homogenizacijo feministične teorije v določenem obdobju (prim. Archer Mann in Huffman 2005: 58). Kljub temu jo v pričujočem besedilu uporabljam z namenom lažje konceptualizacije nekaterih temeljnih razlik med drugim in tretjim valom feministične teorije. Susan Archer Mann in Douglas Huffman (2005: 56) sta identificirala štiri temeljne perspektive, ki so po njenem mnenju najodločilneje oblikovale diskurz feminizma tretjega vala: teorija intersekcionalnosti, postmodernistični in poststrukturalistični pristopi, feministična postkolonialna teorija, ki se jo pogosto označuje tudi kot globalni feminizem, ter pristopi, ki jih razvija nova generacija mlajših feministk. V pričujočem besedilu skladno z vsebino besedila predstavljam najrelevantnejše ugotovitve slednjih pristopov, saj nisem nameravala sistematično pregledati in oceniti vseh omenjenih pristopov.

(ki temeljijo na razredni, rasni, spolni, religijski pripadnosti) lahko in moramo dekonstruirati kot esencialistične (v Archer Mann in Huffman 2005: 62). Prav razumevanje identitet kot multiplih, spremenljivih in nestabilnih kategorij naj bi po njihovem mnenju posameznikom in posameznicam šele omogočilo izražanje razlik, saj svobodo vidijo v uporabi proti takim kategorizacijam, ki so jih kot temeljne poudarile teorije interseksionalnosti (Archer Mann in Huffman 2005: 63). Archer Mann in Huffman (2005: 63) ocenjujeta, da je temeljna dilema, ki sta jo sprožila postmodernizem in poststrukturalizem, vprašanje, kako naj feministična teorija ohrani poudarek na kolektivnih kategorijah in se hkrati izogne esencializmu, torej poenotenju določeni skupini pripadajočih posameznikov in posameznic.

Monolitno konstrukcijo žensk v okviru t. i. zahodnega feminizma so, v veliki meri na podlagi vprašanj, ki sta jih porajala teorija interseksionalnosti ter poststrukturalistični in postmodernistični pristop, analizirale teoretičarke iz t. i. nerazvitega sveta. Teoretičarke z nekdanjih kolonialnih območij so s postkolonialno feministično teorijo opozorile na etnocentrične prikaze žensk iz »tretjega sveta« v diskurzih »zahodnih feminizmov« (Ayotte in Husain 2005: 114). Omenjeni diskurz je Elisabeth Spelman (v Archer Mann in Huffman 2005: 59) poimenovala »trojanski konj feminističnega etnocentrizma«. Kevin Ayotte in Mary Husain (2005: 114) ocenjujeta, da je bilo eno od najprodnih spoznanj postkolonialistične teorije prav ideja o nevzdržljivosti homogeniziranih prikazov žensk iz »tretjega sveta«, ki sam »tretji svet« esencializirajo, kot da bi ta bil enoten prostor. Tovrstna homogenizacija je pogosto povzročila eksotizacijo tujega Drugega in hkrati nekako »usmiljenja« do zatiranih, ki naj bi jih bilo, analogno kot v obdobju kolonializma, treba »razsvetliti« in »rešiti«. Podobno so ženske iz držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi, v javnih diskurzih obravnavane zlasti kot prostitutke, ekso-tične plesalke, oziroma t. i. neveste po pošti, Bošnjakinje pa esencializirane kot muslimanke.⁷

Teoretičarke so razvile pojem feministična geopolitika (Stanford Friedman 2001: 123), s katerim so želele poudariti, da je pri analizi oblikovanja identitet treba upoštevati nacionalno državo in odnose moči znotraj nje (v okviru mesta/vasi, regije) ter odnose na mednarodni in transnacionalni ravni. Ena od temeljnih značilnosti postkolonialne (feministične) teorije je namreč spoštovanje edinstvene izkušnje, zgodovine in tradicije drugih kultur. Kljub temu so nekateri raziskovalci poudarili, da kulturna specifičnost in po-

7 Več o tem glej v podpoglavju Konstrukcija »drugosti«.

sebnost ne bi smeli biti argument za legitimizacijo nepravilnih ali zatiralskih praks (Ayotte in Husain 2005: 114).

V tem pogledu so povedne številne študije, ki so analizirale družbene pomena pokrivanja žensk. Ayotte in Husain (2005) sta na primer proučevala diskurze o nošenju burke (obleke, ki pokriva celotno žensko telo razen oči) v Afganistanu, in ugotovila, da je burka postala nekakšen »vizualni in lingvistični znak zatiranja žensk v Afganistanu«, pri čemer so mediji zlasti po 11. septembru v tej državi zanemarjali druge oblike neenakosti med spoloma in samo zgodovinsko konstrukcijo pomenov oblačilnih praks oziroma praks pokrivanja. Pokrivanja žensk namreč ne moremo enoznačno razlagati kot simbola zatiranja žensk, saj je lahko tudi izraz delovanja žensk (na primer v uporniških gibanjih proti sekularnim vladam v Turčiji, Egiptu in Alžiriji), v nekaterih državah Bližnjega vzhoda pa označuje tudi iniciacijo žensk v fundamentalistična uporniška gibanja. Med revolucijo leta 1979 so se nekatere pripadnice srednjega sloja v Iranu pokrivalo v znak upora proti »zahodni kulturni civilizaciji« ali zaradi izražanja solidarnosti z ženskami iz delavskega razreda (Ayotte in Husain 2005: 117).⁸ Ayotte in Husain (2005: 117) sta sklenila, da je vprašljiva prav homogenizacija izjemno raznolike skupine žensk in neupoštevanje raznolikih pomenov njihovih praks. Gre pa tudi za homogenizacijo islama v govoru o »muslimanskem svetu« kot enotni lokaciji.

V zadnjih dveh desetletjih predvsem antropologinje in socialne zgodovinarke poudarjajo, da pri proučevanju žensk kot temeljne konceptualne kategorije ne smemo določiti žensk, temveč kategorijo spola. Susan Greenhalgh (1995) in Nancy Riley (1995; 1998), ki sta rabo omenjenih konceptov presojali v okviru antropološke demografije, zatrjujeta, da je raba konceptov, kot sta »vloga ženske« in »položaj ženske«, vprašljiva. Menita namreč, da večina raziskovalcev, ki uporabljajo omenjena koncepta, predpostavlja, da je spol lastnost posameznikov in posameznic. Dokazujeta, da raziskovalci, ki govorijo o pojmu vlog med spoloma, ponavadi spregledajo tako neenakosti v družbeni moči med ženskami in moškimi kot neenakosti v širših družbenih institucijah (prim. Stacey in Thorne 1985). Pravita, da tak pristop objektivizira in reificira ženske, saj jih obravnava kot pasivne objekte namesto dejavnih akterk, in hkrati univerzalizira predstavi »ženske« in »vlog med spoloma«. Skladno s tem so mnoge raziskovalke poudarile, da mora biti temeljni analitični koncept spol in ne »vloga žensk« ali »položaj žensk« (Greenhalgh 1995; Riley 1995; 1998; 1999; Gerson 2004). Proučevanje spola kot kategorije pa po-

⁸ O oblačilnih praksah in pokrivanju žensk v Sloveniji je pisala Špela Kalčič (2006, glej poglavje Raziskovanje migracij v Sloveniji).

sledično ne pomeni sprejemanja statičnih, univerzalnih in vnaprej določenih predstav o ženskah in moških (Gerson 1990; Riley 1995).

Feministična teorija, ki sem jo zaradi lažje analitično-konceptualne obravnave množice različnih pristopov v pričujočem besedilu poenostavljeno označila kot feminizem tretjega vala, je nedvomno odprla mnogo vprašanj, ki se nanašajo tudi na predmet pričujoče monografije. Feministične teoretičarke so še bolj izražale prepričanje, da je vsaka vednost družbeno in zgodovinsko oblikovana in da je vsak prikaz življenja in izkušenj posameznih družbenih skupin vedno le parcialna zgodba, pisana s parcialne perspektive. Prav izhodišče omenjenih teorij, da so tudi ženske raznolik in ne enovit subjekt, zahteva prikaz mnogoterih migrantskih realnosti in izkušenj. Prav tako se zdi, da je kategorija spola za pričujočo analizo nujen, vendar ne dovolj razlagalen koncept, saj moramo upoštevati pomen mnogoterih dejavnikov družbenega razslojevanja (na primer etnično pripadnost, starost, religijo, družbenoekonomsko ozadje), ki odločilno oblikujejo izkušnjo in zaznavo migracije. V nadaljevanju besedila zato presojam, v kolikšni meri in kako so bila omenjena raziskovalna spoznanja vključena v proučevanje migracijskih procesov oziroma v teorije, s katerimi so jih raziskovalci skušali razložiti.

ŽENSKES V »KLASIČNIH MIGRACIJSKIH TEORIJAH«

Eden bolj uveljavljenih raziskovalcev prebivalstvenega gibanja Michael Teitelbaum (2005: 203) ocenjuje, da raziskovalci še v nobeni akademski disciplini – ekonomiji, demografiji, sociologiji, politični znanosti, okoljskih znanostih ali geografiji – niso uspeli oblikovati koherentne in prepričljive teorije mednarodnih migracij. Kljub temu je Anthony Fielding v eseju *Migration and Culture* leta 1992 poudaril tako temeljno dilemo v raziskovanju migracij kot temeljno pomanjkljivost t. i. klasičnih teorij migracij (v Brettell 2003: 23):

Nekaj čudnega je v načinu, kako proučujemo migracije. Pogosto iz osebne izkušnje pa tudi pogovorov v družini vemo, da je migracija skoraj vedno pomemben dogodek. Je eden tistih dogodkov, okrog katerega je zgrajena individualna biografija. Občutki, povezani z migracijo, so ponavadi zapleteni, odločitev za migracijo večinoma težka, rezultat pa ponavadi vključuje mešane občutke. [...] Migracija je izjava o posameznikovem svetovnem nazoru in je v tem smislu kulturno dejanje. Pa vendar se ob znanstvenem proučevanju migracij zdi, da na vse to pozabljamo. Migracija je prevladujoče konceptualizirana kot produkt materialnih sil, ki delujejo v družbi ... ali pa se na migranta/-ko gleda kot »racionalno ekonomsko bitje«, ki se za individualni napredek odloča glede na ekonomske okoliščine zaposlitve in stanovanjskega trga ali pa je obravnavan-a kot nekakšen ujetnik svojega razrednega položaja. Na tej podlagi je podvržen-a

močnim strukturalnim ekonomskim silam, ki jih sproža logika kapitalistične akumulacije.

Pripadniki Čikaške sociološke šole so razvili prvi sistematični pristop k vprašanju migracij. Njihovi modeli so po presoji Wimmerja in Glick Schillerjeve (2003: 591) vsebovali nacionalne vrednote in norme, ki so vplivali na razumevanje migracijskega procesa. Uveljavili so pogled na ozemeljsko zamejeno državo, ki ima svoje lastno, »stabilno« prebivalstvo. Migrante so v nasprotju z njimi prikazovali kot obrobne osebe, ki živijo v nekakšnem liminalnem stanju, saj naj bi ob prihodu v drugo družbo izgubili korenine v svoji družbi. Na podlagi te definicije domačega prebivalstva so kot rešitev predlagali asimilacijo in akulturacijo, do katerih naj bi po naravni poti prišlo v nekaj generacijah (Park, v Wimmer in Glick Schiller 2003: 591). Gibanje migrantov je bilo namreč v nasprotju s predstavo, da ima nacionalna država enovito nacionalno kulturo. Iz te kulture so bili migranti seveda izključeni, zato jih je bilo treba asimilirati v »prevladujočo kulturo«.

Raziskovalce, ki so oblikovali t. i. klasične teorije migracij, so zlasti zanimali ekonomski vzroki migracij. Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so bila najvplivnejša stališča neoklasične ekonomije. Po mnenju Floye Anthias (2000) je bil *push and pull* migracijski model, ki temelji na neoliberalni ekonomski teoriji, med raziskovalci migracij dolgo nekakšen standardni klasični model, po katerem naj bi posamezniki migrirali zlasti zaradi ekonomskih vzrokov, torej da bi sebi in svojim družinam zagotovili boljše življenje.⁹ Po tej ekonomistični predpostavki naj bi bila odločitev za migracijo racionalna izbira, delovanje migrantov pa so raziskovalci razumeli v idealnotipskem smislu kot racionalno ekonomsko delovanje pretehtavanja stroškov in koristi oziroma delovanja dejavnikov privlačnosti in odbijanja (Anthias 2000: 18; Kofman

9 Tak pogled je v glavnem temeljil na modernizacijski teoriji, ki je uveljavila linearno razumevanje razvoja in po kateri naj bi t. i. razvite družbe predstavljale nekakšen prototip razvoja, ki naj bi mu t. i. nerazvite družbe sledile (več o povezavi modernizacijske teorije s teorijami migracij glej Brettell 2000). Greenhalgh (1995: 10; 1996: 27), ki je na primer presojala razlagalno moč modernizacijske teorije na področju teorij rodnosti, opozarja, da so te teorije utemeljene v evolucionističnem in evropocentričnem razumevanju družbenega razvoja. Nekatere predpostavke omenjenih teorij so po mnenju Greenhalghove (1996: 27) nezgodovinske: na primer predpostavka, da je tok zgodovine unilinearen in vnaprej določen, ter predpostavka, da obstajata tradicionalna in moderna faza razvoja družbe. Še več, omenjene teorije naj bi bile tudi apolitične, saj predpostavljajo, da bodo »nerazvite države tretjega sveta« v svojem razvoju sledile »razvitejšim« zahodnim državam in tako zakrile neenakost v odnosih moči med njimi (Greenhalgh 1996: 27). Slednje je bilo, kot je prikazano v podglavju Vprašanje razlike v feministični teoriji in študijah spolov, tudi temeljna točka kritike raziskovalk, ki so razvijale t. i. postkolonialistične feminizme.

idr. 2000: 22). Dejavniki odbijanja naj bi zlasti vključevali demografsko rast, nizek življenjski standard in pomanjkanje ekonomskih možnosti, dejavniki privlačnosti pa povpraševanje po delovni sili, razpoložljivost zemlje in dobre ekonomske možnosti (Castles in Miller 1998: 20). Največ kritik tovrstnega *homo economicus* pristopa so, kot ocenjuje Caroline Brettell (2003: 4), podali socialni in kulturni antropologi. Poudarili so, da posameznik ni izključno racionalno bitje, ki migrira le iz ekonomskih razlogov, temveč da migracijski proces oblikujejo in preoblikujejo socialni in kulturni konteksti (Brettell 2003). Castles in Miller (1998: 20–21) tudi zatrjujeta, da so te teorije individualistične in ahistorične, saj ne upoštevajo na primer omejevalnih dejavnikov, kot so omejitve migracij s strani vlad, oziroma take omejitve obravnavajo kot nekakšne »motnje« v delovanju racionalnega trga.

Ženske so bile že v osnovi izključene iz omenjenih teoretizacij migracij. Kadar so raziskovalci analizirali njihove izkušnje, so jih skušali vključiti v modele, oblikovane za razumevanje migracije moških. Predpostavljali so namreč, da imajo ženske enake motive za migracijo kot moški. Delovanja migrantov in migrantk zagovorniki neoklasičnega pristopa niso obravnavali v kontekstu »upora« proti zatiralskim in izkoriščevalskim strukturam, hkrati pa so predpostavljali, da imajo moški in ženske do teh struktur enak odnos (Kofman idr. 2000: 23).

Bolj marksistično orientirani raziskovalci so na drugi strani zlasti od srede pa do konca sedemdesetih let dvajsetega stoletja razvijali raziskovalne metode, ki so bolj kot individualne izbire in delovanje poudarjale vlogo produkcijskega načina, torej makro- oziroma sistemske ravni. Pri tem so se opirali na marksistično politično ekonomijo, teorijo odvisnosti in teorijo svetovnih sistemov. Poudarjali so neenako delitev ekonomske in politične moči na globalni ravni in dejstvo, da je migracija mehanizem mobilizacije poceni delovne sile za potrebe kapitala (Kofman idr. 2000: 23). Eno bolj uveljavljenih stališč sta zastopala Stephen Castles in Godula Kozack (v Kofman idr. 2000: 23), ki sta menila, da je delovna migracija način, s katerim revne države bogatim državam nudijo razvojno pomoč, nerealistično pa je predpostavljati, da imajo posamezniki glede na take globalne neenakosti v ekonomski in politični moči in glede na nadzor nad migracijami s strani dominantnih držav z namenom, da bi si te zagotovile nujno delovno silo, možnost svobodno odločati o migraciji. Na ta način se migrantov ni obravnavalo kot posameznikov in posameznic, ki sprejemajo odločitve, temveč kot kategorijo delovne sile na globalnem trgu dela (Pedraza 1991: 308; Anthias 2000: 18–19). Nekatere raziskovalke (na primer Pedraza 1991: 308; Kofman idr. 2000: 23) so poudarile, da so na ta način posameznike in posameznice razumeli kot pasivne, preveč

socializirane osebe v mednarodnem kapitalističnem sistemu. Človeško delovanje so namreč marksistično orientirani raziskovalci omejili zlasti na interese kolektiva, tj. globalnega delavskega razreda. Večina opisanih stališč je, z redkimi izjemami, spregledala vlogo spola v migracijskih procesih (Kofman idr. 2000: 23).

Kot opozarjajo nekatere bolj uveljavljene raziskovalke migracij žensk (Kofman idr. 2000: 21), so tako klasična ekonomska teorija kot neomarksistični modeli politične ekonomije temeljili na modelu odnosov med spoloma, ki je (re)produciral odvisnost žensk. Kot zapiše Thanh-Dam Truong (v Kofman idr. 2000: 21), »lahko ti dve paradigmi v najboljšem primeru ženske vključita kot normativno kategorijo migracijskih tokov in njihovo migracijo razložita kot individualno racionalno odločitev, ki temelji na razlikah v plačilu (neoklasična teorija) ali na kolektivnih racionalnih odločitvah gospodinjstva in držav, ki temeljijo na interesu za dobrine, ki jih migranti 'vrnejo' v izvorno družbo (neomarksistični pristop)«.

Tovrstna kritika strukturalističnih modelov seveda ne pomeni, da so družbene strukture nepomembne. Izkušnje migracije namreč v glavnem oblikujejo migracijske politike v izvornih in novih družbah, ki predstavljajo širši strukturni kontekst, ki ženskam omejuje priložnosti (Kofman idr. 2000: 25). Strukturalistično orientirani raziskovalci so opozorili, da globalni kapitalizem pogosto povzroča izkoriščevalske odnose med t. i. državami v razvoju in novimi družbami (Brettell 2003: 2). Strukturalistični oziroma marksistični pristopi nas na primer opozarjajo na feminizacijo revščine, zaradi katere narašča število delovnih migrantk iz revnih držav, in na dejstvo, da so že same državne politike v nekaterih t. i. državah v razvoju (zlasti v Aziji) zasnovane tako, da spodbujajo mednarodno delovno migracijo kot način zmanjševanja revščine.¹⁰ Raziskovalci, ki so skladno s strukturalističnimi stališči razvijali teorije odvisnosti, so pri poskusu razlage družbenega razvoja opozorili na pomanjkljivosti stališča, izhajajočega iz teorije modernizacije. Njegovi zagovorniki so predpostavljali, da bo migracija na podlagi idej, ki naj bi jih domnevno progresivni migranti razširjali v domačih družbah, povzročila razvoj izvornih družb. Nasprotno so predstavniki teorije odvisnosti ugotavljali, da migracija celo znižuje stopnjo družbenega razvoja (*underdevelopment*) v izvornih družbah (v Brettell 2003: 2).

Nobeno od omenjenih stališč pa ni upoštevalo, da proces odločanja za migracijo poteka tudi v družini in širših socialnih mrežah v izvorni in novi družbi. Prav tako niso upoštevali, da se ne odloča le na individualni ravni,

10 Več o tem v podpoglavju Ženske kot delovne migrantke?

kot je predpostavljala neoklasična teorija, oziroma na strukturni ravni, kot so menili bolj marksistično orientirani raziskovalci. Raziskovalci, ki so razvijali omenjena stališča, so v osemdesetih letih prejšnjega stoletja poudarjali predvsem pomen družine in gospodinjstva oziroma so obravnavali migracijo kot strategijo celotnega gospodinjstva in ne le individualno strategijo. Gospodinjstva lahko nekatere svoje člane pošljejo na tuje trge delovne sile, nekatere pa »pustijo doma«, da bi tako razpršili morebitno tveganje zaradi migracije (Brettell 2003: 5). Kot pravi Douglas Massey (v Brettell 2003: 5), gospodinjstva delavce pošljejo v tujino ne le z namenom, da bi povečali dohodek v absolutnem smislu, temveč tudi da bi povečali svoj dohodek v odnosu na druga gospodinjstva. Na ta način naj bi gospodinjstva zmanjšala svoje sorazmerno prikrajšanje v primerjavi z drugo interesno skupino.

V zgodnjih raziskavah gospodinjstev so bila ta po oceni nekaterih raziskovalk (Kofman idr. 2000: 26) razumljena kot primarne enote analize, kar je (re)produciralo mit o gospodinjstvu kot nekakšnem zatočišču pred sebičnostjo zunanjega sveta. Jon Goss in Bruce Lindquist (v Kofman idr. 2000: 26) sta poudarila, da je večina raziskovalcev migracij reificirala pojem gospodinjstva, v katerem so bili njegovi interesi predstavljeni kot moški interesi. S takim obravnavanjem so spregledali, da je gospodinjstvo lahko tudi kraj izkoriščanja dela oziroma delovne sile ter da so temeljni elementi gospodinjstva tudi spolno specifične ideologije in prakse:

Predpostavljalo se je, da družine odločitve sprejemajo kot skupina, ne pa na individualni osnovi, pri čemer presojajo koristi in stroške migracij posameznih članov za družino kot celoto. Toda gospodinjstva niso enote, ki enostavno sprejemajo racionalne odločitve, kot to zagovarjajo neoklasične teorije. Odločitve o migraciji odražajo odnose moči znotraj gospodinjstva, nanje pa vplivajo tudi individualni in kolektivni interesi (Kofman idr. 2000: 26).

Victoria Lawson (1998: 42) je proučevala t. i. strategije gospodinjstva, in ugotovila, da gospodinjstva niso enovita celota, za katero so primarno značilni odnosi sodelovanja in enakopravnosti. Na tej podlagi so raziskovalci razvijali metode, znotraj katerih so spol obravnavali kot temeljno kategorijo, na podlagi katere se v gospodinjstvu porazdeljujejo viri in ki je prispevala nujno analizo odnosa med mikro- in makroravnjo proučevanja (Grasmuck in Pessar, v Pedraza 1991: 306, v Kofman idr. 2000: 26).

Zavedanje, da so gospodinjstva samo ena od »institucij«, ki na mezo ravni vplivajo na izkušnjo migracije, je raziskovalce zlasti v zadnjih dveh desetletjih vodilo k proučevanju socialnih mrež in drugih institucij (na primer

prijateljev, skupnostnih vezi), ki povezujejo posameznike in posameznice v času in prostoru. Pokazali so, da so omenjene mreže pomembne za vzdrževanje migracijskih tokov (na primer z obveščanjem, s pomočjo pri nastanitvi in pri zaposlitvi za prihajajoče migrante), hkrati pa so bili za raziskovalce tudi zveza med individualnim akterjem in strukturnim kontekstom, ki oblikuje migracijske tokove (Kofman idr. 2000: 28).

Zaradi poudarjanja značilnosti tako izvorne kot tudi nove družbe v teorijah socialnih mrež verjetno ni naključje, da so v zadnjem desetletju vedno prodornejši tudi raziskovalci, ki razvijajo t. i. teorije transnacionalnosti. Njihova temeljna ideja je, da je migracija proces, ki ustvarja mnogotere prostore pripadnosti in odnosov med izvorno in novo družbo (glej na primer Harzig 2001; Pessar in Mahler 2003; Donato idr. 2006). Wimmer in Glick Schiller (2003: 596–597) menita, da je t. i. prvi val transnacionalnih študij privedel do nekaterih vprašljivih sklepov. Za raziskovalce so bile komunikacijske tehnologije tisti dejavnik, ki je vplival na možnost transnacionalnih dejavnosti posameznikov. Tak tehnološko-deterministični pogled je spregledal pomen socialnih in ekonomskih vezi, ki so tako v preteklosti kot danes povezovale svet, pa tudi pomen že v preteklosti razvitih tehnologij (telegrafa, telefona, radia). Ponovne obravnave t. i. prvega vala transnacionalnih študij so med drugim tudi pokazale, da globalizacija ni nov pojav. Raziskovalci so namreč globalizacijo opisovali kot novost v primerjavi s preteklostjo, ko naj bi ljudje živeli v razločno zamejenih analitičnih enotah, na primer plemenih, etničnih skupinah ali državah. Zanje je bila preteklost statična, sedanost pa zaradi globalizacije spremenljiva. Za preteklost naj bi bile značilne homogene kulture, sedanost pa označuje svet hibridnosti in kompleksnosti. Novejše študije so močno problematizirale omenjeni prikaz, čeprav se večina raziskovalcev strinja, da je današnji vpliv globalizacije na vsakdanja življenja posameznikov širom sveta večji, kot je bil v preteklosti (Held idr., v Wimmer in Glick Schiller 2003: 597).

Čeprav sta Pierrette Hondagneu-Sotelo in Cynthia Cranford (1999: 107–108) poudarili, da na priložnosti za mednarodno migracijo vplivajo transnacionalne socialne mreže, pa menita, da je večina raziskovalcev spregledala njihove izvore, ki temeljijo prav na delitvi po spolu. Predpostavili so namreč, da je dejstvo o prevladujoči vodilni vlogi moških v omenjenih mrežah nevtravno in naravno. Avtorici sta dokazovali nasprotno, da so spolno specifični vzorci migracij prav posledica povpraševanja po delovni sili glede na spol, in njenega rekrutiranja, kar vpliva tudi na oblikovanje spolno določenih mrež (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 108).

Prav z vedno večjim zavedanjem o kompleksnih povezavah med izvorno in novo družbo ter o nujnosti sistematičnega proučevanja na makro-, mezo- in mikroravni, je postalo jasno, da so se migracije v zadnjih desetletjih vedno bolj institucionalizirale ne le na ravni države, temveč tudi na nižjih ravneh. Massey (v Kofman idr. 2000: 30–31), ki je presojal t. i. institucionalno teorijo, je dokazoval, da je prav uvedba vedno restriktivnejših migracijskih politik v t. i. razvitih družbah oblikovala nekakšno ekonomsko nišo za posrednike in organizacije, ki omogočajo nezakonito in zakonito transnacionalno gibanje prebivalstva. Njihove dejavnosti zajemajo tihotapljenje čez mednarodne meje, ponarejanje dokumentov ter urejanje navideznih porok, rekrutiranje delovne sile v izvornih družbah in spodbujanje zaposlovanja na tujem, s čimer ustvarjajo izjemno ranljiv »podrazred« migrantov in migrantk. Tudi ti procesi imajo z vidika spola jasne konotacije, saj je do razmaha tovrstnih organizacij in agencij prišlo sočasno z vedno večjo potrebo po delovni sili v nekaterih »tradicionalno ženskih sektorjih«, kot sta delo v zasebnih gospodinjstvih in industriji zabave (*entertainment*).¹¹

Nenazadnje pa je za pričujoče besedilo pomembna tudi ugotovitev raziskovalk (Kofman idr. 2000: 32–33), ki so presojale vključitev spola v nekatere bolj uveljavljene migracijske teorije. Menijo namreč, da so teoretizacije migracij preveč ločene od etničnih študij, ki naj bi bile temeljnega pomena tudi za raziskovanje pojava migracij in njegovih implikacij glede na spol. Raziskovalci, ki so svoje metode razvijali skladno z literaturo o medetničnih odnosih, so zlasti proučevali skupnosti v diaspori, multikulturalizem in hibridne identitete s poudarkom na kulturnih elementih. Opozorili so na problematičen odnos med koncepti rase, etničnosti in kulture ter na dejstvo, da v sodobnih družbah ni več v ospredju biološka nadrejenost oziroma podrejenost določenih družbenih skupin. Prevladuje ideja o kulturnih razlikah med družbenimi skupinami, na podlagi katere se razlike in ideja o ločenosti identitet in kultur prikazujejo kot »naravne« (Barker, v Kofman idr. 2000: 36). Kot znak domnevno nepremostljivih kulturnih razlik in posledično nezmožnosti »uspešne integracije« v »krščanske zahodne družbe« je vedno bolj prepozna na religija, zlasti islam (Kofman idr. 2000: 37); ta naj bi ogrožal domnevno homogene evropske nacionalne skupnosti. V zvezi s tem Michael Billig (1995: 6) izraz »banalni nacionalizem« uporablja za vse, najpogosteje neopazne in rutinske prakse, verovanja in reprezentacije, ki omogočajo »vsakodnevno reprodukcijo« nacionalne skupnosti.¹² S tega vidika so migranti in migrantke

11 O tem podrobneje pišem v poglavju Ženske kot delovne migrantke?

12 O tem je pisala tudi Knežević Hočevar (2003a).

konstruirani kot tisti Drugi, ki »ne pripadajo« članom nove družbe niti v materialnem (v smislu ekonomskih, socialnih in političnih pravic) niti v simbolnem smislu. Kot zapiše King (2002):

Če naj vlade predstavljajo ljudi, je pomembno opredeliti, kdo predstavlja ljudstvo, in določiti njegove meje oziroma meje naroda. V modernem diskurzu politične legitimnosti igra nacionalizem ključno, čeprav pogosto neraziskano vlogo. Legitimiteta temelji predvsem na stopnji, do katere specifične vladajoče institucije predstavljajo ali služijo interesom »ljudstva«; nacionalizem je retorika oziroma diskurz, znotraj katerega se skuša določiti, katero »ljudstvo« je pomembno.

Wimmer in Glick Schiller (2003) zatrjujeta, da v migracijskih študijah prevladuje t. i. metodološki nacionalizem, ki ga identificirata na treh ravneh. Prvič gre za neupoštevanje temeljnega pomena nacionalizma v modernih družbah. To tendenco raziskovalci pogosto združujejo z naturalizacijo, tj. z domnevno samoumevnostjo dejstva, da meje nacionalne države določajo in definirajo temeljno enoto analize. Nenazadnje pa je večina študij ozemeljsko omejena, kar raziskovanje družbenih procesov omeji na politične in geografske meje določene nacionalne države (Wimmer in Glick Schiller 2003: 577–578). Zaradi tega se večina raziskovalcev ne sprašuje o sami družbeni konstrukciji nacionalnih držav, temveč jih obravnavajo kot samoumevne, skoraj naravne entitete.

Najsplošneje gledano bi lahko na podlagi pregleda temeljnih migracijskih teorij in nekaterih najrelevantnejših vidikov študij s sorodnih področij sklenili, da v zadnjih dveh desetletjih raziskovalci, ki se ukvarjajo z migracijo, vedno bolj poudarjajo tudi procese vključevanja in izključevanja migrantov v novih družbah. Prav zato vsebine, kot so nove etnične pripadnosti, identitete, različnost in raznolikost migrantov, postajajo vedno pomembnejše (Anthias 2000: 19). Pregled bolj uveljavljenih migracijskih teorij nedvomno pokaže, da so bile v primerjavi z ekonomskimi vidiki migracij v klasičnih teorijah manj poudarjene vsebine, ki se nanašajo na državljanstvo, družbeno vključenost in izključenost ter politične in vsakodnevne strategije migrantk in migrantov. Nasprotno pa se sodobnejše teorije bolj osredotočajo tudi na socialne in kulturne vidike migracijskih procesov (Al-Ali) in kompleksne povezave med različnimi ravnmi (makro, mezo, mikro) raziskovanja migracij. Tudi po Castlesu in Millerju (1998: 102) učinek migracij na izvirne in nove družbe presega zgolj ekonomske vidike, saj migracija spreminja demografske in socialne strukture, vpliva na politične institucije in preoblikuje kulture. Pokazalo se

je, da so t. i. klasične teorije migracij, zlasti pristop klasične ekonomije ter neomarksistični pristopi, temeljile na modelu odnosov med spoloma, ki je predpostavljala odvisnost žensk od moških. Tudi raziskovalci, ki so poudarjali pomen mezoravni proučevanja (na primer gospodinjstva), so pogosto spregledali, da odnose v njih odločilno oblikujejo tudi odnosi in neenakosti med spoloma. Institucionalne teorije pa so nas opozorile na pomen proučevanja institucij, ki v veliki meri, neodvisno od državne ravni, vplivajo na sam proces migracije. V nadaljevanju me zato zanima, kako so raziskovalci in raziskovalke v obstoječe raziskovanje migracij vključili samo kategorijo spola in kako so se na tej podlagi spremenile temeljne predpostavke do tedaj prevladujočih konceptualizacij različnih kategorij migracije.

SPOL IN MIGRACIJA V RAZLIČNIH TIPOLOGIJAH MIGRACIJ (Ne)vklučitev žensk v proučevanje migracij

Kot sem poudarila že v uvodu, so številni raziskovalci migracijskih procesov opozarjali, da v zadnjih desetletjih narašča število migracij žensk; te danes na mednarodni ravni predstavljajo že skoraj polovico vseh mednarodnih migrantov (Carling 2005: 2). Nekateri avtorji govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller 1998). Kljub temu so (bile) izkušnje žensk v prevladujočih študijah o migracijah pogosto spregledane, obravnavane stereotipno, morebitne specifičnosti njihove migracijske izkušnje pa so zamolčane. Kot uvod v pričujoče poglavje omenjam članek Judith Stacey in Barrie Thorne (1985), ki je še vedno eden od referenčnih prispevkov študij spolov. V njem raziskovalki presojata vpliv vključitve kategorije spola v različne znanstvene discipline. Zatrjujeta, da je bila sociologija v manjši meri kot antropologija, zgodovina in literarne študije dovzetna za upoštevanje spola kot analitične raziskovalne kategorije. Menita, da je bil spol še bolj kot v socioloških študijah spregledan v ekonomiji, političnih znanostih in psihologiji. Zdi se, da podobno velja tudi za migracijske študije.

Raziskovalci so migrante v t. i. klasičnih študijah migracij obravnavali kot »bitja brez spola« ali pa so predpostavljali, da vsi migranti, ne glede na spol, migracijo izkusijo na isti način (Willis in Yeoh 2000). Večina t. i. klasičnih študij migracij je izhajala iz domneve, da so po drugi svetovni vojni v Zahodno Evropo iz ekonomskih razlogov migrirali zlasti mladi samski moški. Ženske kot potencialne migrantke so obravnavali izključno kot osebe, ki migrirajo na podlagi združitve družine, torej se pridružijo moškemu migrantom. Te so, kot poudarjajo kritični presojevalci omenjenih pristopov, običajno obravnavali kot prototip migranta, ki naj ne bi le sprejemal odločitev o migraciji, temveč prevzemal tudi vlogo ekonomskega hranitelja družine (Pedraza

1991; Anthias 2000; Lazaridis 2000; Sharpe 2001; Freedman 2003). Ženske so obravnavali, če sploh, v okviru družine in v zvezi z njihovimi otroki. Omenjene raziskave so temeljile na stereotipu o migrantkah kot ženah in materah (Lazaridis 2000: 53). Opisano obravnavanje žensk je neposredno vplivalo na pojmovne statistične opredelitve migrantov in migrantk. Raziskovalke ugotavljajo, da se statistični podatki osredotočajo na »glavo gospodinjstva«, za katerega se implicitno predpostavlja, da je moški, pri tem pa večina spregleda gospodinjstva, ki jih vodijo ženske. Čeprav danes vse evropske države zbirajo po spolu ločene podatke o migracijah, so ti pogosto neobjavljeni in ne prispevajo k analizi migracij, ki bi upoštevala spol (Kofman idr. 2000: 13).

Prve študije, ki so v analize mednarodnih migracij v evropskih državah vključile ženske, so v zgodnjih sedemdesetih letih dvajsetega stoletja napisale ženske z lastnim migrantskim ozadjem (Erel in Kofman 2003: 72).¹³ Zgodnje feministično raziskovanje migracij se je tako osredotočilo predvsem na vključevanje oziroma povečevanje »vidnosti« žensk v migracijskih tokovih (Kofman idr. 2000: 15). Med odmevnejšimi so bile raziskave žensk iz Jugoslavije v Franciji avtorice Mirjane Morokvašić (v Kofman idr. 2000: 15, 24; v Erel in Kofman 2003: 72), ki so v Franciji sprožile prve debate o vlogi spola v procesu migracije. Njene študije so sredi sedemdesetih let opozorile, da migracija ni le prisilni odziv na ekonomsko negotovost samskih, ovdovelih ali razvezanih žensk, temveč tudi načrtovano dejanje žensk kot akterk, ki želijo pobegniti iz družbe, v kateri je patriarhalnost institucionalizirana in zatiralska sila. Isabel Leonetti-Taboada, tudi sama hčerka beguncev iz obdobja španske državljanske vojne, je v Franciji proučevala migrantke iz Španije. Zlasti po letu 1975 so se številne raziskave osredotočile na migrantke, s čimer so določila Mednarodne organizacije za delo (ILO) začela veljati tudi zanje (Kofman idr. 2000: 15). Hondagneu-Sotelo in Cranford (1999: 105–106) povečevanje raziskovalnega zanimanja za migrantke v osemdesetih letih dvajsetega stoletja pripisujeta vzponu mednarodnega ženskega gibanja in posledičnemu povečevanju števila izobraževalnih programov t. i. ženskih študij. Kljub povečanemu številu študij, v katerih so raziskovalci obravnavali migrantke, je Morokvašić (v Kofman idr. 2000: 15) že leta 1983 ugotovila, da je večina omenjenih študij re-

13 Hondagneu-Sotelo in Cranford (1999) pokazeta, kako je bilo zgodnje raziskovanje migrantk v akademskih krogih pogosto deležno odkritega neodobravanja. Leta 1976 je britanski urbani antropolog Anthony Leeds komentiral eno od prvih konferenc o ženskah in migraciji. Menil je, da je kategorija žensk zgolj retorična kategorija, ki nima znanstvene vrednosti, in razglasil poudarjanje pomena žensk kot individualistično in redukcioniistično. Zatrjeval je, da poudarek na ženskah odvrča pozornost od strukturnih procesov kapitalističnega izkoriščanja. Že sama predpostavka, da ženske ne delujejo v ekonomskih oziroma strukturalnih kontekstih, je v tem smislu simptomatična.

producirala stereotip o ženskah kot predvsem soprogah in materah, čeprav je postalo jasno, da so izkušnje žensk izjemno raznolike ter da ženske migrirajo tako z namenom zaposlitve kot združitve družine.

Večina raziskav se je do zgodnjih osemdesetih let dvajsetega stoletja osredotočala na samo vključevanje žensk v obstoječe raziskovanje migracij; leta 1980 je na primer UNESCO izdal publikacijo *Women on the Move* (Kofman idr. 2000: 15). Večina študij iz zgodnjih osemdesetih let je po oceni Umud Erel in Eleanore Kofman (2003: 72) pozornost namenjala ekonomskim dejavnikom migracije, skladno s tem pa so bile omenjene študije bolj strukturalistično usmerjene. Prototip tovrstne analize je delo Annie Phizacklee iz leta 1983 *One way ticket*. Morokvašič se je prav tako osredotočila na delovno migracijo, ter opozorila, da dostop do plačane zaposlitve ne pomeni nujno »emancipacije« žensk (Morokvašič, v Kofman idr. 2000: 15).

Morokvašič je leta 1984 v tematski številki revije *International Migration Review* presojala desetletje raziskovanja migracij žensk. Sklenila je, da pri proučevanju migracij žensk ni toliko problematično pomanjkanje raziskav v tem obdobju, temveč dejstvo, da so imele obstoječe študije majhen vpliv na oblikovanje politik in medije ter da so prevladujoče raziskave z vidika spola še vedno pristranske (Morokvašič, v Kofman 1999: 269–270). Tudi druge kritične presoje takratnih raziskav so odkrile, da so bile ženske v glavnem še vedno obravnavane kot članice družine, poudarjena pa je bila predvsem njihova vloga v zasebni sferi (Kofman 1999: 270).

V osemdesetih letih dvajsetega stoletja so bili vedno glasnejši raziskovalci, ki so poudarjali kulturne elemente migracij (Erel in Kofman 2003: 72). Primer takega raziskovanja je zbornik *International Migration: The Female Experience*, v katerem sta urednika James Simon in Caroline Brettell (v Kofman idr. 2000: 15) opozorila na kulturne dejavnike, ki vplivajo na migracijo, družinsko življenje in reprodukcijo. Prepoznala sta tudi večjo raznolikost kategorij migrantov in migrantk, kot so jo predpostavljale takratne študije.

Od osemdesetih let so raziskovalci pri raziskovanju migracij žensk uporabljali skoraj izključno kvalitativno zasnovane študije primera in biografskega materiala (Kofman idr. 2000: 15); do devetdesetih let dvajsetega stoletja se je njihovo število zelo povečalo. Nekateri raziskovalci so migracije žensk, delno zaradi vpliva procesa evropske integracije na migrantke, proučevali v širši evropski perspektivi (Kofman idr. 2000: 15). Tudi evropske institucije, na primer Evropska komisija in Svet Evrope, so podprle in organizirale znanstvena srečanja, med njimi leta 1994 v Atenah prvo evropsko konferenco z naslovom *Migrant Women, Active Women*. Pod okriljem evropskih institucij pa so zlasti v zadnjem desetletju nastala številna raziskovalna poročila

o migracijah žensk (na primer *Migration, Cultural Diversity and Equality of Women and Men, Confronting the Fortress*) (Kofman idr. 2000: 16).

Večina študij, ki obravnava migracije žensk, je, najsplošneje gledano, nastala v feminističnem raziskovanju oziroma študijah spolov. Glede na disciplinarno ozadje raziskovalcev in raziskovalk so bili uporabljeni različni metode, viri in pristopi (Kofman idr. 2000: 16), vendar je večina študij, v katerih so se raziskovalci ukvarjali z migracijo žensk v Evropo, sociološke narave s poudarkom na družbeni konstrukciji trga delovne sile oziroma vprašanju integracije (Brettell 2003: 1; Erel in Kofman 2003: 73). Pred kratkim nastale študije se bolj posvečajo reprezentaciji migrantov in migrantk ter pomenom, ki jih ti pripisujejo svoji izkušnji. Prav zato so raziskovalci v določeni meri zanemarili strukturne dejavnike in migracijsko zakonodajo, ki prav tako pomembno oblikujeta migracijske tokove (Erel in Kofman 2003: 73). V zadnjem desetletju nastale študije vedno bolj poudarjajo izkušnje manjšinskih skupnosti, migrantov s trajnejšim statusom in otrok migrantov in migrantk (Kofman idr. 2000: 16).

Socialni in kulturni antropologi so se zaradi same narave discipline osredotočali na vsebine, kot so »domovina«, kultura in religija, in jih umeščali v kontekst razprav o »tradiciji« in »modernosti«. Izkušnje migrantk in njihova vsakdanja življenja so proučevali v kontekstu njihovih socialnih mrež (Kofman idr. 2000: 16), pri čemer so jih zanimale tako izvirne kot nove družbe (Brettell 2003: 1). Zgodovinarji so migrantke različnih generacij in vloge žensk v migracijskih tokovih proučevali v zgodovinski perspektivi. Geografe so migracije žensk manj zanimale, saj so se osredotočali zlasti na notranjo migracijo ter bolj kot raziskovalci iz drugih disciplin na analizo velikih podatkovnih zbirk (Halfacree in Boyle, v Kofman idr. 2000: 16). Analizirali so tudi vprašanja prostora, pri čemer so proučevali na primer vzorce naselitve, poselitveno segregacijo in kulturno geografijo priseljenjskih skupnosti (Brettell 2003: 1). Kljub razdrobljenosti migracijskih študij se pri oblikovanju meddisciplinarnega pristopa v proučevanju migracij uporabljajo raznoliki viri in metode, hkrati pa se v proučevanju migracij vedno bolj uveljavljajo biografske študije in metode (Erel in Kofman 2003: 73).

Novejše raziskave migracijskih procesov z vidika spola so še bolj opozorile na »klasično« obravnavanje migracij, ki je marginaliziralo vlogo žensk v migracijskih procesih, spregledalo njihove neodvisne migracijske projekte ter predpostavljalo, da so njihove izkušnje migracije sekundarnega pomena. Omenjene raziskave so med drugim dokazovale, da so migrantke pogosto tiste, ki svojo migracijo razumejo tudi kot družinsko strategijo v smislu izboljšanja ekonomskega položaja; prav zato se vedno bolj obravnava tudi njihova

vloga v sferi plačanega dela (Anthias 2000: 25; Lazaridis 2000: 53). Raziskovalci so še opozorili, da so imele migrantke, čeprav so številne dejansko migrirale z motivom združitve družine, v »družbah sprejema« vedno dejavno ekonomsko, družbeno in politično vlogo (Freedman 2003: 3).

Raziskovalke se zlasti v zadnjem desetletju vedno bolj ukvarjajo z vprašanjem, ali migracija poslabša ali izboljša družbeni položaj žensk. Večina se strinja, da enoznačnega odgovora na tako vprašanje ni. Marixsa Alicea (v Brettell 2003: 148) na primeru žensk iz Portorika piše, da plačano delo za migrantke sicer lahko pomeni določeno svobodo, vendar imajo ženske še vedno primarno odgovornost za družbeno reprodukcijo družine in širše skupnosti. Ženske opravljajo t. i. dvojno delo tako v okviru plačane zaposlitve kot gospodinjstva. Poudarila je tudi, da so številni moški prepričani, da plačano delo žensk ogroža njihov status in identiteto primarnega oskrbovalca družine, kar lahko poveča družinsko nasilje. Cecelia Menjivar (v Brettell 2003: 148), ki je v ZDA proučevala ženske iz Gvatemale, je zapisala, da ji je ena od sogovornic povedala, da v novi družbi sicer več zasluži, da pa je v izvorni družbi manj delala. Raziskovalke, ki so proučevale Kubanke v ZDA, so opozorile, da so ženske svoje plačano delo bolj kot možnost za samouresničitev razumele kot možnost finančnega prispevka k ekonomski mobilnosti svojih družin (v Pedraza 1991: 313). Myra Marx Ferree (v Pedraza 1991: 313) je v zvezi s položajem Kubank v ZDA zapisala, da gre bolj za primer »zaposlitve brez osvoboditve« kot pa njihovo emancipacijo.

Mnoga novejša besedila obravnavajo nove oblike migracij v Evropi in povezavo med statusom državljana/-ke in družbeno izključenostjo (Kofman idr. 2000: 17). Raziskovalci se vse bolj posvečajo učinkom migracijske politike na formalni status in izključenost žensk s trga delovne sile in iz socialnih pravic (Kofman in Sales; Simon in Brettell, v Kofman idr. 2000: 17). Louise Ackers (1998) je proučevala izkušnje migrantk, ki se selijo znotraj držav Evropske unije, v zadnjem desetletju pa narašča tudi število študij, ki se ukvarjajo z visokokvalificiranimi migrantkami (na primer Hardill in MacDonald 2000; Zulauf 2002). Raziskovalke so v zadnjem desetletju tudi opozorile, da število žensk v nekaterih mednarodnih migracijskih tokovih že presega število moških, in sicer to velja za migracije s Karibov v ZDA in za migrantke iz Filipinov v različne dele sveta (Brettell 2003: 144).

Giovanna Campani (v Kofman idr. 2000: 18) je presojala raziskave migrantskih mrež, skupin in društev (tudi specifično ženskih združenj), in ugotovila, da je omenjenih raziskav še vedno zelo malo. Pojmann (2006: 161) piše, da so združenja migrantk dosegla določene uspehe v lokalnih okoljih ter da se med seboj vedno bolj povezujejo tudi v nacionalnem oziroma nadnacionalnem

smislu. Vendar je transnacionalna združenja težko vzdrževati, saj so migrantke pogosto dvojno diskriminirane: kot tujke v novih državah ter kot izseljenke v državah, iz katerih prihajajo. Vedno pogosteje pa se dogaja, da v društvih skupaj delujejo »večinsko prebivalstvo« in migrantke. Heather Merrill (2006), ki je raziskovala eno od takih organizacij v Italiji (Alma Mater), je ugotovila, da kljub načelu sodelovanja in enakopravnosti osnovne dejavnosti organizacije še vedno v največji meri določajo etnocentrične predpostavke o t. i. nerazvitem svetu in o tem, da je moč v njej neenakomerno porazdeljena v škodo predstavnikov migrantskih skupin. Ugotovila je tudi, da je večina zaposlitev, ki jih organizacija najde migrantkam, v zasebnih gospodinjstvih (predvsem skrb za starejše in čiščenje), kar reproducira njihovo »tradicionalno žensko vlogo« in stereotip o »tipičnih« zaposlitvah migrantk. Pojmann (2006) je prav tako raziskovala italijanska združenja migrantk in ugotovila, da so ta začela vedno tesneje sodelovati s feminističnimi organizacijami, zlasti v zvezi s temami, kot so globalizacija in razvoj mednarodnega feminističnega gibanja. Kljub temu je sklenila, da imajo njihovi medsebojni odnosi še vedno precej majhen vpliv na oblikovanje teorij in praks, ki bi upoštevale izkušnje migrantk. V zvezi s tem ni zanemarljiva njena ocena, da se je italijansko feministično gibanje na priseljevanje odzvalo pozno, saj so feministke na težave migrantk reagirale šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Pojmann 2006: 164).

Podobno je Kofman (1999) ugotavljala za feministično gibanje na evropski ravni. Zdi pa se, da je temeljna težava v tem, da so feministke iz t. i. dominantnih skupin migrantke v glavnem obravnavale kot »učenke«, ki bi jih bilo treba izobraziti v smeri emancipacije, kot jo razumemo v t. i. zahodnem svetu. Pri tem se predstavnice feministk iz večinskih skupin niso zavedale, da lahko pridobijo tudi z »delom z« migrantkami, ne le z »delom za« migrantke (prim. Pojmann 2006: 164).

Po oceni avtoric enega od referenčnih del na področju raziskovanja migracij žensk (Kofman idr. 2000: 17) kljub velikemu številu študij o migrantkah upoštevanje spolno specifičnih vidikov migracijskih procesov v Evropi še vedno nima večjega vpliva na prevladujoče teoretizacije. Na podlagi pregleda temeljnih besedil s tega področja raziskovalke opozarjajo, da je spol v evropski migracijski literaturi le redko upoštevan kot pomembna analitična kategorija, saj še vedno prevladuje obravnava migrantov kot brezspolnih bitij. Hondagneu-Sotelo in Cranford (1999) sta na podlagi nekaterih zgodnejših prispevkov feminističnih avtoric (na primer Stacey in Thorne 1985) utemeljevali potrebo po proučevanju spola kot zgodovinsko umeščene in družbeno oblikovane kategorije ter po proučevanju kontekstualnih odnosov moči med moškimi in ženskami. Ugotovili sta, da je večina raziskav migracij žensk ute-

meljena prav na teorijah družbenih vlog, ki spol razumejo kot relativno statičen atribut posameznikov in posameznic. Večina omenjenih teorij spregleda odnose moči in pomen družbenih sprememb. Sem lahko prištevamo zlasti migracijske teorije, katerih avtorji so poudarjali primarnost vlog žensk v zasebnosti ter menili, da že skoraj »naravna« povezanost moških z javno sfero lajša njihovo mobilnost. Gre torej za (re)konceptualizacijo kategorije spola kot procesa oziroma relacijskega koncepta in ne kot statične kategorije (prim. Pessar in Mahler 2003; Donato idr. 2006; Mahler in Pessar 2006).

Hondagneu-Sotelo in Cranford (1999) sta presojali tudi dotedanje raziskave migrantk. Sklenili sta, da večina raziskovalcev še vedno uporablja t. i. »dodaj ženske in premešaj« pristop. Ženske so v tovrstnih raziskavah – merijo se namreč nekatere njihove lastnosti – dodane kot spremenljivka. Migracija žensk se analizira na primer v zvezi z njihovo rodnostjo ali pa se primerjajo zaposlitveni vzorci migrantov in migrantk. Kategorije spola ne obravnavajo kot niza družbenih odnosov, ki temeljno določajo migracijske tokove. Ne nazadnje pa ni zanemarljiva ocena tistih raziskovalk, ki vztrajajo, da se feministične teoretičarke večinoma osredotočajo na državljanke, manj pa na migrantke oziroma nedržavljanke (Kofman idr. 2000: 18).

Raziskovalke so še opozorile, da v večini evropskih raziskav migracij umanjka analiza na mezoravni, torej analiza vloge gospodinjstev in širših socialnih mrež pri odločitvi za migracijo (Kofman idr. 2000: 17). Primanjkuje tudi primerjalnih študij migrantk iz iste države, ki živijo v različnih državah (Kofman 1999: 275). Treba bi bilo upoštevati tudi dejstvo, da so ženske v evropske države samostojno migrirale že pred letom 1970, ko se je delovne migracije začelo vedno bolj omejevati (Kofman 1999: 272).

Raziskovalci migracij se vedno bolj ukvarjajo s presojo kategorij migrantov in migrantk ter njihovo spremenljivo naravo. Govorimo lahko o delovni migraciji, migraciji z namenom združitve ali oblikovanja družine (poroka) ter o t. i. humanitarni migraciji (begunci in prosilci za azil) (prim. Kofman idr. 2000: 17). Tako delitev migracij v idealnotipskem smislu za analitične potrebe uporabljam tudi v nadaljevanju besedila. V praksi seveda migranti in migrantke prehajajo med kategorijami. Eden temeljnih mehanizmov prehoda je poroka, ko se na primer študent/-ka ali oseba, ki je v državo prišla s turistično oziroma z delovno vizo, poroči z državljanom določene države in s tem pridobi pravico ostati v njej.

Ženske kot delovne migrantke?

Enodimenzionalno prikazovanje žensk kot nekvalificiranih, šibkih in nedejavnih posameznic je med najbolj vprašljivimi predstavami večine migracijskih raziskav (Dobrowolsky in Tastsoglou 2006: 6). V nasprotju z omenjeno predstavo so nedavne študije precej bolj opozorile, da so bile ženske že v zgodovini pogosto »nosilke migracij«, zlasti v feminiziranih, skrbstvenih poklicih (medicinske sestre, delo v zasebnih gospodinjstvih). Hasia Diner (v Pedraza 1991: 314) je na primer analizirala migracije iz Irske v ZDA v devetnajstem stoletju. Ugotovila je, da so takrat migrirale predvsem samske ženske, ki so se zaposlovale v zasebnih gospodinjstvih. V omenjenih poklicih je obstajal nekakšen »vakuum delovne sile«, saj jih »domače« anglosaksonske protestantske ženske zaradi domnevno ponižujoče narave dela niso hotele opravljati. Poudarila je prednosti, ki jih je imelo to delo za ženske v primerjavi z nevarnejšim in nezdravim delom v tovarni. Z delom so si prislužile dohodek, ki so ga moški med gospodarsko krizo pogosto izgubili, hkrati pa so si lahko privoščile standard in življenjski stil t. i. srednjega razreda in se v tem smislu »amerikanizirale«. Sklenila je, da so bile te ženske v primerjavi z moškimi družbeno mobilnejše. Evelyn Nakano Glenn (v Pedraza 1991: 315) je analizirala tri generacije japonskih žensk, ki so se v dvajsetem stoletju v ZDA zaposlovale v zasebnih gospodinjstvih. Pokazala je, da je bilo omenjeno delo v ameriški zgodovini eden od redkih poklicev, ki so ga lahko opravljale tudi ženske nebele rase. Glenna Matthews (v Pedraza 1991: 319) je poudarila pomen dela migrantk v zasebnih gospodinjstvih za spreminjajočo se vlogo gospodinje v Ameriki vse od devetnajstega stoletja. Zatrjevala je, da se je t. i. kult gospodinjstva med ženskami iz srednjega razreda vedno bolj uveljavljal zlasti v prvi polovici devetnajstega stoletja, saj je razpoložljivost domačih služkinj pomenila, da so se te ženske lahko posvetile na primer pečenju in šivanju. Vendar se je zlasti ob koncu devetnajstega stoletja pojavil t. i. problem služkinj, med katerimi so do tedaj že prevladoval revne Irke ali pa Afro-američanke. Vedno več služkinj so gospodinjstva začela rekrutirati iz vrst »domačih« deklet, ki so migrirala s kmetij, saj so etnične in verske razlike v tem času že obravnavane kot problematične.

Dobrowolsky in Tastsoglou (2006: 2–3) menita, da je danes še zlasti v t. i. državah v razvoju zaradi vedno manjših možnosti zaposlovanja moških v »tradicionalno« moških poklicih ter vedno slabših možnosti za »tradicionalne« načine ustvarjanja dobička naloga zagotovitve »preživetja družine in skupnosti« vedno bolj naloga žensk. Saskia Sassen (v Dobrowolsky in Tastsoglou 2006: 3) govori celo o »feminizaciji preživetja«. To pomeni, da vedno več žensk z omenjenih območij migrira in v t. i. razvitih državah postajajo del

»globalnega novega proletariata« v »transnacionalnem skrbstvenem sektorju« (Dobrowolsky in Tastsoglou 2006: 3). Naraščanje števila zaposlenih žensk ter zmanjševanje števila zaposlitev za polni delovni čas v tradicionalno bolj »moških« panogah nekateri razumejo kot feminizacijo delovne sile (Kofman idr. 2000: 105).

Raziskovalci opažajo tudi koncentracijo migrantk v določenih poklicih (glej na primer Pedraza 1991). Hondagneu-Sotelo in Cranford (1999: 108) menita, da se je tudi rekrutiranje delovne sile diferenciralo glede na spol, saj vedno več žensk opravlja slabo plačane zaposlitve, ki v t. i. industrializiranih družbah naraščajo predvsem po letu 1970. To stanje se na globalni ravni odraža pri delu v zasebnih gospodinjstvih, oblačilnem sektorju, družinskih podjetjih, industriji zabave in spolnosti ter pri višje kvalificiranih poklicih, na primer poklicu medicinske sestre (Pedraza 1991; Kofman idr. 2000).

V zadnjih desetih letih se je močno povečalo globalno povpraševanje po delovni sili, ki bi delala v zasebnih gospodinjstvih (skrb za družine, otroke, starejše, čiščenje in vzdrževanje hiš in posesti) (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 108; Scrinzi 2003: 77). Tako povpraševanje je povzročilo množične migracije žensk zlasti v ZDA, Kanado, Evropo in vedno bolj tudi na Bližnji vzhod (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 108). Francesca Scrinzi (2003: 77) zatrjuje, da moramo feminizacijo migracij razumeti v bolj splošnem kontekstu transformacij, ki so se zgodile v postindustrijskih načinih proizvodnje in so še zlasti povezane z množično ekspanzijo terciarnega sektorja. V t. i. razvitih državah naj bi prišlo do nekakšne relokacije dela: »Migrantke v neformalnih okoljih in kot fleksibilna delovna sila opravljajo mnoga opravila, ki so nujna za funkcioniranje ekonomije in za socialno reprodukcijo gospodinjstev srednjega razreda, ni pa jih mogoče preseliti v države s cenejšo delovno silo« (Scrinzi 2003: 78). Toda ženske, ki delajo v zasebnih gospodinjstvih, so v primerjavi z moškimi mnogo bolj nevidne (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999; Kofman idr. 2000),¹⁴ kar zgovorno ilustrira odlomek, ki opisuje položaj žensk iz Afrike v Italiji:

Mnogi Italijani menijo, da jim moški iz Afrike odžirajo službe [s svojim delom v gradbeništvu in drugih javnostoritvenih poklicih, op. S. C. K.]. Nasprotno pa so ženske iz Afrike v javnosti manj prisotne, saj so »nevidno« zaposlene v gospodinjstvih, pa tudi zato, ker italijanskim družinam srednjega sloja njihovo delo omogoča nemoteno funkcioniranje, kadar sta zaposlena tako mož kot žena (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 110).¹⁵

14 To delo pogosto opravljajo »na črno« in/ali kot nedokumentirane migrantke.

15 Države Južne Evrope (na primer Italija, Grčija, Španija) nikoli niso posebej podpirale sto-

S tega vidika sta danes mednarodna delitev dela in status migrantov in migrantk kot delavcev/-k v središču zanimanja raziskovalcev. Ženske se vključujejo v nove oblike produkcije, saj opravljajo vedno več del v proizvodnji, ki se vedno bolj delokalizira, tj. seli v t. i. nerazvite države oziroma države v razvoju. Po drugi strani pa proizvodno delo v t. i. razvitih državah vedno pogosteje opravljajo tudi zunanji akterji, zlasti migrantke, ki za tako delo ponavadi prejemajo izjemno nizke dohodke (Scrinzi 2003: 78–79). In nenazadnje, mnoge od žensk, ki opravljajo delo v zasebnih gospodinjstvih, za katerega se ne zahteva visokih kvalifikacij, niso nekvalificirane (Andall, Escriva, v Kofman 2000: 55).¹⁶

Prav na primeru dela v zasebnih gospodinjstvih so raziskovalci opozorili, da na položaj žensk vplivajo spremembe v političnem in ekonomskem kontekstu, in pokazali, zakaj je statičen koncept spolnih vlog za analizo migracij neprimeren. Frank Eelens in J. D. Speckmann (v Hondagneu-Sotelo, 1999: 112–113) sta na primer analizirala migracijo žensk s Šrilanke v Saudsko Arabijo in druge zalivske države. Proučevane ženske so bile na Šrilanki skladno s tradicijo gospodinje in matere. S povečevanjem revščine na Šrilanki na eni ter z ekonomsko rastjo v zalivskih državah na drugi strani so migrantke v zalivskih državah postale predvsem ženske, ki so jih v zasebnih gospodinjstvih vedno bolj potrebovali. Tovrstne migracije spodbujajo celo vlade držav, v katere se preseljujejo ženske. V Saudski Arabiji so na primer delovna dovoljenja za tujce cenejša za ženske kot pa za moške.

Pri opisanem rekrutiranju delavk in delavcev pa sodelujejo tudi organizacije in posredniki iz držav, iz katerih se ljudje izseljujejo. Raziskovalci v zvezi s tem največkrat navajajo primer Filipinov, kjer zasebni in vladni posredniki iščejo delavce in delavke za specifična dela. Toda tudi tovrstno iskanje ljudi je diferencirano glede na spol (Tyler, v Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 113). Iskanje žensk, ki bi plesale v klubih, je pogosto najpomembnejši del omenjenih postopkov, saj je na tem eksplicitno seksualiziranem področju povpraševanje izjemno veliko. Tudi izbor geografskih območij, na katerih se iščejo »primerne ženske«, je diferenciran po spolu, saj naj bi bile ženske iz ruralnih območij zaradi večje vodljivosti tudi primernejše za opravljanje gospodinjstvih del.

ritev v zvezi s pomočjo pri negi in varstvu otrok, bolnih in starejših. Seveda pa smo tudi v drugih državah priča eroziji t. i. države blaginje, kar povzroča, da skrb vedno bolj prehaja v zasebno sfero (prim. Kofman idr. 2000: 115).

16 Opravljanje del, ki niso v skladu s poklicnimi kvalifikacijami osebe, označujemo z izrazom *deskilling*.

Plačanega dela pa migrantke ne opravljajo le v zasebnih gospodinjstvih, temveč vedno bolj tudi v podjetjih, ki jih najemajo za čiščenje. Dela v omejenem sektorju so še bolj kot v nekaterih drugih panogah prilagodljiva in jih je mogoče opravljati s t. i. podjemnimi pogodbami oziroma za krajši delovni čas (Scrinzi 2003: 79), zaradi česar narašča negotovost zaposlenih, obseg njihovih pravic pa se zmanjšuje. Scrinzi (2003: 81) celo meni, da je bilo vse od osemdesetih let dvajsetega stoletja delo migrantk, zlasti v storitvenem sektorju, nekakšen »laboratorij« za uvajanje novih, na prilagodljivosti utemeljenih oblikah zaposlitve.

Število žensk je v primerjavi z moškimi nadpovprečno visoko tudi v oblačilni industriji. Znanje šivanja je bilo v zgodovini nekakšna »tradicionalna večšina«, ki je opredeljevala ženskost in številnim ženskam omogočila, da so ostale doma z otroki. Študije žensk v oblačilni industriji so se razmahnile predvsem v ZDA. Roger Waldinger (v Pedraza 1991: 316) je v svoji študiji oblačilne industrije v New Yorku poudaril, da so v poznem devetnajstem stoletju industrializacija, razvoj nacionalnih trgov in povečevanje števila prebivalstva povzročili nastanek trga za množično proizvodnjo oblačil. New York je postal glavno središče oblačilne industrije, katere razvoj je še pospešil prihod Judov iz Rusije in Italijanov. Zlasti prvi so zaradi svojih večšin in znanj v veliki meri prevzeli oblačilno industrijo. Moški so začeli šivati plašče in obleke, ženske pa zlasti v začetku dvajsetega stoletja srajce, spodnje perilo in otroška oblačila. Migrantke so delale doma ali v tovarnah, prav razpoložljivost migrantske delovne sile – revne, delavne in brez znanja drugih večšin – pa je omogočila razvoj novega sistema proizvodnje (Pedraza 1991: 316). Danes večino del v oblačilni industriji v ZDA opravijo ženske iz Srednje in Južne Amerike ter Azije.

Nekateri vztrajajo, da je pri razlagi vloge žensk v oblačilni industriji treba upoštevati tudi dejavnike, kot so družbenoekonomsko ozadje, etnična pripadnost ter odnosi moči v družini. Patricia Fernandez-Kelly in Anna Garcia (v Pedraza 1991: 316–317) sta v Miamiju in Los Angelesu analizirali na videz podobno delo žensk iz Mehike in Kube. Pokazali sta, da je mehiška imigracija v ZDA v glavnem migracija nekvalificiranih ali polkvalificiranih posameznikov in posameznic. Delo žensk iz Mehike je potemtakem posledica finančne stiske, povzročene zaradi moževega slabega zaslužka ali pa ženske zaradi moževe bolezni, smrti ali njegovega odhoda same vodijo gospodinjstvo. Nasprotno so bile med priseljenimi s Kube predvsem kvalificirane osebe, ki so zlasti v Miamiju oblikovale nekakšno »etnično enklavo«. Za kubanske ženske naj bi bilo njihovo delo v oblačilni industriji nekakšna prehodna izkušnja, ki naj

bi ponovno vzpostavila izgubljeni način življenja srednjega razreda, ali pa so z njim svojim možem želele pomagati pri odprtju lastnega podjetja.

Mnogi so poudarjali prispevek migrantk pri razvoju t. i. migrantskih podjetij (Pedraza 1991; Kofman idr. 2000). Gre za poklicno koncentracijo nekaterih skupin migrantov v manjših podjetjih. Po oceni Silvie Pedraza (1991: 317) naj bi bilo oblikovanje t. i. etničnih podjetij v obratnosorazmernem odnosu s stopnjo revščine določenih etničnih skupin; prototip tovrstnih podjetij so na primer podjetja Kitajcev in Korejcev. Ivan Light (v Pedraza 1991: 318) poudarja, da je njihov nastanek predvsem posledica neenakosti in diskriminacije, s katero se migranti v novi državi srečujejo na trgu delovne sile. Toda ekonomska negotovost ni edina razlaga za njihovo ustanovitev, saj so strokovnjaki med nekaterimi etničnimi skupinami migrantov v ZDA zabeležili večjo stopnjo samozaposlitev kot na primer med nekaterimi tradicionalno prikrajšanimi skupinami prebivalstva, rojenega v ZDA (na primer temnopoltimi osebami). Na tej podlagi je Light sklenil, da se med opisanimi skupinami zaradi migracijske izkušnje oblikuje nekakšna skupinska solidarnost. V takem položaju pa je prav neplačano družinsko delo žensk tisto, ki tem podjetjem omogoča akumulacijo dobička in njegovo spreminjanje v privarčevana sredstva, ta pa ponovno investirajo v razvoj družinskega podjetja (Pedraza 1991: 318).

V zadnjih desetletjih sta v vzponu tudi t. i. industrija zabave in t. i. industrija gostoljubnosti. Moška delovna sila namreč postaja vedno mobilnejša, zato se pojavlja potreba po »zadovoljevanju njihovih potreb« (Kofman idr. 2000: 116). Raziskovalke ugotavljajo, da je prišlo do vzpona s spolnostjo povezane industrije zabave tako v t. i. industrializiranih državah kot tudi v državah, ki naj bi se šele začele industrializirati (primer take države je Tajsko). Tovrstna industrija postaja skoraj prototip turistične industrije (Kofman idr. 2000: 116). Nekatero analizo omenjeno delo, ki ga večinoma opravljajo ženske, povezujejo s pojavom trgovine z ljudmi, spet drugi poudarjajo, da ženske niso vedno žrtve, saj se nekatere zavestno odločijo za delo v spolni industriji, ker je bolje plačano kot na primer delo v zasebnih gospodinjstvih (Kofman idr. 2000: 117).

V zadnjem desetletju so vedno bolj proučevane tudi migrantke, zaposlene v poklicih, ki zahtevajo visokokvalificirano delovno silo (Pedraza 1991; Kofman idr. 2000). Gre za zaposlovanje v tehničnih poklicih, zdravstvenem sektorju (zdravnice, medicinske sestre) in globalnih korporacijah. Večina presojevalcev omenjenih študij meni, da so te še vedno nezadostno razvite, da prevladujoča literatura zanemarja visokokvalificirane migrantke ter pri odločitvi za migracijo ne upošteva vloge odnosov med spoloma (Kofman

1999: 283). Raziskovalci migracije visokokvalificiranih oseb še vedno razumejo precej stereotipno. Predpostavljajo, da so moški tisti, ki spodbudijo migracije, ženske pa jim sledijo in se odpovejo svoji zaposlitvi ali pa sploh ne migrirajo (Boyle 2002). Kofman (2000: 51) zatrjuje, da je vpliv paradigme globalnih mest, na katero je močno vplivala teorija svetovnih sistemov, v okviru katere so raziskovalci poudarili, da ženske prispevajo veliko količino dela v neformalnem sektorju, v glavnem onemogočil teoretizacijo migracij visokokvalificiranih žensk. Nove elite, ki delujejo v finančnih in proizvodnih središčih, naj bi prihajale predvsem iz vrst t. i. večinskega prebivalstva, migranti in migrantke pa naj bi bili v teh središčih skoraj univerzalno nekvalificirani (Kofman 2000: 51).

Pamela Sharpe (2001: 4) pa nasprotno navaja podatek, da je bilo že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja med delovnimi migrantkami v ZDA kar 28 odstotkov visokokvalificiranih žensk. Irene Hardill in Sandra MacDonald (2000) sta na primer proučevali izkušnje migrantk, v Veliki Britaniji zaposlenih kot medicinske sestre. Poudarili sta kompleksno prepletanje ekonomskih in neekonomskih razlogov za migracijo, in ugotovili, da so bili ekonomski razlogi le eden od razlogov zanjo. Sogovornice so namreč pogosto navajale tudi razloge, kot so želja videti svet, potovati, obiskati družinske člane in se izobraževati. Opozorili sta tudi na poklicno mobilnost navzdol, ki so jo kot nekaka »rezervna armada« delovne sile doživele nekatere medicinske sestre.

Manj raziskan migracijski vzorec so migracije mater majhnih otrok, ki ostanejo v izvornih družbah v oskrbi starih mater, drugih sorodnic po ženski strani, očetov in celo plačanih varuš. Čeprav transnacionalno materinstvo zgodovinsko gledano ni nov pojav (primer žensk s Karibov in z juga ZDA, ki so migrirale na sever ZDA, v Sloveniji na primer selitve aleksandrink v začetku dvajsetega stoletja), so te prakse zlasti v zadnjem desetletju vedno bolj predmet raziskovalnega zanimanja. Ker so zaposlitve, ki jih te ženske opravljajo v zasebnih gospodinjstvih, še zlasti, če v njih tudi živijo, ponavadi nezdružljive s skrbjo za lastno družino, je transnacionalno materinstvo v glavnem bolj prisila kot svobodna izbira (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 116).

Nenazadnje pri presoji pomena žensk za sodobne delovne migracije ne smemo spregledati še enega pomembnega dejstva. Tudi v primerih, ko so moški primarni delovni migranti in ženske ostanejo v izvornih družbah, je pomen žensk za vzdrževanje družbene reprodukcije doma izjemen. Klasičen primer je t. i. program *bracero*, ki so ga ZDA za delavce iz Mehike, da bi pridobile manjkajočo delovno silo v kmetijstvu, uveljavljale vse od leta 1942 do 1964. Takrat so mehiškim državljanom, skoraj izključno moškim, izdali

skoraj pet milijonov začasnih delovnih pogodb. Tako masovno rekrutacijo moških je omogočilo predvsem neplačano delo, ki so ga v Mehiki opravljale prav ženske (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 108, 123). Podobno bi lahko sklenili za sistem gostujočih delavcev, kot se je v Evropi uveljavljal zlasti do sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Hondagneu-Sotelo in Cranford s tem v zvezi (1999: 117, 119) opozarjata, da bi bilo treba proučiti tudi tiste, ki ostanejo v izvornih družbah in prevzamejo ekonomske in družinske obveznosti. Pri takem raziskovanju pa ne bi smeli zožiti življenja žensk, ki ostanejo, na izključno družinsko domeno, temveč bi morali upoštevati njihove raznolike »vloge« in družbenoekonomske položaje.

Po spolu diferencirani sistemi rekrutacije migrantov in migrantk vplivajo tudi na mednarodne selitvene tokove. Ti so se zlasti v zadnjih desetletjih s porastom nekaterih tradicionalno feminiziranih sektorjev (na primer storitvenih sektorjev) še bolj feminizirali. Delovna migracija je po spolu diferencirana tako na makroravni povpraševanja po delovni sili kot tudi na mikro-oziroma mezoravni spolno specifičnih socialnih mrež.

Stereotip o ženskah kot družinskih migrantkah

Adrian Bailey in Paul Boyle (2004), ki sta presojala raziskave družinske migracije v Evropi, pravita, da teoretizacija družinske migracije zahteva podrobne empirične podatke o tem, kako pride do družinske migracije in kako jo posamezniki in posameznice doživljajo. Večina raziskovalcev se je skladno z neoklasično ekonomsko teorijo osredotočala zlasti na ekonomske vidike migracij in pri tem nezadostno teoretizirala družino in družinsko migracijo. Hania Zlotnik (v Kofman 2004: 247–248) pravi, da je tak spregled družinske migracije tudi posledica dejstva, da dejavnosti v družini niso denarno merljive. Nenazadnje pa večina študij migracij temelji na domnevi, da je primarni migrant moški kot glava gospodinjstva. Kofman (2004: 248) k temu dodaja še dva dejavnika, ki sta vplivala na pomanjkljivo obravnavanje družinske migracije. Prvi se nanaša na dihotomijo med ekonomskim in socialnim. V okviru takega dihotomnega razumevanja ekonomska motivacija povzroči migracijo, družina pa je socialna dimenzija, ki je domnevno odločilno povezana s tradicijo. Drugi razlog pa Kofman vidi v obravnavi družinske migracije kot sekundarne migracije, ki so jo strokovnjaki v okviru prevladujočih politik razumeli kot logično posledico omejevanja delovnih migracij v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja. V taki opredelitvi migracij so bile ženske večinoma obravnavane kot sekundarne migrantke.

Družinska migracija je v zadnjih dveh desetletjih prevladujoč vzorec zakonitega vstopa v države Evropske unije. Še vedno predstavlja kar dve tretjini

migracij v ZDA ter od četrtno do tretjino migracij v Kanado (SOPEMI, v Kofman 2004: 243–244). Kljub temu so mnogi opozorili, da je koncept združevanja družine in olajševanja migracije družinskim članom, ki je trenutno uveljavljen v Evropski uniji, neustrezen v primerih, ko gre za kohabitacijo, istospolne pare ali posledice razveze (Bailey in Boyle 2004: 237). Prevladujoči model daje prednost klasični poroki kot »pravemu« modelu družinskega življenja in ne upošteva raznolikosti družinskih oblik. Ko v kontekstu Evropske unije govorimo o družinski migraciji, pri tem mislimo na jedrno družino, kot jo definira država, saj migranti in migrantke ne odločajo samostojno o sestavi svojih družin. V definicijo družine so tako vključeni zakonci in manj kot osemnajstletni odvisni otroci (Bailey in Boyle 2004; Kofman 2004). Kofman (2004: 244) zatrjuje, da je v evropskih državah na zakonca in odvisne otroke omejena definicija družine izjemno restriktivna. Ackers (v Bailey in Boyle 2004: 237) je celo pokazala, da v pravu Evropske unije ni določil, ki bi se nanašala na migracijo z namenom skrbi oziroma negovanja družinskega člana ali drugega sorodnika, saj tako neplačano delo ni vključeno v sedanje definicije »upravičenih« migracij.

Oblikovanje tipologije družinskih migracij je izjemno težavno, saj se v praksi kategorije med seboj pogosto prekrivajo oziroma so medsebojno povezane. Potemtakem ni čudno, da Kofman (2004: 246) pravi, da statistični podatki ne odražajo različnih tipov družinske migracije. Statistika namreč družinske migracije prikazuje kot enotno kategorijo. Tako se moramo zaneesti na raziskave z metodo zbiranja življenjskih zgodovin ali na študije družinske dinamike na manjših vzorcih. Treba pa je poudariti, da nobena evropska država ne daje avtomatične pravice do združitve družine v primerih, ko gre za nedržavljanke. Države določajo pogoje, povezane z minimalnim trajanjem bivanja, obdobjem poskusnega bivanja zakonca, nujnostjo rednega dohodka primarnega migranta in s primerno namestitvijo. Zadnje je lahko težava predvsem za zaposlene ženske, ki živijo v zasebnih gospodinjstvih (Kofman 2004: 253, 255). Kofman (2004: 255) opisuje tudi primere, ko zaradi suma, da bodo v določeni državi ostale s svojimi družinskimi člani, te osebe niso dobile turističnih vizumov za vstop v državo.

Kofman (2004) ločuje naslednje tipe družinske migracije: prvi je združitev družine, kar pomeni, da primarni migrant v novo državo pripelje še najbližje družinske člane (zakonca, otroke, starše in druge, če je to dovoljeno). Ta tip migracije vključuje tudi združevanje družin beguncev, ki jim je ta status priznan. Druga kategorija, ki se sicer pogosto obravnava kot združevanje družine, je oblikovanje družine ali poročna migracija. V teh primerih otroci druge in nadaljnje generacije migrantov v državo pripeljejo zakonca

iz države, iz katere so njihovi starši, ali pa državljani ali stalni prebivalci določene države v to državo pripeljejo osebo, ki so jo spoznali v drugi državi. V takih primerih je poroka sekundarni učinek bivanja na tujem. Čeprav je poročna migracija precej neraziskan pojav, so maloštevilne študije poudarile, da ne moremo poenostavljeno govoriti o domnevnem prehodu od »tradicije in izvornih k modernosti v novih družbah« (Kofman 2004: 251). Maria Guličova-Grethe in Nathalie Schlenzka (2006: 10) opozarjata, da moramo biti pri rabi termina poročna migracija izredno previdni, saj že sam pojem nosi negativno konotacijo. Implicira namreč, da je poroka predvsem način pridobitve možnosti za vstop v določeno državo. Nekateri raziskovalci poenostavljeno razločujejo med t. i. normalno poroko (torej poroko iz ljubezni oziroma poroko na podlagi svobodne odločitve) ter njenimi drugimi oblikami, na primer dogovorjeno, prisilno ali t. i. lažno poroko. Omenjena razlikovanja so v veliki meri vprašljiva. Do t. i. lažne poroke pride, ko se z namenom pridobitve dovoljenja za bivanje ali iz drugih funkcionalnih razlogov državljan ali državljanka tretje države poročita z državljanom države Evropske unije. Že sama predpostavka, da je poroka morda »lažna«, pomeni, da je države ne dovolijo ali jo razveljavijo. Te ženske so pogosto predmet neprestanega preiskovanja, nadzora in preverjanja s strani države, na podlagi katerega naj bi ugotovili, za kakšno vrsto poroke gre. Države Evropske unije namreč t. i. lažne poroke kriminalizirajo in razumejo kot način za pridobitev možnosti vstopa v Evropsko unijo (prim. Guličova-Grethe in Schlenzka 2006: 11). Preverjanju, ali gre res za poroko iz ljubezni, pa seveda niso podvrženi državljani. Tudi razlikovanje med dogovorjeno in prisilno poroko je pogosto težavno, saj se ne upoštevajo kulturno specifične percepcije in razumevanja poroke. Ta se pogosto etnocentrično obravnava kot zgolj posledica svobodne odločitve dveh oseb brez zunanjih vplivov in pritiskov. Nekateri namreč poudarjajo, da dogovorjena poroka lahko vključuje tudi dejavno vlogo obeh bodočih zakoncev pri izbiri partnerja in da se morata oba tudi strinjati z izbiro. Nenazadnje pa tudi pri t. i. svobodnih porokah na izbiro partnerja vplivajo njegov/njen družbeni in ekonomski status, družinsko ozadje, izobrazba, poklic in mnenje staršev o bodočem zakoncu (prim. Guličova-Grethe in Schlenzka 2006: 13).¹⁷

Raziskovalci večkrat poudarjajo, da države pogosto omejujejo dostop do trga delovne sile osebam, ki pridejo v državo na podlagi združitve družine

¹⁷ V besedilu govorim predvsem o ženskah, čeprav nekateri (na primer Kofman 1999; Kofman idr. 2000) ugotavljajo, da je poročna migracija vedno bolj tudi moški pojav. Zdi pa se, da se temu specifičnemu področju namenja še manj pozornosti kot migraciji žensk. Pregledi literature namreč to dejstvo bežno omenjajo, a ga na teoretski in epistemološki ravni posebej ne problematizirajo in ne analizirajo.

(Kofman idr. 2000: Kofman 2004; Guličova-Grethe in Schlenzka 2006). V Nemčiji je bilo med letoma 1973 in 1979 takim osebam po prihodu prepovedano delati štiri (oziroma tri v primeru migracij iz Turčije) leta. Hkrati morajo ženske vsaj med zakonsko določenim obdobjem, ki se v zadnjem času podaljšuje, ostati poročene. Raziskava v Združenem kraljestvu je pokazala, da je med osemnajstmesečno raziskavo kar sedemstopenpetdesetim ženskam grozila deportacija zaradi razveze (*Southall Black Sisters*, v Kofman 1999: 278; prim. Kofman idr. 2000: 87). Da bi ženske dobile dovoljenje za stalno bivanje, morajo biti torej kar nekaj časa poročene. V tem času so še posebno ranljive in izpostavljene partnerjevemu nasilju in zlorabam. Zdi se, kot da so pogosto skoraj prisiljene ostati v nasilnih in nesrečnih zvezah. Nekatere živijo izolirano in so povsem izključene iz družbe (Kofman idr. 2000: 87; Guličova-Grethe in Schlenzka 2006: 11). Omenjene ženske torej nimajo od moža neodvisnega statusa, kar odločilno vpliva na možnosti pridobitve državljanstva (Kofman idr. 2000: 86). Poseben predmet razprav so tudi t. i. neveste po pošti. V Nemčiji si številni moški poiščejo neveste iz Latinske Amerike, Azije, Vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze. Nekatere od teh skupin, na primer Tajke in ženske iz nekdanje Sovjetske zveze, so v novih državah v javnem govoru postale spolni objekt. Tudi obstoj poligamije, dogovorjenih, prisilnih in t. i. lažnih porok je v nekaterih evropskih državah sprožil pozive k omejevanju migracije z namenom oblikovanja družine.

V tretji tip družinske migracije spadajo migracije celotne družine. Raziskovalce zanimajo predvsem ekonomske posledice družinske migracije za tistega partnerja, ki sledi drugemu partnerju. Ugotovili so, da so posledice migracij na dolge razdalje za položaj na trgu delovne sile drugačne za moške kot za ženske (Lee in Roseman; Lichter, v Bailey in Boyle 2004: 230). Sklep je temeljil na predpostavki, da so moški najpogosteje tisti, ki migrirajo zaradi kariere, ženske pa jim sledijo. »Žrtev« ženske naj bi bila manjša od ekonomskih koristi, ki jih pridobi z migracijo (Bailey in Boyle 2004: 230). Opisani model temelji na predpostavki o racionalnem posamezniku, ki sprejema odločitve o migraciji na podlagi presoje o koristih in stroških migracije. Večina tovrstnih študij v ZDA in nekaterih evropskih državah (na primer Nizozemski, Veliki Britaniji) je pokazala, da se po migraciji zniža udeležba žensk na trgu delovne sile (Bailey in Boyle 2004: 230). Spet drugi raziskovalci ugotavljajo, da se položaj žensk v novi družbi po taki družinski migraciji ne poslabša, kar je sprožilo dvom o univerzalnosti »žrtvovanja« žensk v procesu migracije (Cooke in Bailey; Bonney in Love, v Bailey in Boyle 2004: 231).

Strokovnjaki, ki so leta 2002 na Univerzi v Leedsu sodelovali na delavnici o migraciji in družini, so v ospredje postavili šest temeljnih raziskovalnih

tem, ki nujno zahtevajo teoretično konceptualizacijo (Bailey, v Bailey in Boyle 2004: 233): spremenjen družinski kontekst (odlaganje rojstev, naraščajoča stopnja razvez, vedno večja raznolikost gospodinjstev s starejšimi prebivalci in posledice omenjenih trendov za medgeneracijske skrbstvene aranžmaje); spremenjeni migracijski kontekst in migracijski mehanizmi (na primer povezave med notranjimi in mednarodnimi migracijami in vloga diskurzov o pripadnosti, članstvu in državljanstvu v Evropi); povezave med stanovanjskimi trgi, trgi delovne sile in družinsko migracijo; spremenjen institucionalni kontekst (na primer dostop do pravic, družinsko pravo, možnost pridobitve stanovanja); evropske integracije in povezave med etničnostjo in spolom; ter nazadnje nadaljnji razvoj raziskav življenjskega poteka z namenom lažjega razumevanja povezave med družino in migracijo v času in prostoru. Opozorili so še, da tudi družinska migracija ni enoten koncept, saj vključuje zelo raznolike družine, načine migracij in institucionalne kontekste (Bailey in Boyle 2004: 238). Kofman (2004) pravi, da je pristop, ki temelji na konceptih transnacionalnosti in diaspore, raziskovalcem v večji meri omogočil, da so bolje zajeli spreminjajoče kontekste družinske migracije, odvisne od družbenega razreda, spola in etničnosti.

Ženske v študijah prisilnega priseljenstva

Begunskih politik in samega pojava begunstva ne moremo razumeti brez upoštevanja pomena nacionalne države, ki je od devetnajstega stoletja dominantna oblika globalne politične organizacije, in pomena kategorije naroda, ki je normativna podlaga za pridobitev legitimnosti države (Keely 1996). Po tej paradigmi naj bi posamezniki in posameznice praviloma uživali zaščito v mejah svoje lastne države. Nenadzorovano gibanje ljudi zunaj meja svojih držav iz etničnih, verskih, rasnih, političnih ali drugih vzrokov naj bi ogrožalo mednarodno politično stabilnost. Na tej podmeni je utemeljen tudi mednarodni sistem za zaščito beguncev, ki zajema mednarodne pogodbe in organizacije ter mnoge nevladne organizacije. Kot opozarjajo številni raziskovalci begunskih študij, motivacija za zaščito beguncev ni primarno humanitarna, temveč gre predvsem za zaščito mednarodnega sistema držav, ki je ogrožen, kadar države ne izpolnjujejo svojih obveznosti v mednarodnem prostoru (Keely 1996).

Prav zato je nujno upoštevati ugotovitev, da so begunske politike neločljivo povezane s političnimi in z varnostnimi interesi držav (prim. Loescher 1992; Appelqvist 2000). Begunska gibanja namreč ne vplivajo le na odnose med posameznimi državami, temveč so lahko množični prihodi beguncev veliko ekonomsko breme za državo zatočišča. To lahko vodi do politične ne-

stabilnosti in močnih pritiskov za omejevanje imigracij.¹⁸ S tega vidika je pomemben premislek Marie Appelqvist (2000: 93), da lahko begunske politike »kritiziramo v diskurzivnem kontekstu, ki begunce konstruira kot grožnjo zahodnim družbam«.

Skladno z omenjeno idejo so bile begunske študije kljub svojemu statusu akademske discipline neločljivo povezane z razvojem politik, saj so bili tradicionalno obravnavani predvsem praktični vidiki begunstva¹⁹ (Black 2001a: 59). Richard Black (2001a: 74) poudarja, da je šlo na začetku predvsem za »administrativni in birokratski nadzor« nad begunci, saj je bilo mednarodno begunsko pravo podlaga za konstrukcijo begunskih identitet. Te so bile razumljene kot statične kategorije, »ukoreninjene« v določenem času in prostoru. Zato so bili begunci prikazani kot »objekt humanitarne intervencije« v tujem okolju, zanemarjalo pa se je kompleksne, pogosto nasprotujoče si procese, ki vplivajo na konkretne posameznike (White 2002: 73, 78). Definicija begunca v Konvenciji o statusu beguncev namreč odraža tedanji mednarodni politični in ekonomski kontekst. Ni pojasnjevalna, saj izključuje določene kategorije ljudi, ki bi bili lahko definirani kot begunci, čeprav jih kot take po Konvenciji ne bi mogli opredeliti (na primer ljudje brez državljanstva, udeleženci začasnih prebivalstvenih gibanj, žrtve poplav in potresov, ekonomski migranti, ki so bili prisiljeni emigrirati zaradi revščine in socialne izključenosti) (Black 2001a).

Po oceni Allena Whita (2002: 73) so se begunske študije kot samostojna in priznana disciplina razvile šele v zadnjih dveh desetletjih. Black (2001a) omenja publikacijo *International Migration Review* iz leta 1981, ki poudarja pomen interdisciplinarnega, primerjalnega in zgodovinskega pristopa v preučevanju begunstva in beguncev. Ključni točki nadaljnjega razvoja begunskih študij sta nastanek Refugee Studies Programme²⁰ na Univerzi v Oxfordu leta 1982 in začetek izhajanja publikacije *Journal of Refugee Studies* leta 1988.²¹

18 Gre za zdravorazumske predstave o negativnem vplivu beguncev na državo zatočišča, ki pa se predvsem v političnih in medijskih diskurzih konstruirajo kot samoumevne. Slednje legitimizira ukrepe omejevanja imigracij.

19 Temu načelu so sledile raziskave prve mednarodne organizacije, ki se je specializirala za proučevanje beguncev, tj. Organizacije za proučevanje svetovnega problema beguncev (Association for the Study of the World Refugee Problem), ki je bila leta 1950 ustanovljena v Liechtensteinu.

20 Njegova ustanoviteljica in ena najvplivnejših raziskovalk na tem področju je Barbara Harrell-Bond.

21 Vrečer (1999: 14) ocenjuje, da še vedno »prevladujejo tiste discipline, ki se osredotočajo na psihosocialne vidike, redkeje pa so antropološke študije, tako da primanjkuje različnih opisov načinov življenja«.

Kratek prikaz razvoja begunskih študij kot akademske discipline nam z vidika specifičnosti migracijske (begunske) izkušnje žensk pomaga razumeti težavnost pojmovne opredelitve begunca, ki lahko izključuje določene kategorije ljudi kot »neprave begunce oziroma prosilce za azil«. Nepravi begunci so sicer v medijskih in političnih reprezentacijah razumljeni kot t. i. »ekonomski migranti«, ki naj ne bi bili upravičeni do zaščite in niso pravi politični begunci (prim. van Dijk 1993).²² Vendar so tudi raziskovalci, ki so se ukvarjali z begunskim in azilnim pravom, ki temeljita na mednarodnih dokumentih za zaščito človekovih pravic, v veliki meri spregledali možnost za pridobitev azila ter družbeno in pravno sprejemljivost prošnje za njegovo pridobitev na podlagi dejavnikov, konkretno povezanih s posameznim spolom.

Čeprav ženske danes na globalni ravni predstavljajo približno dve tretjini begunske populacije, je bilo vprašanje spola, kot ugotavljajo Alice Bloch, Treasa Galvin in Barbara Harrell-Bond (2000: 170), pred letom 1980 v begunskih študijah v glavnem spregledano.²³ V debatah o beguncih in prosilcih za azil so bile ženske običajno sorazmerno nevidne, hkrati pa niso bile v zadostni meri obravnavane politične in zakonodajne dimenzije preganjanja na podlagi spola (Bloch idr. 2000: 170).²⁴ Raziskovalci ter mnoge organizacije in strokovnjaki, ki v praksi delajo z begunci in s prosilci za azil, so v zadnjih dveh desetletjih prepoznali specifičen vpliv azilnih in begunskih politik na ženske (v primerjavi z moškimi). Emma Clarence (2003: 21) ugotavlja, da obstoječe azilne in begunske politike ne upoštevajo spola kot dejavnika, pomembnega v procesu odločanja o prošnji za azil in v procesu nujenja podpore in pomoči prosilkam za azil. Monica Boyd (1999: 6) celo pravi, da je spol pomemben tudi v procesu oblikovanja begunskih tokov in pri nujenju humanitarne pomoči. Neupoštevanje vloge spola pa naj bi bila posledica opredelitve človekovih pravic, ki pomena kategorije spola ne vključuje.

Raziskovalke in strokovnjakinje, ki razvijajo »feministične pristope k mednarodnim človekovim pravicam« (Oswin 2001: 349), v zadnjih dveh de-

22 Pri tem se seveda ne upošteva, v kolikšni meri gre za ekonomsko motivirano emigracijo in koliko za emigracijo zaradi sistematičnega kršenja človekovih pravic. Še manj pa se v takih reprezentacijah postavlja vprašanje, ali ni ekonomska izključenost, ki je eden od temeljnih elementov socialne izključenosti, že sama po sebi legitimen razlog za emigracijo?

23 V tem delu besedila uporabljam izraze begunske študije (*refugee studies*), begunec in begunka, ki so jih večinoma uporabljali avtorji in avtorice, katerih ugotovitve so izhodišče pričujočega poglavja; vedno več je tudi avtorjev, ki uporabljajo izraz prisilno priseljen/-a in študije prisilnega priseljenstva (*forced migration studies*) (glej na primer Indra 1999, v Sloveniji pa Vrečer 2006, 2007).

24 Več o tem glej tudi v članku Ženske kot akterke migracijskih procesov – prisilne priseljenke iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji (Cukut 2008).

setletjih opozarjajo, da je glavna težava t. i. klasičnih pristopov k človekovim pravicam v tem, da so »le redke opredelitve teh pravic oblikovane z vidika žensk, zato je obseg mednarodnega prava na področju človekovih pravic in praks na tem področju majhen. Tako so prevladujoča definicija človekovih pravic in mehanizmi za njihovo uveljavljanje v današnjem svetu tisti, ki se primarno nanašajo na kršitve človekovih pravic, ki so se jih najbolj bali moški. Ti so tudi razvili koncept človekovih pravic« (Bunch, v Oswin 2001: 349). Ali kot zatrjujejo Bloch, Galvin in Harrell-Bond (2000: 170), so kot vzroki za begunstvo najpogosteje prepoznane politične in druge dejavnosti, ki so »tradicionalno« domena moških in se jih v prevladujočih kulturnih imaginarijih povezuje z njihovo »vlogo« in s »statusom« v družbi. Ženske so tako v veliki meri izključene iz razprav o begunstvu, kar legitimira in reproducira njihovo podrejeno družbeno vlogo in status ter njihovo povezavo s tradicionalno nižje vrednoteno zasebno sfero (Bloch idr. 2000: 170).

Raziskovalke so se zato bolj usmerjale k odpravi pristranosti v pravni definiciji begunca v korist moških; ta bi morala v procesu odločanja o pravici do statusa begunca upoštevati tudi izkušnje žensk (Oswin 2001: 349). Begunsko in azilno pravo in nacionalne zakonodaje na tem področju v glavnem temeljijo na Konvenciji o statusu beguncev iz leta 1951, ko spolno specifični vidiki preganjanja in begunstva niso bili posebej poudarjeni. Begunsko pravo je namreč utemeljeno v liberalni koncepciji človekovih pravic, ki naj bi bila z vidika spola nevtralna oziroma »univerzalna«. Subjekt begunskega prava pa naj bi bil svoboden, avtonomen in racionalen posameznik, ki mu država krši človekove pravice v javni sferi. Prav z zatrjevanjem, da se kršitve človekovih pravic ženskam dogajajo v zasebni sferi, so raziskovalke skušale odpraviti spolno pristranost definicije begunca (Oswin 2001: 349). Kot ugotavlja Boyd (1999: 9), je preganjanje, ki ga ženske doživljajo v zasebni sferi, manj pogosto prepoznano kot preganjanje. Taka obravnava dogajanja v zasebni sferi namreč prikrije implicitno vlogo države pri ohranjanju omenjenega stanja.

Podobno je s priznavanjem nasilja nad ženskami kot temelja za preganjanje in dodelitev mednarodne zaščite. Posilstvo je na primer med oboroženimi konflikti zelo razširjeno.²⁵ Po oceni številnih raziskovalk (na primer Copelon, Wali, v Oswin 2001: 349) bi moralo biti obravnavano na enak način kot umor ali mučenje in ne le kot dejanje časti oziroma »skrunjenja moške lastnine«. Prav tako morajo biti »zatiralske kulturne in ideološke norme in prakse, ki so prispevale k podreditvi žensk, identificirane kot kršitve člove-

25 Gre zlasti za posilstva, ugrabitve, spolno suženjstvo, prisilno zanositev in okužbe z virusom HIV.

kovih pravic in kot temelj za preganjanje« (Oswin 2001: 350). Ženske so namreč preganjane celo zaradi »poskusa preseganja družbenih norm, ki urejajo vlogo in status žensk v družbi« (Bloch idr. 2000: 172). Najbolj tipičen in medijsko razvpit primer je obveznost nošenja naglavne rute oziroma strogega spoštovanja oblačilnih norm. Nenazadnje ni zanemarljiva »prisilna narava« prebivalstvenih politik, ki se kaže v zapovedanih praksah prisilnih splavov in sterilizacije (Boyd 1999: 10).

Običajno so že sami azilni postopki neobčutljivi za potrebe in izkušnje žensk bodisi s pravnega bodisi kulturnega vidika (Bloch idr. 2000: 174). Kulturne norme, ki se nanašajo na sorodstvene sisteme in norme o primernem ženskem vedenju v prisotnosti članov sorodstva, prijateljev in tujcev, žensko lahko postavijo v strukturno podrejen položaj. Tako na primer določajo, ali ženske lahko govorijo v prisotnosti moškega, oziroma zapovedujejo, naj v določenih situacijah ženske sploh ne govorijo (Bloch idr. 2000: 174). Take kulturne norme lahko odločilno določajo možnost žensk predstaviti vse pomembne dokaze o njenem preganjanju in usodno vplivajo na odločitev o ne/zavrnitvi njene prošnje za azil. Hkrati pa nekatere ženske zaradi sramote in celo nevarnosti zaradi svojega razkritja o nekaterih izkušnjah ne morejo in ne smejo spregovoriti (Bloch idr. 2000: 174).²⁶

Običajno so raziskovalci »upoštevali« specifičnosti begunskih izkušenj žensk tako, da so jih enotno prikazovali kot pasivne, ranljive žrtve kultur »tretjega sveta«, pred katerih zaostalostjo in barbarstvom naj bi zbežale (Oswin 2001: 348, 350). Nujno jih je bilo »zaščititi«, ne pa posebej obravnavati njihove raznolike izkušnje tako zatiranja kot aktivnega delovanja (Oswin 2001: 350).²⁷ Feministične teoretičarke, ki so obravnavale koncept človekovih pravic, so kontekstualne in natančne prikaze različnih izkušenj begunk pogosto žrtvovale na račun liberalne koncepcije človekovih pravic, v okviru katerih so subjekti opredeljeni dokaj statično in enovito (Oswin 2001: 355).

»Uspešna« prosilka za azil je torej konstruirana kot »kulturno drugačna«: na primer kot »ženska iz tretjega sveta« ali kot »eksotična Druga« (Razack, v Oswin, 2001: 351). V azilnem postopku naj bi bile ženske izjemno čustvene in naj bi s tem naredile vtis klasične, pasivne in usmiljenja vredne žrtve »zatiralskih kulturnih praks«. Natalie Oswin (2001: 352) celo vztraja, da je to tipičen primer konstrukcije poti od »nazadnjaške kulture tretjega sveta«

26 Gre na primer za primere, ko so bile ženske posiljene ali za kršitev tabuja devištva pred poroko.

27 Govorimo lahko o esencialističnih koncepcijah identitete begunk, ki sem jih z vidika feminističnih konceptov razlike kritično obravnavala že v poglavju Vprašanje razlike v feministični teoriji in študijah spolov.

do »razvite kulture prvega sveta«, pri čemer se na begunko gleda kot na delujočo v smeri liberalnega, racionalnega in avtonomnega subjekta. Običajno prav vse države na svetu diskriminirajo ženske. S tega vidika je lestvičen je držav na različne »stopnje razvoja« zavajajoče; t. i. razvite države namreč velikokrat prispevajo k sodobnim prisilnim migracijam (prim. Oswin 2001: 352).

Nekatere feministične teorije so prav s premikom poudarka od domnevno »tradicionalno« moškega javnega področja k domnevno ženskemu zasebnemu področju v veliki meri spregledale zatiranja in diskriminacije, ki jih ženske doživljajo v javnosti. S tem naj bi reproducirale ne samo dihotomno delitev področij v družbi na »moške« in »ženske«, temveč tudi spregledale medsebojne povezave med obema področjema (Oswin 2001: 351). Nekateri so opozorili, da so kljub temu, da ženske v manjši meri kot moški dejavno sodelujejo v političnih in drugih javnih dejavnostih, njihove politične dejavnosti pogosto podlaga za njihovo preganjanje s strani njihovih moških sorodnikov in drugih članov njihove sorodstvene skupine; slednji z mučenjem zahtevajo od žensk informacije o njihovih dejavnostih in nahajališču (Bloch idr. 2000: 171).

Bloch, Galvin in Harrell-Bond (2000: 171) so prepričani, da je že v samo razumevanje politične dejavnosti in narave političnega nujno vključiti dejavnosti, ki so javno manj izpostavljene in vidne. Ženske so namreč pogosto del »podporne strukture« za politične dejavnosti, organizirajo delovanje varnih hiš (skrivališč) in o tem obveščajo in opozarjajo javnost (Finch in Coker, v Bloch idr. 2000: 171).

»Žrtve« površnih obravnav spolno specifičnih begunskih izkušenj pa niso le ženske; tudi moške lahko preganjajo zato, ker ne ustrezajo določenim standardom moškosti (Oswin 2001: 351).²⁸ Posebej bi bilo treba obravnavati tudi »hierarhije zatiranja«, saj so raziskovalke pogosto spregledale dejstvo, da na begunske izkušnje žensk in moških vplivajo še drugi pomembni družbeni dejavniki in pripisi, kot so starost, rasa, etnična pripadnost, razred in spolna orientacija (Bloch idr. 2000: 170; Oswin 2001: 351).

Pred množičnim nasiljem in vojno beži največ žensk in otrok. Te osebe so prav zato, ker ne ustrezajo določilom o tem, kdo sploh konstituira »pravega begunca«, pogosto avtomatično izključene iz možnosti za pridobitev statusa begunca, in to ne glede na svoj spol. Konvencija o statusu beguncev, še vedno temeljni dokument na mednarodni ravni, ki opredeljuje pojem in pravice beguncev, je namreč izrazito individualno naravnana. Okoljske katastrofe, pomanjkanja hrane in vode, stradanja pa tudi vojne ni mogoče

28 Gre na primer za primere preganjanja homoseksualnih ali transseksualnih oseb.

vključiti v pravno definicijo begunca oziroma begunke (Oswin 2001: 353). Po Konvenciji takih, ki množično bežijo zaradi vojne in splošnega nasilja v svoji državi, ni mogoče opredeliti za begunce. Konvencija o posebnih vidikih begunske problematike in Kartagenska deklaracija vsaj delno razširjata zaščito na ljudi, ki državo zapustijo zaradi zunanje agresije, okupacije, zunanje dominacije, notranjih konfliktov in množičnih kršitev človekovih pravic, ki resno ogrožajo javni red in mir. Poimenovanje ljudi, ki bežijo zaradi množičnega nasilja v matični državi, je nejasno; v slovenski praksi se je na primer uveljavilo pojmovanje »začasni begunec oziroma begunka« (Lipovec 1999: 30–32).²⁹ Večjim skupinam prisilno priseljenih se tako v »zahodnih družbah« avtomatično onemogoča pridobiti status begunca. Sodobne neoliberalne in restriktivne migracijske politike so celo zaostriale pogoje za pridobitev azila. Prosilcem za azil in osebam, ki uspejo pridobiti status begunca, se vedno bolj omejujejo socialne, ekonomske in politične pravice (Oswin 2001: 254).

Kljub nameri po vedno bolj omejevalnih migracijskih politikah je Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (UNHCR) že leta 1991 v svojih *Smernicah za zaščito begunk (Guidelines on the Protection of Refugee Women)* poudaril, da preganjanje na podlagi spola obstaja in da ga morajo države, ki sprejemajo begunce, priznati kot enega od temeljev za podelitev azila (v Oswin 2001: 350).

Kljub temu so raziskovalci s primeri različnih držav, zlasti t. i. zahodnih držav, dokumentirali »spolno slepoto« prevladujočih predstav in razlag begunskega prava. Clarence (2003: 22) na primer navaja britanski primer izsledkov projekta Refugee Women's Resource Project iz leta 2003, v katerem so raziskovalci ugotovili, da se odločitve o podelitvi azila v Združenem kraljestvu sprejemajo brez upoštevanja pomena spola. Študija je bila sicer osredotočena na britanski prostor, vendar mnoge njene ugotovitve zgovorno kažejo spolno specifične učinke begunskih in azilnih politik, ki jih dokumentirajo tudi drugi raziskovalci. Clarence na primer opozarja, da so pisma notranjega ministrstva z negativnimi odločbami konsistentno navajala »nizko raven« politične dejavnosti kot razlog za zavrnitev prošnje za azil, ne da bi pri odločanju upoštevali, da obstajajo različni načini politične dejavnosti. Taka razlaga azilnega prava je seveda v nasprotju s *Smernicami za azil na podlagi spola (Asylum Gender Guidelines)*. V smernicah, ki jih je izdalo notranje ministrstvo, je izrecno zabeleženo (povzeto v Clarence 2003: 21–22), da so ženske pogosto preganjane samo zato, ker so ženske, in da imajo kot ženske

29 Več o slovenski »begunski politiki« na področju urejanja statusa oseb, ki so pribežale iz Bosne in Hercegovine, v poglavju Raziskovanje migracij v Sloveniji.

specifične izkušnje. Take izkušnje so na primer posledica učinkov spolnega nasilja nad njimi; gre za dejavnost žensk, ki jo je težje dokumentirati. Kot je zapisano v smernicah, so ženske pogosto preganjane zaradi dejavnosti moških v njihovi družini, hkrati pa se jih obravnava kot bolj ranljive in kot tiste, ki imajo zaradi otrok manjše možnosti za hitro selitev. Nadalje se pri zbiranju statistik o prošnjah za azil upošteva samo »glavni član gospodinjstva«. To pomeni, da se v primeru, ko ženska pride v novo državo s partnerjem oziroma soprogom, njene prošnje za azil ne obravnava ločeno, temveč skupaj s prošnjo njenega soproga (Clarence 2003: 22; prim. Bloch idr. 2000: 173). Clarence navaja primer rabe *voucherjev* za osnovne življenjske potrebščine, ki jih je britanska vlada uvedla leta 2000 in so bili v veljavi do leta 2002. Na njih je bilo napisano ime »glavnega prosilca za azil«, ki je bil v večini primerov moški. Poročila nevladnih organizacij in raziskave notranjega ministrstva so pokazali, da so imele ženske velikokrat težave pri njihovi rabi. V trgovinah so jih pogosto zavrnil, čeprav bi jih bili po zakonu dolžni upoštevati. To je prispevalo k osamitvi in marginalizaciji žensk in zmanjšalo njihov vpliv nad rabo denarja. Prav tako v okviru Nacionalnega azilnega podpornega sistema (*National Asylum Support Service*) kot temeljna pravica ni bila opredeljena pravica do prevoza, ki naj bi ga azilant plačal z denarjem (deset funtov), ki ga je po novi shemi vsak prosilec za azil tedensko prejel v gotovini. V praksi je to pomenilo, da so ženske morale z otroki v pogosto precej oddaljeno šolo peš, hkrati pa so imele otežen dostop do zdravstvenih centrov, knjižnic in drugih lokalnih ustanov. Program prostorske oziroma geografske razpršitve prosilcev za azil pa jim je celo onemogočal stike s prijatelji in z družinskimi člani (Clarence 2003: 23–25).

Claudie Lesselier (2003) je analizirala položaj prosilk za azil v Franciji, in ugotovila, da so zaradi vedno restriktivnejših pogojev vstopa in bivanja tujcev ženske pogosto prisiljene sprejeti položaj »nezakonitosti« in negotovosti t. i. oseb *sans papiers*, ki v Franciji živijo brez veljavnih dokumentov za bivanje.

Na podlagi povedanega lahko sklenemo, da spol bistveno zaznamuje begunsko izkušnjo, saj se nanaša na samo opredelitev begunca in postopke ugotavljanja pravice do azila (prim. Boyd 1999). Strokovnjaki so sicer razvili mnoga spolno specifična priporočila o obravnavanju begunk, ki pa še vedno niso zadosti vključena v prevladujoči govor o izkušnji beguncev oziroma v prakso njihovih obravnav. S tega vidika so še zlasti problematične kulturne norme, na podlagi katerih se posameznim kategorijam oseb odreka pravico do azila. Prav dinamika vključevanja in izključevanja večinskega prebival-

stva in migrantov oziroma beguncev pa je temeljnega pomena za samo konstrukcijo ne le begunskih, temveč tudi migrantskih identitet nasploh.

V uvodnem poglavju sem opozorila na družbeno konstrukcijo migracij, ki so jih kot družbeno pomembne prepoznali družbeni akterji predvsem v drugi polovici devetnajstega, zlasti pa dvajsetega stoletja. Na podlagi pregleda prevladujočih migracijskih teorij z vidika spola sem prikazala tiste alternativne pristope, ki so poleg spola upoštevali tudi druge skupinske identifikacije. Z idealnotipsko ločitvijo migracij na humanitarne, ekonomske in migracije na podlagi združitve družine sem prikazala načine, kako lahko migracijske politike različno vplivajo na moške in ženske oziroma kako so posamezni tipi migracij diferencirani po spolu. Pokazala sem, da ženske niso pomembne akterke migracijskih procesov le zaradi njihovega vedno večjega števila, temveč tudi zaradi njihovega vedno večjega prispevka k ekonomskemu in družbenemu življenju v novih družbah. Kot pravijo Kofman, Phizacklea, Raghuram in Sales (2000: 2), se v procesu migracije odraža po spolu določena narava blaginje (*gendered nature of welfare*), torej ideologija, ki prednostno vlogo ženske vidi v skrbi za druge. Migrantke so bile vedno dejavne na trgu delovne sile, hkrati pa je bilo spregledano neplačano delo, ki so ga opravljale, in delo, ki ga opravljajo v neformalnih sektorjih. Kljub vedno večjemu številu migrantk v Evropi pa ni zanemarljiva ocena nekaterih raziskovalk (Kofman idr. 2000: 3, 13), da prevladujoča literatura o migracijah še vedno zanemarja njihovo prisotnost. Zbiralci podatkov o migracijah jih po spolu še vedno ne zbirajo, kategorizirajo in tudi ne analizirajo. Podobno kot predstavnice feminističnih teorij, ki so predvsem v zadnjih dveh desetletjih vztrajale pri izkušnjah žensk kot svojskih in dejavnih v procesu migracij, se v empiričnem delu osredotočam na raznolikost migracijskih izkušenj žensk. Ker presojam njihovo dejavno vlogo tako v procesu migracije kot vključevanja v novo družbo, uvodoma prikažem družbenopolitični kontekst v Sloveniji, ki je pomembno določal migracije v Slovenijo, in proces integracije migrantov v slovensko družbo.

MIGRACIJE V SLOVENIJI

Raziskovanje migracij v Sloveniji

Zlasti od druge polovice devetnajstega stoletja pa vse do petdesetih let prejšnjega stoletja se je prebivalstvo z ozemlja današnje Slovenije predvsem odseljevalo, veliko manj pa priseljevalo. Odselitve so bile najintenzivnejše od leta 1890 pa vse do prve svetovne vojne. Takratne države emigracije prebivalstva iz Slovenije so bile Severna Amerika, Kanada in Južna Amerika (Kobolt 2002: 16). Ko pa so ZDA leta 1924 na podlagi rasističnih predpostavk o inferiornosti migrantov iz Južne in Vzhodne Evrope uvedle sistem kvot, se

je tok migrantov tudi iz Slovenije preusmeril v Kanado in Južno Ameriko (Drnovšek, v Kobolt 2002: 17). Evropske države emigracije iz Slovenije, še posebej v letih pred ekonomsko krizo leta 1929, so bile zlasti Francija, Belgija in Nizozemska (Kobolt 2002: 17).

V desetletju po drugi svetovni vojni je večina ljudi migrirala iz političnih razlogov, sredi petdesetih let prejšnjega stoletja pa je bil zabeležen porast ekonomsko motiviranih migracij. Ni pretirano trditi, da so za razumevanje slovenske migracijske dinamike pomembne tako notranje migracije med republikami nekdanje Jugoslavije v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije kot tudi mednarodne migracije v obdobju po njeni osamosvojitvi.³⁰ Med letom 1954 in vse do devetdesetih let dvajsetega stoletja je bila Slovenija predvsem območje priseljevanja. Najpomembnejša značilnost omenjenega obdobja so bile migracije iz republik nekdanje Jugoslavije, zlasti Bosne in Hercegovine pa tudi Hrvaške, Srbije, Črne Gore in Makedonije (glej na primer Mežnaric 1986; Zavratnik Zimic 2004a; Josipovič 2006). Takratne migracije so bile obravnavane kot notranje (medrepubliške) in ne mednarodne. Večina migrantov iz nekdanjih jugoslovanskih republik je bila tačas zaposlena v prevozništvu, gradbeništvu, kovinski industriji in zdravstvenem sektorju (Zavratnik Zimic 2004a: 11).

V slovenskem prostoru se je migracije začelo bolj sistematično raziskovati v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tu je treba zlasti omeniti delo sociologa Petra Klinarja, ki je tudi avtor dveh monografij o mednarodnih migracijah (1976, 1985). Raziskovalna skupina na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (današnja Fakulteta za družbene vede) je proučevala zlasti t. i. ekonomske migrante iz republik nekdanje Jugoslavije v Sloveniji kot tudi delavce iz Slovenije na delu v zahodnoevropskih državah. Raziskovali so zlasti območje Jugoslavije in medrepubliške (notranje) migracije na njenem prostoru. Pionirsko delo na področju proučevanja zgodb migrantov samih je delo Silve Mežnaric *Bosanci A kuda idu Slovenci nedeljom* (1986). V monografiji je avtorica predstavila zgodbe migrantov v Sloveniji in zgodbe njihovih družinskih članov, ki so ostali v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

Šele s priznanjem slovenske državne suverenosti so oblikovalci politik začeli bolj sistematično in eksplicitno oblikovati migracijsko politiko na nacionalni ravni (Zavratnik Zimic 2004a: 9; Zavratnik Zimic 2006a: 344). Na-

30 Skladno s poudarkom besedila se omejujem na pregled raziskav, ki so se ukvarjale z migranti v Slovenijo. V veliki meri je izpuščena obširna evidenca o izseljencih iz Slovenije po svetu, s čimer se ukvarjajo predvsem raziskovalci z Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU in Inštituta za narodnostna vprašanja.

novo oblikovana opredelitev tujca se je nanašala zlasti na ljudi »z Juga« oziroma »Vzhoda«. Bolj kot prej so bili kot tujci obravnavani migranti iz republik nekdanje Jugoslavije, kljub temu da jih je večina po slovenski osamosvojitvi že pridobila slovensko državljanstvo.

Po osamosvojitvi Slovenije bi lahko govorili o dveh mejnikih, ki sta najbolj vplivala na odnos javnosti do migrantov. V začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja so se v Sloveniji nastanili »prisilni migranti« z območij nekdanje Jugoslavije, najprej iz Hrvaške, pozneje pa iz Bosne in Hercegovine ter v manjši meri iz Kosova. Prisilno priseljenim je slovenska vlada določila status začasnega zatočišča. Pribežnike iz Bosne in Hercegovine so obravnavali skladno z 42. členom Zakona o tujcih, ki je predvideval »možnost začasne nastanitve tujcev, za katere teče postopek za ugotavljanje identitete, in tujcev, ki jih iz kakršnihkoli razlogov ni mogoče takoj odstraniti iz države« (Lipovec 1999: 32). Visoki komisariat Združenih narodov za begunce je leta 1992 kot odgovor na krizo v Bosni in Hercegovini priporočil rabo instituta začasne zaščite, ki je tudi zaradi poenostavitve birokratskih postopkov podeljevanja statusa takim osebam implicitno vseboval prakso repatriacije beguncev kot najboljše in najrealnejše oblike zaščite teh oseb (Brekke 2001: 6). Namen instituta začasnega zatočišča je bil najti trajnejše oziroma stalne rešitve (prostovoljna repatriacija, razselitev v tretje države, naselitev v državi pribežališča) (Lipovec 1999: 34). Problematično pri rabi instituta začasne zaščite je, da ta za konkretne begunce in begunke v praksi pomeni manj pravic, kot jih imajo osebe s priznanim statusom begunca. Ta institut na primer onemogoča osebam, ki jim je dodeljen status začasne zaščite, dostop do posameznih postopkov za pridobitev trajnejše zaščite. Hkrati tak status ne preprečuje repatriacije beguncev v primerih, ko razmere v njihovih matičnih državah še niso primerne za »normalno« življenje (prim. Zagorac 1997; Appelqvist 2000). Black (2001b: 123) je celo prepričan, da je predpostavka, da se morajo begunci vrniti domov, prevladujoči diskurz evropskih javnih politik. Kljub dejstvu da se nekateri begunci ne morejo vrniti, ker zanje še vedno obstajajo »varna« in »nevarna« območja, so oblikovalci politik dolgo vztrajali na nujnosti in možnosti take rešitve.³¹ Te argumente je sprejela tudi slovenska vlada; tako je na primer 25. aprila 1996 sprejela *Stališča v zvezi z vračanjem oseb z začasnim zatočiščem*, v katerih je med drugim zapisala: »Razmere v Bosni in

31 O »uspešnosti« repatriacije v Bosno in Hercegovino govori podatek, da več kot polovica povratnikov spada v kategorijo razseljenih, kar pomeni, da ne živijo v kraju, od koder so prišli, kar ni sprejemljiva možnost z vidika mednarodnih dokumentov in priporočil. Ena od posledic takih »razselitev« je oblikovanje etnično čistih skupnosti, kar lahko označimo celo za »etnični inženiring« (Black 2001b: 129–131).

Hercegovini se s podpisom mirovnega sporazuma izboljšujejo. Razlogov, ki so dva milijona ljudi pregnali z domov in utemeljevali začasno zatočišče, ni več« (v Barbutovski 1996: 4).

Retorika ekonomske krize v Sloveniji je še dodatno prispevala k vladni konstrukciji beguncev kot socialnega in varnostnega problema na nacionalni ravni. Ker je bilo eno najbolj problematičnih določil Zakona o začasnem zatočišču, da lahko oseba z začasnim zatočiščem dela največ šestdeset dni v koledarskem letu ali osem ur tedensko, če pa si pridobi delovno dovoljenje, pa izgubi status začasnega zatočišča, je bila večina oseb z začasnim zatočiščem prisiljena delati »na črno«, saj z zakonitim delom niso zmogli skrbeti zase in svoje družine. To določilo je bilo popolnoma neskladno s Konvencijo o statusu beguncev, po kateri naj bi se begunci v čim večji meri preživljali s svojim delom, pa tudi v nasprotju s slovensko ustavo, kjer je pravica do dela opredeljena kot naravna in civilizacijska pravica (Longo in Zagorac 1997: 5). Če je oseba z začasnim zatočiščem zaprosila za dovoljenje za začasno bivanje, je morala dokazati, da ima sredstva za preživljanje. Teh pa ni mogla imeti, saj ji je 24. člen Zakona o začasnem zatočišču delo v veliki meri prepovedoval. Poleg tega se čas, v katerem je imela oseba v Sloveniji začasno zatočišče, ni štel v čas bivanja, nujnega za pridobitev dokumentov za stalno bivanje tujca po Zakonu o tujcih, in tudi ne za prebivanje, predpisano za pridobitev slovenskega državljanstva. Zakon o začasnem zatočišču tudi ni določal trajanja začasnega zatočišča in ni predvideval možnosti za integracijo beguncev, ki se ne morejo vrniti v matično državo ali si v Sloveniji pridobiti drugačnega statusa (*Informacija o možnostih za integracijo oseb z začasnim zatočiščem iz Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji*). Z novimi dopolnili k Zakonu o začasnem zatočišču iz julija 2002 so osebe z začasnim zatočiščem dobile pravico, da zaprosijo za status tujca, s tem pa tudi za pravico do dela. Obdobje, ki so ga preživeli v Sloveniji, se jim je ob vložitvi prošnje za državljanstvo uradno priznalo in upoštevalo.

Položaj oseb z začasnim zatočiščem je pritegnil precejšnjo pozornost raziskovalcev, ki so se ukvarjali z različnimi vidiki položaja prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine: na primer vidik psihosocialne in zdravstvene pomoči (Mikuš-Kos 1996); varnostni vidiki položaja prisilno priseljenih in odnos policijskih delavcev in državnih uradnikov do te skupine (Pagon in Lobnikar 1999; Lobnikar idr. 2002); vključevanje teh skupin v t. i. večinsko družbo (Vrečer 1999; Krajina in Nadarević 2000). Raziskovalci so najpogosteje ugotavljali negativen vpliv dolgotrajne začasne zaščite in bivanja v begunskih centrih na prisilno priseljene. Analizirali so tudi govor množičnih medijev o prisilno priseljenih (Doupona Horvat idr. 1998; Mihelj 2004). Avtorji

analize »retorike begunske politike v medijih« (Doupona Horvat idr. 1998) na primer ugotavljajo, da je v Sloveniji v tem obdobju prišlo do nekakšnega prednostnega določanja vrednot, po katerem je bila odgovornost novonastale slovenske države do svojih državljanov pomembnejša kot odgovornost do ne-državljanov, na katere so običajno gledali kot na tiste, ki ogrožajo slovensko neodvisnost in napredek. Prav zato je bilo mogoče pozabiti na splošna načela demokracije in človekovih pravic. Ta standard legitimacije je temeljil na domnevno objektivni in vrednostno nevtralni oceni meja, do katerih naj seže pomoč. Vendar je bilo že na podlagi števila beguncev mogoče z objektivnimi argumenti upravičiti običajno nedosledno dejavnost in premajhen angažma države Slovenije v zvezi z begunci. Begunci, ki naj bi v nenormalno visokih številkah »preplavili« Slovenijo, so bili v medijih običajno kriminalizirani; že njihova navzočnost je bila interpretirana kot problem. Marjeta Doupona Horvat, Jeff Verschueren in Igor Žagar Žnidaršič (1998: 39) so celo zapisali, da je bilo »vprašanje beguncev uspešno opredeljeno kot 'problem' (tako številčno kot grožnja javnemu redu). Z drugimi besedami, *ustvarili* so krizo, tako da so odkloni od nekaterih načel zlahka obveljali za izjemne ukrepe, ki sami po sebi ne spodbujajo temeljnejšega in domnevno trdnega vrednostnega sistema.«

Podobno je Sabina Mihelj (2004) v svoji analizi poročanja tiskanih medijev in televizijskih poročil v letu 1992 pokazala, da so bili begunci iz Bosne in Hercegovine prikazani kot kulturno tako različni od Slovencev, da bi bila njihova integracija v slovensko okolje otežena. Na podlagi takih reprezentacij so poročevalci utemeljevali t. i. politiko začasne zaščite. Z metaforami o »valu beguncev« pa se je prisotnost beguncev konstruirala kot grožnja večinski družbi.

Podobne reprezentacije migrantov oziroma beguncev v slovenskih medijih so identificirale tudi druge analize. Knežević Hočevar (2003a; 2003b; 2004) je analizirala poročanje tiskanih medijev o rodnosti v Sloveniji. Pokazala je, da je medijski govor v procesu konstituiranja »gradnje slovenskega naroda« vključeval elemente, značilne za pisce, ki so v zadnjih 150 letih oblikovali in reproducirali govor o »ogroženosti Slovencev in slovenske nacionalne identitete«. Večina tiskanih medijev je sprejemala zdravorazumsko predstavo »izginjajočega slovenstva« v nevtralizirajoči obliki »slovenskega patriotizma«. Skladno z dolgotrajno željo slovenskega naroda po samostojnosti je nizka rodnost pri »etničnih Slovencih« razumljena kot »patriotska skrb in dolžnost«, ki izključuje Neslovence; ustavila se je že na nacionalni meji, da bi se lahko izključilo morebitne neželene soudeležence pri zviševanju »slovenske rodnosti« (Knežević Hočevar 2003a; 2003b; 2004).

Ocene razpoloženja prebivalstva do beguncev so bile glede na podatke raziskave Slovensko javno mnenje iz leta 1992 med seboj precej uravnotežene – 28 odstotkov vprašanih je beguncem naklonjenih, 27 odstotkov nenaklonjenih, 24 odstotkov pa je do njih brezbrzižnih. Večina anketirancev (59 odstotkov) je menila, da vojna v Bosni in Hercegovini neposredno ogroža Slovenijo, kar 82 odstotkov anketirancev pa je menilo, da ni dopustno, da bi del beguncev trajno ostal v Sloveniji. Deleži nasprotnih stališč so bili nizki (Klinar 1993a: 78–79). Javnost je večinsko (66-odstotno) podpirala tudi odločitev slovenske vlade, da bo sprejela veliko število beguncev in jim podelila status začasne zaščite, a jih je 76 odstotkov soglašalo tudi z odločitvijo slovenske vlade o zaprtju slovenske meje pred begunci. Kljub temu je izrazita večina anketirancev pritrjevala človekoljubni usmeritvi begunske politike v Sloveniji, da je beguncem vendarle treba omogočiti znosno življenje. Nestrpnanje s to trditvijo so izražale predvsem kategorije vprašanih z nižjimi družbenoekonomskimi statusi. Anketiranci so torej večinsko podpirali retoriko države in državne politike ter množičnih medijev, da so begunci v Sloveniji le začasen pojav. Rezultati omenjene raziskave med drugim kažejo, da je toleranca do beguncev le pogojna – ti se morajo biti sposobni integrirati v »našo« kulturo.³² »Za stališče, naj bi begunci imeli možnosti za gojenje lastne kulture in vere, se odloča le manjši delež anketirancev (manj kot polovica), kar visoki pa so deleži odgovorov, ki temu stališču nasprotujejo. Takšna struktura odgovorov kaže, da slovenska populacija izhaja iz začasnosti begunstva in da je le omejeno naklonjena etničnemu pluralizmu, sproženemu s spreminjanjem dela beguncev v trajnejše imigrante« (Klinar 1993a: 83).

Naslednja pomembna mejnika sta leti 2000, zlasti pa 2001, ko so migracije v Slovenijo postale vedno bolj raznolike glede na državo izvora. Povečevalo se je število migrantov iz oddaljenih neevropskih držav, še posebej Irana, Iraka, Pakistana, Kitajske, Bangladeša, Alžirije in Sierra Leoneja (Zavratnik Zimic 2006b). Tak »pritok« tujcev, zlasti prisilcev za azil in t. i. ilegalnih migrantov je sprožil manifestacije odkrite ksenofobije do migrantov (Zavratnik Zimic 2004a: 41).

Nekateri avtorji celo menijo, da so objekt sovražnega govora v tem času namesto beguncev iz Bosne in Hercegovine postali t. i. »ilegalni prebežniki«, »ilegalci«, »azilanti«, »tujci«. Vlasta Jalušič (2001: 14) zapiše, da je bilo »javno razpoloženje, ki je bilo na prelomu 2000/2001 ustvarjeno kot 'prebežniška

32 Po Klinarjevi (1994: 40) oceni gre pri nestrpnosti do imigrantske kulture za »nerazviti etnični pluralizem, ki se kaže le na področju zasebnega, na področju javnega, kjer je prisotna kultura slovenske družbe, pa se ji morajo imigranti prilagoditi, sprejeti njene elemente, torej se vključiti v procese adaptacijske akulturacije«.

kriza', podobno razpoloženjem in dogodkom, ki so se kot daljši proces oblikovali bodisi z 'begunsko krizo' v Sloveniji v letih 1992–1993, s posameznimi 'ekscesi' iz sestavljanke tako imenovane 'romske problematike' ali z občasnimi debatami o nastanitvah in preseljevanju beguncev iz begunskih centrov in v begunske centre (nazadnje primer centra na Viču v Ljubljani leta 2000).³³

Jalušič (2001: 13) nadalje meni, da je bil konec leta 2000 in v začetku leta 2001 v slovenskih medijih vedno bolj prisoten eksplicitno stigmatizirajoč govor o »ilegalnih migrantih«. Po njeni oceni je bil tak govor povezan zlasti z institucionalnim govorom nekaterih državnih uradnikov in govorom t. i. navadnih ljudi. Te so zastopale nekatere civilne iniciative, ki so nasprotovale namestitvi migrantov v Azilnem domu in Centru za tujce na Celovski cesti v Ljubljani. V svoji analizi poročanja tiskanih medijev o pričujoči problematiki v tem obdobju je Jalušič identificirala šest temeljnih elementov diskurza množičnih medijev o migrantih: emocionalizacija – strategija ustvarjanje krize in strahu v javni sferi; kulpabilizacija migrantov in države; viktimizacija t. i. avtohtonih prebivalcev – poudarjanje prevelikih pravic, ki naj bi jih imeli migranti, in simpatiziranje z obravnavo migrantov kot problema; poudarjena sovražnost do države; legitimizacija domnevno »defenzivnih dejanj« in groženj državi ter normalizacija ksenofobije in rasizma kot »normalnih, razumljivih deviacij« ali biološko motiviranih reakcij (Jalušič 2001: 14).

Mihelj (2004) je analizirala poročanje tiskanih medijev o nedokumentirani migraciji od januarja 2000 do decembra 2001. Ugotovila je, da so v medijih zelo redko kompleksne prikazane socialne, ekonomske, kulturne in politične okoliščine v državah, iz katerih migranti prihajajo. V medijih tudi niso bili prikazani kompleksni razlogi za migracijo, saj je bila ta omejena na ekonomski aspekt. Pogoste značilnosti poročanja tiskanih medijev so bile tudi metaforične povezave med migranti in »naravnimi fenomeni in katastrofami« ter kriminalizacija in kulpabilizacija migrantov (Mihelj 2004: 435–436).

Med t. i. migrantsko krizo leta 2001 pa je postalo vedno bolj očitno, da so migracije v Slovenijo »kontinuiran fenomen, proces, ne pa enkratno dejanje v krajšem časovnem obdobju« (Zavratnik Zimic 2004a: 41).

33 Še več, po mnenju Jalušič (2001: 15) se je v t. i. »prebežniški krizi' slovenska identiteta še bolj radikalno ločila od 'drugih' in nadaljevala logiko identitete žrtve, kar je odprlo možnost legitimacije vrste politik, ki izvirajo iz teze o ogroženosti slovenstva. V vsakdanjem javnem diskurzu in medijih sta se razbohotila komuniciranje o 'drugih' in sovražni govor, ki ni imel le značilnosti ksenofobije z elementi rasizma, temveč je pozival k skupinskemu delovanju proti naseljevanju in prihajanju t. i. prebežnikov.«

Splošen odnos prebivalstva Slovenije do imigracij in imigracijske politike nam v največji meri osvetljujejo rezultati raziskave Država, blaginja in prebivalstvo, ki je bila leta 2000 izvedena na vzorcu 1550 prebivalcev Slovenije obeh spolov, starih med 20 in 65 let. Anketiranci kar v 90 odstotkih ocenjujejo, da se je v zadnjih desetih letih število tujcev povečevalo, vendar pa imajo zelo slabo predstavo o dejanskem številu tujcev v Sloveniji. Le 10 odstotkov anketirancev pozna uradne podatke, 40 odstotkov pa število tujcev močno precenjuje. Kot tujci so najpogosteje (v 87 odstotkih) prepoznani prebivalci nekdanjih jugoslovanskih republik. Kljub majhnemu številu tujcev (dva odstotka celotnega prebivalstva) kar dve tretjini anketirancev v Sloveniji misli, da je tujcev preveč. V Sloveniji torej zavračanje tujcev oziroma migrantov prevladuje nad njihovim sprejemanjem. Med anketiranci v Sloveniji so slabo sprejete zamisli o podelitvi volilne pravice tujcem in razglasitvi splošne pomilostitve za nezakonite priseljence, kakor tudi o možnostih s pomočjo tujcev spoznavati druge kulture. Po drugi strani pa močno prevladuje strinjanje z zahtevami po sankcioniranju zaposlovanja nezakonitih priseljencev in z domnevno neintegriranostjo tujcev v novo okolje. Le 34 odstotkov anketirancev se strinja s trditvijo, da je prisotnost tujcev pozitivna, ker omogoča spoznavanje drugih kultur. Ob tem pa je več kot 80 odstotkov anketirancev prepričanih, da se morajo tujci naučiti jezik in pridobiti navade našega okolja, medtem ko so kultura in navade tujcev precej slabše sprejete (30 odstotkov anketirancev) (Čeranič Istenič 2007). Omenjena študija kaže, da se prebivalci slabo zavedajo pozitivnih vidikov prisotnosti tujcev v Sloveniji, izrazitejša pa je zavest o njihovih negativnih vidikih. Pokaže tudi, da vprašanci razumejo integracijo kot predvsem enosmerni proces, v katerem se morajo tujci prilagoditi »naši kulturi«.

Po letu 2001 se je raziskovanje migracij v Sloveniji močno razmahnilo. Bolj kot prej so raziskovalci pri proučevanju migrantov in migrantk uporabljali kvalitativni pristop. Povečalo se je število etnografsko zasnovanih raziskav prosilcev za azil in t. i. nedokumentiranih migrantov (Pajnik idr. 2001; Lipovec Čebren 2002; Zorn 2003), izbrisanih (Dedič idr. 2003; Zorn 2003) in prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji (Janko Spreizer idr. 2004; Vrečer 2006; 2007). S pomočjo bolj strukturiranih vprašalnikov so proučevali mnogotere vidike integracije migrantov v Sloveniji (Bešter 2003; Žitnik 2004; Komac in Medvešek 2005; Komac idr. 2007), z bolj kvalitativno usmerjenimi pristopi pa so proučevali tudi izkušnje oseb iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so migrirale že pred osamosvojitvijo Slovenije (Kobolt 2002; Kalčič 2006).

Z vključevanjem Slovenije v Evropsko unijo in uveljavljanjem šengenskega mejnega režima pa so raziskovalci pogosteje proučevali tudi vpliv migracijske politike Evropske unije na migracijske politike nacionalnih držav in na človekove pravice posameznih migrantov. Ugotavljali so, da tak sistem po eni strani spodbuja mobilnost znotraj meja Evropske unije, po drugi pa omejuje mobilnost oseb iz t. i. tretjih držav (Pajnik in Zavrtnik Zimic 2003; Zavrtnik Zimic idr. 2003; prim. Hrovat idr. 2007).

Razmah proučevanja migracij so v zadnjem desetletju povzročali dogodki, ki so sprožili množičen odziv javnosti (prijod beguncev, prosilcev za azil, pojav nedokumentiranih migracij, pojav izbrisanih), pa tudi vključevanje Slovenije v Evropsko unijo. Verjetno pa v tem oziru ni zanemarljiv niti proces osamosvajanja slovenske države, v katerem se je v javnih diskurzih vedno bolj uveljavljalo razlikovanje med »etničnimi Slovenci« ter tistimi Drugimi, ki so bili vedno pogosteje prepoznani kot kulturno drugačni od večinskega slovenskega prebivalstva. Nenazadnje se je ta ideologija izrazila tako v izbrisu prebivalcev, ki so prišli iz nekdanjih jugoslovanskih republik (oziroma so bili prepoznani kot etnično razločeni od Slovencev, čeprav so bili morda celo rojeni v Sloveniji), kot tudi v epizodah, ki smo jim bili priča v obdobju prihoda naraščajočega števila beguncev in prosilcev za azil. Kljub bolj sistematičnemu proučevanju migracijskih procesov pa se zdi, da se večina omenjenih raziskav ni osredotočala na vidik spola. V nadaljevanju zato presojam raziskovanje migracij z vidika osrednje tematike pričujočega besedila, torej (ne)vključitve žensk v raziskovanje migracij v Sloveniji.

Tematizacija žensk kot migrantk

Ob začetnem prebiranju skoraj nepregledne množice študij, ki so bile na to temo v zadnjem desetletju opravljene v evropskem in svetovnem merilu, se mi je pogosto zdelo, da je spol ena od tistih kategorij, ki so ga prevladujoče študije in raziskave v Sloveniji v precejšnji meri prezrle. Ob poskusu sestavitve podroben seznam bibliografije na temo migracij žensk pa sem ugotovila, da evidenca o migracijah žensk ni tako skopa, kot se mi je sprva zdelo. Raziskave lahko shematično razdelim na tiste, ki so obravnavale izseljenke iz Slovenije, in tiste, ki so se lotevale vprašanj, povezanih z integracijo priseljenc v Slovenijo.

Obsežno evidenco o usodah in življenju slovenskih izseljenk nudi projekt Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci, katerega nosilec je bil Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU. Glavni namen projekta je bil poudariti vlogo, trud in dosežke žensk v ohranjanju slovenskega kulturnega izročila v družini, skupnosti in na

delovnem mestu v zgodovinski in aktualni perspektivi (Milharčič Hladnik 2003: 47). Pri tem so slovensko kulturno izročilo in vlogo žensk pri njegovem ohranjanju opredelile same izseljenke in njihove potomke. Raziskovalci so namreč kot temeljne raziskovalne metode uporabili globinske intervjuje, pogovore, pripovedovanje življenjskih zgodb in analizo (avto)biografskih besedil žensk (Milharčič Hladnik 2003: 47).³⁴

Precej obsežna je tudi evidenca življenjskih zgodb žensk z Goriškega, t. i. aleksandrink, ki so se zlasti v drugi polovici devetnajstega in prvi polovici dvajsetega stoletja izseljevale v Egipt in se tam zaposlovale (Makuc 1993; Barbič in Miklavčič-Brezigar 1999; Koprivec 2006; Škrlič 2009). Avtorice so v glavnem poudarile raznolikost motivov in vzrokov za odhod v Egipt, v ospredje pa so postavile dejstvo, da je bil ekonomski razlog, pogosto navajan kot primarni razlog za odhod, le eden iz množice vzrokov za njihovo migracijo. Za ženske je bil odhod v Egipt lahko tudi način pridobitve večje svobode in nekakšen dejavnik »olajšanja« v smislu preseganja za njih enoličnega in omejujočega življenja doma. Darja Gorup (2006) je analizirala krožne poti brangeric, ki so med Gabrjami v Vipavskih brdih in italijanskimi mesti prodajale oziroma menjavale kmečke pridelke. Tudi ona je opozorila na večpomenskost selitev žensk in heterogenost njihovih zgodb in motivov, čeprav je bila njihova prevladujoča interpretacija selitve slab družbenoekonomski položaj. Podobno je ugotavljal Jernej Mlekuž (2004) na primeru selitev dekel, ki so iz Beneške Slovenije odhajale delat v italijanska mesta. Čeprav so bila ta dekleta ponavadi predstavljena kot žrtve, pa nam njihove življenjske zgodbe kažejo kompleksnejšo podobo. Poleg ekonomskih motivov za migracijo so ženske poudarjale željo po avanturi, finančni neodvisnosti, zamenjavi težkih kmečkih del z delom v gospodinjstvu ali pa zgolj željo po spremembi in novih življenjskih perspektivah, ki jim jih je omogočila migracija.

Nezanemarljiva je tudi evidenca o priseljenkah v Slovenijo. Špela Razpotnik je v svoji monografiji *Preseki odvečnosti – Nevidne identitete mladih priseljenk v družbi tranzicijskih vic* (2004) opozorila na zanemarjeno področje raziskovanja žensk v migracijskih analizah, saj je bila njihova posebnost v primerjavi z moškimi v znanstveni ali javni razpravi prezrta (Razpotnik 2004: 102). Kljub pomenljivemu naslovu knjige, ki govori o identitetah mladih priseljenk, se v osrednjem delu empiričnega dela monografije avtorica osredotoči zlasti na analizo gradiva po etnični pripadnosti in družbenoekonomskem položaju (več o tem v Razpotnik 2004: 131). Za temo, o kateri go-

³⁴ Del projekta je bila tudi okrogla miza z naslovom *Ženske v manjšinskih skupnostih: pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila*; prispevke sodelujočih glej v Marina Luksič-Hacin idr. 2002.

vorimo v pričujočem besedilu, je najrelevantnejša ugotovitev, da so lestvico seksizma raziskovalci sestavili tako, da iz nje ne moremo proučevati vsebine ženske spolne vloge, ki je povezana z žensko spolnostjo, njenim videzom, materinstvom in drugimi temami. Avtorica sklene, da ni mogoče govoriti o razlikah ali podobnostih pri razumevanju spolne vloge žensk po etnični pripadnosti (Razpotnik 2004: 153). V žal kratkem poglavju o migracijskih izkušnjah žensk, ki so prikazane z nekaj izseki iz kvalitativno zasnovanih pogovorov, avtorica opozori, da pri izseljevanju ženske v večji meri sledijo soprogom, ki so nosilci denarne moči in vloge preskrbovalca družine. Vendar pa se v priseljenki družbi ženske pogosto zaposlijo ter soočijo z novimi kulturnimi vzorci ter možnostmi, ki jih lahko odpira sprejetje novih vlog (Razpotnik 2004: 105). Omenjena raziskava je v veliki meri spregledala dejavne vloge, ki jih imajo lahko v procesu migracije ženske, ter njihove od moških neodvisne migracijske strategije. Hkrati pa je raziskava predpostavila dokaj statično naravo spolnih vlog in obravnavala spolne vloge žensk kot ekspresiven koncept v parsonsovskem smislu. Koncept družbene vloge osebe namreč že sam po sebi implicira pasivnega nosilca in izvajalca normativne družbene vloge.

Vilma Malečkar (2004) je obravnavala ženske poročne migracije iz zadarskega zaledja v Brkine v dvajsetem stoletju, do katerih je prihajalo s pomočjo trgovskih posrednikov med obema območjema. Poroke žensk iz Dalmacije v Slovenijo razlaga kot priložnost za preseganje slabih domačih ekonomskih in socialnih razmer. Kalčić (2006) je v svoji doktorski disertaciji obravnavala zvezo med oblačilnimi praksami in identitetnim izrekanjem Bošnjakov in Bošnjakinj v Sloveniji. Na eni strani je pokazala, da je pri nekaterih izbranih sogovornicah oživitev islamskega koda najopaznejša v spremembah oblačenja. Na drugi strani pa je opozorila na ponotranjenje govora, ki islam povezuje z zatiranjem žensk tudi med nekaterimi pripadniki/pripadnicami bošnjaške skupnosti v Sloveniji. Z odločitvijo za islamski način življenja, zlasti oblačenja (pokrivanja), se v slovenski družbi izpostavljajo predvsem ženske, saj je njihov način oblačenja najvidnejši in zaznan kot drugačen. Hkrati avtorica pojasni stereotipno podobo pokrivanja kot simbola zatiranja žensk in nošenje rute obravnava tudi kot zahtevo omenjenih žensk po pravici vzdrževanja lastne identitete, ki jih razločuje od predpisane s strani večinske kulture.

Natalija Vrečer (2006; 2007) in Hazemina Đonlić (2003) sta analizirali izkušnje prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji in se dotaknili tudi spolno specifičnih elementov izkušnje prisilne migracije. Đonlić je opozorila na spolno specifično izvajanje skrbstvenega dela, ki je bilo za pri-

silno priseljene ženske dodatna obremenitev, na osamljenost žensk v Sloveniji ter na težave pri integraciji starejših begunk. Vrečer meni, da so ženske v begunstvu svojo »tradicionalno vlogo« skrbi za otroke, dom in družino ohranile v večji meri kot moški, ki so tradicionalno opravljali ekonomsko vlogo hranitelja družine, je pa v begunstvu formalnopravno niso smeli opravljati. To naj bi ženskam omogočilo lažjo prilagoditev na situacijo prisilnega priseljenstva. Opozorila je tudi na nizek ekonomski in socialni status, povezan z delom v neformalni ekonomiji, ki so ga prisilno priseljene ženske opravljale predvsem zaradi nemožnosti zaposlovanja na formalnem trgu delovne sile. Hkrati je poudarila trojno diskriminacijo omenjenih žensk kot žensk, tujk in nenazadnje prisilno priseljenih.

Z integracijo na trg delovne sile se je sicer ukvarjalo kar nekaj raziskovalcev (Janko Spreizer idr. 2004; Žitnik 2004; Komac in Medvešek 2005; Komac idr. 2007). Ti so se osredotočali predvsem na diskriminacijo, ki jo migranti doživljajo na trgu delovne sile, zlasti pa so poudarili negotov položaj prisilno priseljenih oseb iz Bosne in Hercegovine. Kljub temu se te študije niso eksplicitno nanašale na položaj migrantk na trgu delovne sile v Sloveniji. V tem oziru je delna izjema obsežna študija med t. i. novimi manjšinami, tj. raziskava oseb, ki so se v Slovenijo priselile iz republik nekdanje Jugoslavije, *Percepcije slovenske integracijske politike* (Komac in Medvešek 2005). V omenjeni raziskavi so podatki ločeno interpretirani glede na spol, vendar niso razloženi z vidika spola (prim. Hrovat idr. 2007). V svojem teoretičnem prispevku o politikah izključenosti in vključenosti je Jasminka Dedić (2004) opozorila na problem izključenosti migrantk v Sloveniji in Evropski uniji, Majda Hrženjak (2007) pa na vedno večjo prisotnost migrantk v t. i. storitveni ekonomiji, zlasti v skrbstvenem sektorju.

S perspektivo spola v migracijskih procesih se v večjem obsegu ukvarjajo študije, ki obravnavajo trgovanje z ljudmi in katerih avtorice so opozorile na dejstvo, da mora biti dimenzija spola vključena v vsako analizo trgovanja z ljudmi in tudi širših migracijskih tokov. Na tej podlagi so kot problematično poudarile kriminalizacijo žrtev in prikazovanje trgovine z ljudmi kot del ekonomskega procesa (Zavratnik Zimic idr. 2003; Zavratnik Zimic 2004b).

V letih 2006 in 2007 sta dve raziskovalni instituciji v Sloveniji izvajali dva projekta (v okviru 6. okvirnega programa Evropske komisije) s temeljnim poudarkom na integraciji migrantk. Prvi je projekt Mirovnega inštituta FeMiPol: Integracija migrantk na trg delovne sile in v družbo – ocena in priporočila za oblikovanje politike, drugi pa je že omenjeni projekt FEMAGE. Temeljno izhodišče projekta FeMiPol je, da morajo integracijske politike upoštevati delovanje posameznikov in posameznic, zato se projekt osredotoča ne

le na ovire pri družbeni integraciji migrantk in njihovo odpravljanje, temveč tudi na strategije in življenjske načrte migrantk. Na tem mestu predstavljam le nekaj pomembnejših dostopnih rezultatov projekta.

Mojca Pajnik, Neža Kogovšek in Saša Zupanc (2006a) so v analizi migracijske politike v Sloveniji ugotovile, da večina zakonodajnih določil v migracijski zakonodaji izhaja iz institutov državljanstva ali stalnega bivanja. V smislu vključevanja kategorije spola v zakonodajo je migracijska zakonodaja definirana posplošeno. Vsebine, povezane s specifičnostjo migracijske izkušnje žensk kot ranljive kategorije prebivalstva, so v njej spregledane. Določila v zakonih, povezanih s socialnim varstvom, ne upoštevajo spolno specifičnih tem. Zakoni različne skupine prebivalstva obravnavajo kot homogene entitete. V Zakonu o uresničevanju enakih možnosti žensk in moških so na primer omenjene splošne kategorije moških in žensk, ne pa morebitne specifične ranljive kategorije znotraj njih. Raziskovalke so sklenile, da glede specifičnega položaja migrantk obstaja vrzel tako v javnih politikah kot tudi raziskovanju. Analize intervjujev z glavnimi akterji na področju migracijske politike (predstavniki vladnih in nevladnih institucij ter javnih zavodov, ki se na različne načine ukvarjajo z migranti) so pokazale, da je bil zanje položaj migrantk neproblematičen. Tako na primer poseben položaj migrantk ni del razprave o migracijskih politikah in politikah, povezanih s trgom dela. Večina razprav o migrantkah se omejuje na nizkokvalificirane migrantke, sogovorniki pa te ženske večkrat omenjajo kot partnerke, ki spremljajo moške priseljence kot primarne migrante oziroma jim sledijo (Pajnik idr. 2006b). Podrobnejši rezultati narativnih intervjujev z migrantkami iz tretjih držav, ki živijo v Sloveniji, žal med pisanjem pričujočega besedila še niso bili javno dostopni. Pogovori z raziskovalkami omenjenega projekta pa razkrivajo precej podobne težave pri vključevanju migrantk na trg delovne sile, kot so v nadaljevanju prikazane v projektu FEMAGE.

Pri projektu FEMAGE – Potrebe po migrantkah in njihova integracija v starajoče se družbe smo sodelovale raziskovalke z Družbenomedicinskega inštituta ZRC SAZU. Cilj projekta je bil identificirati ovire za socialno in ekonomsko integracijo in emancipacijo migrantk v perspektivi njihovega življenjskega poteka. Na podlagi pridobljenih rezultatov bi morali vsi udeleženi partnerji iz Avstrije, Belgije, Češke republike, Estonije, Finske, Nemčije, Poljske in Slovenije oblikovati priporočila o potrebah po migrantkah in podpornih politikah za njihovo integracijo v luči pojava starajočih se družb. Empirični del besedila v glavnem temelji na raziskovalnem delu, v okviru projekta opravljenem v Sloveniji.

V letu 2009 je na ZRC SAZU izšel zbornik z naslovom *Krila migracij: pomeni življenjskih zgodb* (ur. Milharčič Hladnik in Mlekuž), v katerem so raziskovalci in raziskovalke predstavili življenjske zgodbe tako izseljenk iz Slovenije kot priseljenk vanjo. Pričujoči zbornik je v slovenskem prostoru prvo delo, ki z različnih vidikov sistematično obravnava ženske kot migrantke in kot akterke migracijskih procesov.

Čeprav imamo v Sloveniji zlasti z zgodovinskega vidika kar obsežno evidenco migrantk, predvsem žensk, ki so migrirale iz Slovenije, pa je sistematično proučevanje spola in migracij oziroma specifičnosti položaja žensk z epistemološkega izhodišča še vedno precej pomanjkljivo. Spol je kot pomembna kategorija družbenega razslojevanja v raziskovanje vključen precej nesistematično in sporadično. Podatki so sicer analizirani po spolu, niso pa interpretirani z vidika koncepta spola. Projekta FeMiPol in FEMAGE sta edina, ki sta v raziskovanje izkušenj priseljenk v Slovenijo bolj sistematično vključila tudi perspektivo spola in vprašanje morebitne specifičnosti migracije in integracije žensk.

MIGRANTKE V SLOVENIJI

KONSTRUKCIJA »DRUGOSTI«

V empiričnem delu besedila se osredotočam na življenjske zgodbe žensk iz držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi, in žensk iz Bosne in Hercegovine (Bošnjakinje), ki živijo v Sloveniji. Temeljni razlog za vključitev migrantk s prvega območja v raziskavo je feminizacija migracij z omenjenega geografskega območja v Slovenijo. Statistični podatki namreč kažejo, da je večina priseljenih iz Rusije in Ukrajine žensk, kljub temu da med priseljenimi v Slovenijo v splošnem prevladujejo moški. Drugi razlog za proučevanje te skupine migrantk je povezan s prevladujočim stereotipnim govorom o ženskah iz nekdanje Sovjetske zveze, ki ne upošteva raznolikosti njihovih izkušenj (prim. Freedman 2003: 12). Javni diskurzi o migracijah običajno esencializirajo različne migrantske skupine in jim vnaprej, brez preverjanja, pripisujejo določene značilnosti in vedenje. Pri ženskah iz držav nekdanje Sovjetske zveze gre zlasti za reprezentacije, ki širok spekter izkušenj migrantk s tega geografskega območja zožijo na prostitutke, eksotične plesalke ali t. i. neveste po pošti. Prevladujoča predstava o ženskah iz »Vzhodne Evrope« je, da so ali žrtve ali pa družbeno skupnost spolno ogrožujoče posameznice (Passerini idr. 2004: 19). Omenjeni diskurz ima širše ideološke konotacije. Slovenija si v simbolnem smislu prizadeva pripadati skupini držav Zahodne Evrope, tak poskus pripadanja pa je povezan z izključevanjem vsega, kar ima značilnosti Vzhodne Evrope in imaginarnega Balkana (prim. Zorn 2003: 17). Maria Todorova (2001) piše o balkanizmu, tj. zahodnem diskurzu o Balkanu, za katerega sta značilna posploševanje in poenostavljanje, ki sta utemeljena na kulturnih, verskih in rasnih predsodkih. Rastko Močnik (1999) pa pravi, da je Balkan danes postal že skoraj sinonim za »Neevropo«.

Zame je bila pomenljiva prva reakcija prijateljev in znancev na novico, da me zanimajo življenjske zgodbe žensk iz držav, ki so bile nekoč del Sovjetske zveze. Skoraj univerzalno vprašanje je bilo, ali bom proučevala (erotične) plesalke v klubih oziroma ali se bom osredotočila na prostitutke. Predvsem

Ukrajina, manj pa tudi Rusija, sta običajno prepoznani kot tisti državi, iz katerih naj bi v Slovenijo prihajale prostitutke in eksotične plesalke. Nedvomno bi tudi raziskovanje omenjenih posameznic zahtevalo poglobljeno raziskovanje. Prav zaradi časovne omejenosti in težavnejšega dostopa do njih, ki so še bolj nevidne in pogosto tudi kriminalizirane (glej na primer Zavratnik Zimic idr. 2003), sem se odločila, da te skupine v raziskavo ne zajamem. S stereotipom o Rusinjah in Ukrajinkah kot plesalkah in prostitutkah so se srečevale tudi moje sogovornice. Najbolj sem si zapomnila besede ene med njimi, ki mi je ob slovesu rekla: »Napišite nekaj lepega o nas,« in še dodala, »da ljudje mislijo, da so vse Rusinje in Ukrajinke iste.«

Skladno z opažanjem nekaterih raziskovalcev (glej na primer Kofman idr. 2000), da so v sodobnih »razvitih« družbah domnevno nepremostljive kulturne razlike odločilne za vrednotenje »kompatibilnosti« etničnih skupin, s tega vidika presojam govor o »muslimanskih ženskah« v Sloveniji in nasploh. Kot sem že omenila, je pripadnost islamu v teh družbah v javnem govoru prepoznana kot znak domnevno nepremostljivih kulturnih razlik. Te naj bi »muslimanskemu prebivalstvu« onemogočale vključevanje v nove družbe, ki naj bi temeljile na krščanski tradiciji in izročilu (Kofman idr. 2000: 37). Govor o kulturni nezdržljivosti islama s t. i. zahodnimi vrednotami na poseben način prizadene ženske, ki so prepoznane kot simbol domnevno zatiralske narave islamske vere. Podobno kot v primeru žensk iz nekdanje Sovjetske zveze gre tudi v tem primeru za diskurz, ki širok spekter izkušenj žensk zoži na nediferencirano, homogeno enoto – »muslimanske ženske«. Nekatere raziskovalke so dokumentirale celo orientalizacijo žensk islamske veroizpovedi v javnih govorih evropskih držav (glej na primer Kofman 1999: 285).

Če povzamem: ženske iz nekdanje Sovjetske zveze so v javnih diskurzih obravnavane zlasti kot spolno ogrožujoče posameznice, v nasprotju z »muslimankami«, ki so v zdravorazumskih predstavah orisane kot »simbol zatiranja žensk«. Kljub različnim izhodiščem govora o omenjenih dveh skupinah žensk lahko v obeh primerih identificiramo »konstrukcijo Drugega«, ki te ženske definira kot v temelju kulturno različne od »našega«, večinskega prebivalstva. V spremenjenih družbenopolitičnih okoliščinah po osamosvojitvi Slovenije ter v procesu vključevanja v Evropsko unijo so se te predstave še zaostrole.

IZHODIŠČA RAZISKAVE

Vprašanje konstrukcije in razumevanja razlike in heterogenosti je izhodišče tako sodobnega feminističnega raziskovanja kot tudi raziskovanja etničnosti in rasizma (Anthias in Lazaridis 2000: 8). Tudi sama v besedilu

izhajam iz predpostavke, da spol in etnična skupina nista homogeni kategoriji. Na primeru analize življenjskih zgodb sogovornic skušam v nadaljevanju prikazati medsebojno součinkovanje kategorij spola, etničnosti in razreda, saj se seksizem¹ na mnogotere načine »križa« z drugimi načini konstruiranja drugosti (prim. Anthias in Lazaridis 2000: 11). Predpostavka o migrantkah kot dejavnih družbenih akterkah je podlaga za proučevanje vprašanja, kako se migrantke razlikujejo v odzivih na družbene okoliščine, v katerih se znajdejo.

Izhodiščna hipoteza se skladno s teorijami interseksionalnosti glasi, da sta izkušnji migracije in integracije migrantke v novo družbo pomembno povezani z dejavniki, kot so družbene razmere v njeni izvorni družbi, motiv prihoda, družbenoekonomski položaj in stopnja razvitosti (obseg, intenzivnost in vsebina) socialnih mrež migrantk v novi družbi.

V nadaljevanju preverjam tudi tezo, ki jo zastavljam na podlagi presoji o dinamični naravi identifikacijskega procesa, da migracija ustvarja procese in situacije »multiple pripadnosti«, ki migrantke ne povezujejo izključno z enim prostorom, temveč v medsebojnem prepletanju ustvarjajo kompleksne in mnogovrstne repertoarje etnične in kulturne pripadnosti.

Naslednja hipoteza se nanaša na študije o dinamičnosti migracijskega procesa in se glasi, da migrantke prvotni načrt v svojem življenjskem poteku pogosto nanovo opredelijo. S to predpostavko sem želela poudariti dejstvo, da migracije ne moremo pojmovati kot premočrtnega, linearnega procesa, ki sledi vnaprej določenemu racionalnemu načrtu. Če že obstaja, je tak prvotni načrt podvržen neprestani reinterpretaciji, t. i. točkam preobrata v življenjskem poteku migrantk.

Mnogi proučevalci migracijskih procesov ugotavljajo, da širjenje Evropske unije in odpiranje njenih notranjih meja povečujeta razlike v pravicah med državljani držav Evropske unije ter državljani tretjih držav, za katere veljajo vedno restriktivnejši pogoji vstopa in bivanja. Zato zatrjujem, da migracijske politike v Sloveniji prispevajo k negotovosti in ranljivosti migrantk iz tretjih držav. Migrantke, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, imajo zaradi spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin več težav pri vključevanju v novo družbo kot tiste, ki so sem prišle pred njeno osamosvojitvijo.

Temeljno izhodišče empiričnega dela besedila je, da migracija ni izključno racionalen proces, ki ga definirajo dejavniki privlačnosti in odbijanja v izvorni in novi družbi (migracija kot predvsem ekonomsko motivirana želja

1 S pojmom seksizem v sociologiji označujemo stališča in dejanja, ki ženske ali moške odkrito ali prikrito diskriminirajo na podlagi njihovega spola (Jary in Jary 1995: 589)

po izboljšanju življenjskih pogojev). Nasprotno, menim da je migracija kompleksen proces, ki poleg ekonomskih vidikov neizogibno vključuje še druge vidike; te kot pomembne poudarjajo migrantke same. Zanima me torej, kako migrantke »živijo« svojo migracijo v vsakdanjem življenju (prim. Passerini idr. 2004: 5).

METODOLOGIJA IN »VSTOP NA TEREN«

Namen empiričnega dela besedila ni le analizirati procese, ki (re)producirajo mnogotere oblike marginalizacije in izključevanja migrantk (prim. Anthias in Lazaridis 2000: 1), temveč prikazati tudi širok spekter strategij, s katerimi ženske dejavno (pre)oblikujejo obstoječe družbene strukture. Zato sem izbrala pristop, ki je v določeni meri »blizu« antropološkemu pristopu v proučevanju migracij in ki so ga opredelili nekateri raziskovalci (na primer Brettell 2003). Kljub temu da sem podatke za svojo analizo zbrala pri posameznicah, v njihovih zgodbah odstimam tudi družbenopolitični kontekst, v okviru katerega delujejo (prim. Brettell 2003: 2). Torej nanje gledam kot na dejavne družbene akterke (Anthias in Lazaridis 2000: 8).

Temu sem prilagodila tudi izbor metode – z naborom in analizo življenjskih zgodb oziroma zgodovin izbranih posameznic skušam razumeti procese kolektivnih pripadnosti in njihovo oblikovanje ter identificirati mnogotere pozicije subjekta (v medsebojnem učinkovanju kategorij spola, razreda, etničnosti). Zato prisluhnem tudi temu, kako sogovornice pripovedujejo zgodbe in se osredotočam na pomene, ki jih pripisujejo svojim dejanjem (Lawson 2000: 174; Brettell 2003: 4). Raba omenjene metode je usklajena z vedno bolj upoštevano raziskovalno usmeritvijo, ki poudarja mnoge pomene migracije pa tudi kontradiktornosti migracijskega procesa, ki pri akterju, ki ga doživlja, vzpostavlja dialog med starim in novim, preteklostjo in sedanjostjo (Chamberlain in Leydesdorff 2004: 228; Passerini idr. 2004: 5). Čeprav je raziskovanje življenjskih zgodovin lahko različno zastavljeno, je vsem skupno epistemološko izhodišče, da osebne zgodovine kažejo na povezave in medsebojno prepletanje izkustva posameznikov in posameznic ter družbenega konteksta (Cole in Knowles, v Ward, 2007). Raziskovalci, ki zbirajo življenjske zgodovine, namreč izhajajo iz predpostavke, da pripovedovalec v svojih pripovedih govori o dejstvih in dogodkih z vidika svoje izkušnje. S pripovedovanjem torej sogovorniki konstruirajo pomene svojih dejanj (Ward 2007).

Pri interpretaciji zgodb sem upoštevala, da je to, kar nam sogovornice pripovedujejo, le njihova zgodba o njihovih izkušnjah (Milharčič Hladnik 2003: 49). Ali kot zapiše Katerina Georgiadis (2007: 11): »To, kar ljudje govorijo, se lahko precej razlikuje od tega, kar ljudje dejansko delajo, neposre-

dno spraševanje o določeni temi pa lahko namesto do pojasnjevanj vodi do racionalizacij.«² Pri tem poudarja, da so za opazovalca zanimivi tako posameznikovo dojetje svojih dejanj in motivov kot njegova dejanja sama. Ali povedano z besedami Martyna Hammersleya in Paula Atkinsona (v Georgiadis 2007: 12), ki pravita, da noben spraševalec ne sme pričakovati, da bo zbral nepristranske in »čiste« podatke, saj so vse pripovedi subjektivne. Da bi dobili globlji uvid v razumevanje pogledov sogovornic in sogovornikov, je nujno treba poznati kontekst izrekanja. Skladno z raziskovalnimi izhodišči me je zanimala samoreprezentacija vsake posameznice, ki sem jo uspela izluščiti tako iz posnetih pogovorov kot neformalnih stikov.

Odnos med raziskovalcem in udeležencem raziskave nujno vključuje epistemološka, metodološka in etična vprašanja (Ganga in Scott 2006). Ustno pričevanje je že samo po sebi dialoška in nikoli končana zgodba. Spraševalec skupaj s sogovornikom oblikuje besedilo (Chamberlain in Leydesdorff 2004: 232), saj je glas »Drugega«, torej tistega, ki ga proučujemo, vedno interpretiran skozi oči raziskovalca (Frisina 2006: 1). Tudi sama se zavedam, da so rezultati in njihova interpretacija v veliki meri tudi plod mojih vrednostnih orientacij in subjektivnih pozicij. Prav zato podrobneje opisujem proces lastnega raziskovanja in interpretiranja podatkov. Ali z besedami Jelke Zorn (2003: 62): »Bolj smiselna kot poskus dokazovanja ideološke nevtralnosti in objektivnosti je opredelitev raziskovalnih predpostavk.«

Feministične teoretičarke so bile med tistimi, ki so nas opozorili, da je osrednja dilema sodobnega terenskega dela prav vprašanje družbene moči (Wolf 1996). Ta se po Diane Wolf (1996: 2) izraža v treh medsebojno povezanih dimenzijah: razlike v moči zaradi različnih družbenih položajev raziskovalca in tistih, ki jih raziskuje (rasa, razred, etnična skupina, življenjske priložnosti, mestno oziroma ruralno okolje); moč, ki pride do izraza med samim raziskovalnim procesom; in moč, ki se izrazi v procesu interpretacije oziroma pisanja o proučevanih ljudeh. Prav vprašanje ohranjanja »nadzora« nad raziskovalnim procesom in samimi temami pogovorov mi je bil med pogovori največji raziskovalni izziv. Pogovor je pogosto »zašel« v smer, ki je nisem predvidevala in se mi v tistem trenutku niti ni zdelo pomembna. Zlasti na začetku sem spregledala za moje sogovornice veliko pomembnih in pomenljivih izkušenj. V zadregu so me spravljala razkritja, ki so bila preveč intimna in boleča, da bi jih lahko v svojem pisanju sploh ubesedila. In nenazadnje, kako v interpretacijo umestiti ne le stereotipno in ksenofobno gledanje ve-

2 V zvezi s tem me je Martina Bofulin opozorila, da lahko sogovorniki in sogovornice prav pri opisovanju migracij racionalizirajo svoje migracije kot nekakšno »emancipatorno dejanje«, čeprav gre dejansko zlasti za ekonomsko motivirano migracijo.

činske družbe na migrante in migrantke, temveč tudi tako razumevanje večinskega prebivalstva ali drugih migrantov (pogosto iz iste etnične skupine) s strani migrantov in migrantk samih? Z vprašanjem tekstualne reprezentacije proučevanih skupin in s prikazom svojih spoznanj širši javnosti se tudi sicer ukvarjajo številni raziskovalci (glej na primer Čapo Žmegač idr. 2006: 9). Povedano z besedami Jasne Čapo Žmegač (2006: 216), pojavlja se vprašanje, ali v interpretaciji rezultatov izbrati vlogo zagovornika ali analitika.³

Moj cilj ni bil pridobiti informacij o izkušnjah migrantk na reprezentativnem vzorcu. Tak prijem bi zahteval številčno večji vzorec ter večji časovni in finančni angažma, hkrati pa za kvalitativno zasnovano raziskavo niti ne bi bil primeren. Sogovornice sem pridobivala z metodo snežne kepe. Običajno so me prejšnje sogovornice oziroma osebe, ki sem jih prosila za pomoč pri pridobivanju udeleženk, napotile na določeno osebo. Tako sem skušala vzpostaviti večje zaupanje med mano kot raziskovalko ter sogovornico. Na podlagi čim številčnejših »izhodiščnih stikov« sem skušala zagotoviti kar največjo raznolikost sogovornic glede na izobrazbo, starost, čas bivanja v Sloveniji, formalnopravni status v Sloveniji in način prihoda v Slovenijo. Zlasti sem se skušala izogniti prikazu migrantk kot nekvalificiranih, slabo izobraženih posameznic, ki doživljajo številne težave pri vključevanju v novo družbo, kar je bila tendenca številnih prej opravljenih študij v Sloveniji kot tudi svetu (več o tem glej na primer Kofman idr. 2000). Želela sem prikazati tudi t. i. »zgodbe o uspehu«, torej zgodbe o netežavnem vključevanju v novo družbo. Vsaki sogovornici sem se ob prvem stiku predstavila: povedala sem, kdo sem (torej kakšna je moja vloga v raziskavi), iz katere institucije prihajam, kakšni so nameni raziskave, kako sem jo našla, zakaj je bila izbrana za sodelovanje, ji zagotovila anonimnost in zaupnost raziskave ter vnaprej povedala, da bom pogovor snemala. Pri pridobivanju sogovornic nisem imela večjih težav, vendar sem bila časovno precej omejena tudi zato, ker sem raziskovala zlasti poleti. Kljub temu sem med junijem in novembrom 2006 opravila šestintrideset pogovorov z ženskami iz nekdanje Sovjetske zveze ter Bosne in Hercegovine; od tega devetnajst z ženskami iz prve skupine in sedemnajst z ženskami iz druge skupine. Poleg tega sem se ob različnih priložnostih bolj neformalno pogovarjala tudi z nekaterimi drugimi ženskami ali pa sem snemala pogovore z ženskami, ki niso ustrezale merilom izbora.⁴ Temeljno in pravzaprav edino merilo za vključitev v raziskavo je bilo, da se je ženska v Slovenijo priselila po

3 V zvezi s prevzemanjem perspektive sogovornika se v antropologiji, sociologiji in socialnem delu govori o zagovorništvu oziroma o t. i. akcijski antropologiji.

4 Bile so na primer t. i. migrantke druge generacije.

petnajstem letu starosti in da je v Sloveniji živela vsaj eno leto. Večja skupina sogovornic je v Sloveniji živela pet let in več.

Dejstvo, da sem sama »mlada ženska«, je prav gotovo vplivalo na to, da sem nekatere izkušnje delila s starostnimi vrstnicami med sogovornicami. V pogovoru so večkrat omenile, da že tako »vem, kako je«, in tako določenih izkušenj (na primer s študijem, študentskimi servisi, z iskanjem zaposlitve) niti niso podrobneje razlagale. Valentina Gulin Zrnić (2006) podobno piše o tem, kako jo je eden od sogovornikov po koncu pogovora vprašal, zakaj ga sprašuje o stvareh, ki jih tako ali tako sama razume. Prav določene skupne izkušnje so zapeljale marsikaterega njenega sogovornika v bolj sproščen, včasih celo ležeren odnos do nje same kot raziskovalke.

Druga »dilema« v odnosu do sogovornic je bila povezana z mojimi prejšnjimi izkušnjami z delom z migranti, še zlasti s prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine. Nekatere sogovornice so me že »od prej« vsaj bežno poznale, maloštevilne pa so poznale mojo osebno zgodbo in ozadje. Včasih sem dobila vtis, da se jim nekatere njihove izkušnje zdijo tako trivialne in meni že znane, da o njih niso govorile in sem jih morala k temu še spodbujati. Po drugi strani pa je prav njihova domneva o mojem »poznavanju« širšega konteksta migracij v Slovenijo velikokrat povzročila, da so mi povedale več, kot bi morda povedale neznani osebi. Nekaj žensk je celo povedalo, da so na pogovor z mano pristale izključno zato, ker mi zaupajo in ker vedo, da njihovih zgodb ne bom »izkoristila« na način, kot so to že počeli nekateri novinarji oziroma novinarke. Moje dobro znanje »srbohrvaščine«⁵ je bilo za nekatere ženske povod za vprašanje o mojem »družinskem ozadju«, o katerem smo se pogosto povsem spontano pogovarjale. Dejstvo, da je bil tudi moj oče migrant iz Bosne in Hercegovine, je bilo glede na njegovo srbsko etnično pripadnost dvo- rezno, saj so mi sogovornice iz Bosne in Hercegovine pogosto pripovedovale o mučnih in tragičnih izkušnjah s Srbi s tega območja. Najpogosteje sem se rešila iz zagatne situacije tako, da sem povedala le, da je moj oče iz Bosne, ne da bi posebej poudarila njegovo etnično pripadnost. S tega vidika sem v raziskovalnem procesu neprestano »upravljala« in iskala ravnotežje med tem, kaj povedati in v kolikšni meri deliti s sogovornicami tudi svojo osebno izkušnjo (prim. Wolf 1996, ki kot Judinja piše o svojem terenskem delu v muslimanskem delu Indonezije med izraelsko invazijo Libanona).

Čeprav Wolf (1996: 11) opisuje primere, ko so raziskovalci in raziskovalke lagali o svoji nacionalni pripadnosti, etničnem oziroma verskem ozadju,

5 Omenjeni izraz uporabljam zato, ker v pogovorih sama uporabljam govorico, ki je prepoznavna v srbskem, hrvaškem in bosanskem jeziku. Sogovornice so kot materni jezik navajale tako bosanski kot tudi srbohrvaški jezik, ki danes uradno ne obstaja.

razvezah, zakonskem statusu ali predhodnih porokah, sem se skladno s feminističnim pristopom k terenskemu delu, ki poudarja, da naj bo odnos med raziskovalcem in raziskovanim čim bolj enakopraven, ves čas držala načela, da govorim resnico. Vendar se mi je pogosto zdelo, da so me sogovornice dojemale hkrati kot *insiderja* in *outsiderja* (prim. Georgiadis 2007: 7). Med pogovori sem se namreč pogosto počutila »drugačno« oziroma »različno« od žensk, s katerimi sem se pogovarjala. To se je dogajalo kljub temu, da sem se pogovarjala tako rekoč »doma«, v družbi, ki naj bi jo domnevno poznala. Prav tako mi ni bila tuja raziskovalna tema. Čeprav moje raziskovanje ni bilo zamišljeno kot antropološko zasnovano terensko delo,⁶ sem upoštevala premislek Kirin Narayan (v Georgiadis 2007: 6–7), da dihotomija med *outsiderjem* in *insiderjem* oziroma opazovalcem in opazovanim ni konstruktivna. Tako kot opazovanci tudi raziskovalci nimamo celotnega repertoarja znanja o tem, kar se dogaja v »njihovih« družbah. Tako sama kot članica »svoje domače družbe« ne delim z drugimi člani te družbe enakega znanja in pogleda na svet. S tega vidika je pomenljiva dilema, o kateri pišejo Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić in Goran Pavel Šantek (2006: 7), ko se sprašujejo, ali ne gre pri samem terenu bolj za mentalno »premestitev« raziskovalca kot pa fizično »premestitev«, saj lahko raziskuje tako »oddaljenega« kot tudi »bližjega« Drugega. Ali se torej raziskovalec postavlja kot predstavnik kulture, ki jo proučuje, ali kot oseba, ki edinstveno doživlja in razume kulturo, v kateri se nahaja? (Čapo Žmegač idr. 2006: 8).⁷ V sociologiji, ki je že kar tradicionalno proučevala zlasti »zahodne« družbe, je dilema raziskovanja »Drugega« še vedno precej nereflektirana. V antropologiji, ki se je institucionalizirala prav kot znanost o neevropskih kulturah, pa je zlasti v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj prisoten premik tudi k antropologiji doma (*anthropology at home*), k raziskovanju »lastne kulture in družbe« (Jackson; Messerschmidt, v Čapo Žmegač idr. 2006: 29).

V teoretično-epistemološkem delu besedila sem se soočila z vprašanjem esencijalizacije določenih družbenih skupin in s presojo literature, ki je obravnavala migracije glede na njihove različne tipe. Ugotovila sem, da so obstoječe tipologije migracij v veliki meri pomanjkljive. Zato sem skušala zgodbe v empiričnem delu prikazati na način, ki posameznih izkušenj sogovornic ne bi združil v nekakšno »homogeno in koherentno etnografsko zgodbo« (Marcus in Fischer, v Čapo Žmegač idr. 2006: 34). S tega vidika je tudi

6 Običajno antropološki teren od raziskovalca »zahteva« dolgotrajno bivanje na terenski lokaciji in sodelovanje v vsakdanjem življenju sogovornikov.

7 V antropologiji gre za vprašanje odnosa med emskim in etskim.

prikaz izkušenj sogovornic in njihovih »osebnih resnic« (Čapo Žmegač 2006: 224) nedokončana, nepopolna in pogosto kontradiktorna zgodba.

Zgodilo se je tudi, da so ženske, potem ko so že pristale na pogovor, tega odpovedale. Ena med njimi zato, ker ji menda soproj ne bi dovolil sodelovati v pogovoru, drugi pa se je zgodilo, da se je ženska pogovoru izognila v zadnjem trenutku, po tem, ko sva bili že dogovorjeni za dan in uro srečanja; ta izkušnja govori tudi o vlogi moči pri dostopu do sogovornic. Pogovarjala sem se v okolju, ki ga je kot najprimernejšega izbrala sogovornica. Običajno je to bil javni prostor (na primer lokal), le včasih njen dom, nekatere sogovornice pa so se želele srečati na mojem delovnem mestu. Njihovo željo o kraju pogovora sem vedno upoštevala, saj sem želela med pogovori zagotoviti kar največjo mero sproščenosti in zaupnosti.

Kot običajno izkušajo raziskovalci na terenu, ženske težko verjamejo, da nekoga zanimajo prav njihova življenja (prim. na primer Milharčič Hladnik 2003: 50). Tako so nekatere sogovornice, ko sem pristopila k njim s prošnjo po sodelovanju, povedale, da njihovo življenje ni nič posebnega in da »nimajo kaj povedati«. Večkrat se je zgodilo, da sem morala sogovornicam med samim pogovorom še enkrat povedati, da ne gre za pravilne in nepravilne odgovore, temveč za njihove izkušnje. Eno od vprašanj, s katerimi sem se nekajkrat srečala, se je glasilo: »Ali bom jaz to znala?« Spominjam se sogovornice, ki jo je izredno skrbelo, ali se bo spomnila dogodkov, kot so si sledili v kronološkem zaporedju. Tudi upoštevanje meja, v smislu ocene, kdaj spraševati naprej, zlasti o težavnejših obdobjih v njihovem življenju, mi je kot raziskovalki predstavljalo nenehen izziv pri iskanju ravnotežja med raziskovalno radovednostjo in potrebo po zasebnosti sogovornic. Deljenje izkušenj s sogovornicami sem doživljala kot vznemirljivo, čustveno in zlasti angažirano raziskovanje. Bolj kot identifikacija merljivih kazalcev družbenoekonomske integracije so me v pogovorih zanimale izkušnje in razlage žensk, zlasti tiste v zvezi z njihovo migracijo ter integracijo v novo družbo (prim. Mirzadegan Niknia 2001: 5, 38).

Pri analizi pogovorov so me zanimale predvsem informacije o življenjskih okoliščinah migrantk, njihovih življenjskih potekih ter izkušnjah in pričakovanjih glede življenja v novi družbi. Temeljne vsebine pogovorov so bile naslednje: življenje v izvorni družbi, družinsko ozadje, delitev dela in odnosi v družini (tako v izvorni družbi kot tudi Sloveniji), odločitev za migracijo, prihod v Slovenijo, neformalne in formalne socialne mreže, ekonomska, socialna in politična integracija v novo družbo, plačano delo, pričakovanja, povezana z upokojitvijo, razumevanje integracije. Na ta način sta v analizo zajeti tako retrospektivna kot prospektivna dimenzija. Skladno z napotki za

oblikovanje polstrukturiranega pogovora sem se pogosto prepuščala novim vsebinam, ki so se kot pomembne izkazale šele *aposteriori* med samim pogovorom (prim. Georgiadis 2007: 3). Kljub temu so moje raziskovanje precej omejevale zahteve mednarodnega projekta po primerljivosti podatkov med državami. Poleg narativnega dela pogovora je bil vprašalnik strukturiran tako, da je »odprtemu« delu sledil tudi del z odprtimi in zaprtimi strukturiranimi vprašanji, ki so se med seboj izmenjevala. Že po izvedbi testnega pogovora sem ugotovila, da tovrstno izmenjevanje preveč prekinja tok pogovora, saj sogovornico na nek način »disciplinira« in jo prisili, da uporabi kvantificiran jezik lestvic in vnaprej določenih kategorij. Ena od sogovornic je s tem v zvezi slikovito izjavila, da svojega življenja pač ne more ocenjevati z lestvico. Nadalje so sogovornice tudi ob zaprtih vprašanjih pogosto razvile zgodbo, ki se morda v narativnem delu pogovora ni razvila v zadostni meri, ali pa so svoji zgodbi dodale nove vidike in izkušnje. Bolj narativno zasnovane dele pogovorov sem uporabila tudi v pričujoči empirični analizi. Predvsem zaradi želje prikazati izkušnje žensk tako, kot o njih pripovedujejo same, se v pričujočem besedilu nisem odločila za analizo podatkov kvantitativno oblikovanega dela pogovora.

Med raziskavo sem se tudi spraševala, kako moj spol vpliva na samo raziskovalno situacijo. Mednarodni projekt FEMAGE je zahteval, da morajo biti vse izvajalke pogovorov ženskega spola, kar se je pokazalo kot smiselno glede vsebine pogovorov. Skladno s kritiko esencialističnega koncepta identitete oziroma procesa identifikacije pa se zavedam, da samo dejstvo, da sem ženska, še ne pomeni, da sem »privilegirana« za razumevanje izkušenj žensk. Čeprav nekatere avtorice opisujejo, da so kot ženske, ki so opravljale terensko delo, »dostop« do sogovornikov in sogovornic dobile prav preko moških (na primer moža, brata, očeta) (na primer Gupta, v Wolf 1996), so bile osebe, ki so mi pomagale pridobiti sogovornice in vzpostaviti prvi stik, skoraj izključno ženske. Podobno kot Kalčič (2006), ki je proučevala bošnjaško skupnost na Jesenicah in o teh dilemah podrobneje piše v uvodnem delu svoje disertacije, sem se ob posameznih priložnostih (praznovanja ob ramadanu, proslave, prireditve) tudi sama soočala z vprašanji, kakšne so glede na moj spol »primerne« in ustrezne oblike obnašanja in oblačenja oziroma ne/pokrivanja.

Tudi jezik pogovorov zasluži komentar. Z vsemi ženskami iz nekdanje Sovjetske zveze sem se pogovarjala v slovenskem jeziku. Nekatere so v pogovorih uporabljale tudi ruske besede, vendar le v primerih, ko niso poznale izraza v slovenskem jeziku. V nekaterih državah, v katerih je potekal projekt FEMAGE, so se odločili, da se bodo z migrantkami pogovarjale ženske, ki govorijo njihove matere jezike, zlasti z namenom lažje komunikacije tudi s

tistimi ženskami, ki ne znajo dobro jezika nove države. V Sloveniji tudi pri ženskah iz nekdanje Sovjetske zveze to ni bilo potrebno, saj se vključitev ruskega tolmača v pogovore ni pokazala za smiselno, zato sem se z vsemi pogovarjala sama. Ženskam iz Bosne in Hercegovine sem že vnaprej povedala, da se lahko pogovarjamo v slovenskem ali bosanskem jeziku, nekajkrat pa smo jezik pogovora spremenile kar med samim pogovorom. Dvakrat se je celo zgodilo, da smo morale pogovor prekiniti, ker sta imeli sogovornici težave pri govorjenju v bosanskem jeziku. Sama sem jezik, v katerem sem se pogovarjala, kar najbolj prilagodila za bosanski jezik veljavnim jezikovnim normam (kolikor mi je to seveda dopuščalo moje poznavanje razlik med novoformiranimi jeziki po razpadu nekdanje socialistične Jugoslavije). O procesu rabe in zamenjave govoric, zabeleženih v transkripcijah, bi nedvomno lahko več povedala z vidika sociolingvističnih študij, vendar to ni bil namen pričujočega besedila. Za potrebe jasnejšega zapisa sem se odločila, da besedilo vsaj v določeni meri poenotim (kolikor je to bilo mogoče) v standardni knjižni slovenski jezik, čeprav se zavedam, da se je pri tem izgubila živost govorjenega jezika.

V nadaljevanju predstavim nekatere dele iz življenjskih zgodb žensk, s katerimi sem se pogovarjala. Skladno z raziskovalnimi izhodišči sem se osredotočila na njihove pripovedi o procesu migracije, njihove izkušnje pri vključevanju v novo družbo ter na njihovo življenje med izvorno in novo družbo ter njihove načrte za prihodnost.

MIGRACIJA IN ZGODBE ŽENSK

Življenje pred migracijo in prihod v Slovenijo – »Hotela sem samo videti svet okrog sebe«

Večina sogovornic iz Bosne in Hercegovine prihaja iz okolij, ki so jih opisovale kot »ruralna« in »vaška«, in iz številčnih družin s kmetijstvom kot najpomembnejšo dejavnostjo.⁸ Večina mater žensk, s katerimi sem se pogovarjala, je bila gospodinj z nekaj ali skoraj brez izobrazbe.⁹ Nič bolj niso bili izobraženi njihovi očetje, čeprav je večina poleg dela na kmetiji opravljala tudi drugo plačano delo. Dodatno so bili zaposleni na primer v državnih službah ali pa so delali v bližnjih večjih industrijskih obratih. Vse to zlasti na

8 Le ena od sogovornic je prihajala iz bolj »mestnega« okolja. Glede na kraj bivanja (mestno oziroma ruralno okolje) je vzorec gotovo »pristranski«, saj se seveda v Slovenijo kljub precej razširjenemu stereotipnemu prepričanju v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih dvajsetega stoletja niso preseljevale predvsem ženske iz bolj ruralnih okolij z nizko izobrazbo.

9 Najsplošneje gledano je večina žensk, s katerimi sem se pogovarjala, odraščala v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja.

bolj »ruralnih« območjih kaže na razlike po spolu glede na delovno aktivnost v sferi plačanega dela v tedanji Bosni in Hercegovini. Kar nekaj sogovornic je povedalo, da so tudi pri šolanju otrok obstajale razlike po spolu: fantje so tudi po končani osnovni šoli šolanje nadaljevali, dekleta pa ponavadi ne, saj imajo nekatera le štiri razrede osnovne šole. Irma (52 let) je pripovedovala o šolanju hčera pri njih doma: »Nisem imela niti zaposlitve in šole, starši niso imeli možnosti, da me šolajo, daleč sem potovala v šolo. [...] Težko smo živeli, oče je delal v poljedelstvu, starejše sestre nismo šle več v šolo po osnovni šoli, bratje so šli. [...] S sestrami nismo šle nikamor, končale smo osnovno šolo in vsaka na svoje.«

Za večino staršev sogovornic izobraževanje ni bilo pomembno, saj so od deklet bolj kot od fantov pričakovali, da bodo čim prej začele delati na kmetiji. Večina jih je zato po koncu šolanja oziroma do poroke ostala doma, kjer so staršem pomagale pri delu na kmetiji in v gospodinjstvu.

Sogovornice so pripovedovale tudi o razliki med vzgojo dečkov in deklic. Deklice so v kmečka in gospodinjstva opravila starši že zgodaj vključevali, takoj ko so bile zanje sposobne. Nekatere so pripovedovale tudi o večjem družbenem nadzoru nad deklicami in o tem, da so imele z zunanjim svetom bolj malo stikov. Zlasti tiste iz bolj ruralnih okolij so skladno s »tradicijo« vse do poroke živele pri starših. Kadira (51 let) pripoveduje o svojem odraščanju na vasi:

Veste, me bosanske ženske, ki nismo imele možnosti niti videti drugih držav, niti malo drugačnih ljudi, bile smo mlade, brez šole smo, starši nam niso dali v šolo od četrtega razreda naprej, ker se od takrat naprej ženska gleda kot zrela za ljubezenske veze [...] Starši so nas imeli pod nadzorom že od dvanajstega leta, da ne bi prišle v stik z moškimi, da ne bi prišlo do nosečnosti, medtem ko me o tem nismo nič vedele.

Sogovornice iz nekdanje Sovjetske zveze so bolj malo govorile o svojem življenju pred migracijo ter povedale manj podrobnosti o svojem zasebnem življenju kot pa ženske iz Bosne in Hercegovine. Kljub temu je iz njihovih zgodb razvidno, da večina izhaja iz mestnih oziroma vsaj »delno urbanih« okolij. Njihovi starši so bili, skladno s takratno ideologijo, ki je skoraj predpisovala zaposlitev obeh spolov, zaposleni v državnih podjetjih in v glavnem visoko oziroma univerzitetno izobraženi.

Večina žensk iz Bosne in Hercegovine, ki je v Slovenijo prišla pred njeno osamosvojitvijo, se je sem priselila po poroki; stare so bile med osemnajst in dvajset let. Pri opisovanju motivov za migracijo so pogosto opisovale razmere

v njihovi »izvorni družbi«. Večina njihovih soprogov oziroma partnerjev je že delala v Sloveniji (torej so v Sloveniji že imele vzpostavljeno socialno mrežo). Pri omenjenih ženskah opažamo dva tipa migracije: nekatere so po poroki nekaj časa še živele v Bosni in Hercegovini (včasih tudi z otroki) in so se v Slovenijo priselile nekoliko pozneje, druge so se preselile v Slovenijo takoj po poroki. Poroka je bila zanje – v smislu »tradicije« – nekakšen prvi pogoj za življenje s partnerjem, hkrati pa tisti prelomni dogodek, ki je označeval njihov prihod v Slovenijo. Večina jih je tako v Slovenijo prišla s soprogi, druge pa z očetmi; njihovi soprogi so v Slovenijo prišli pred ali za njimi. Različno so opisovale svoje načine odhoda iz Bosne in Hercegovine: nekatere so pripovedovale, da so jih soprogi »pripeljali« v Slovenijo, spet druge so v pripovedih nakazovale samostojno odločitev za prihod – »sem prišla« ali pa so celo opisale svoje uporniško vedenje do staršev, ki so nasprotovali njihovi odločitvi. Suada (48 let) je pripovedovala o svoji neizkušeni, saj ni nikoli potovala od doma ali delala zunaj doma, kjer je opravljala težka kmečka dela. Kadira (51 let) je na primer povedala, kako je bila kljub temu, da je bila poroka tako za njeno kot soprogo družino stvar tradicije, sama odločena, da bo čim prej prišla v Slovenijo, kjer je že delal njen soprog. Želela je pobegniti pred nadzorom, pod katerim je bila v svoji izvorni družini, in zlasti pred revščino v vasi v Bosni in Hercegovini, kjer je živela: »Rekla sem mu, če me hočeš vzeti s seboj, me vzami, če ne, grem tudi jaz, imela sem osemnajst let in tudi jaz bi šla v svet. Rekel mi je, da me nima kam pripeljati, pa sem mu rekla, če me je lahko oženil, potem me ima tudi kam pripeljati, in tako me je vzel s sabo.« Irma (52 let), ki je bila v otroštvu prepuščena sama sebi in ni imela »priložnosti«, je bila skoraj prisiljena oditi delat v Slovenijo, saj je bila migracija otrok kar nekakšen družinski vzorec.

Naj pripovedi ponazorim s Fahirininim primerom (44 let):

Sem [v Slovenijo] sem prišla, ker je bil tukaj moj mož, takrat fant. Dopisovala sva se, dobivala, a mi moji [starši] nikakor niso pustili, da grem z njim. In sem mu pisala, v bistvu je on meni pisal, da bi, če bi šla v Ljubljano, on prišel pome. In tako je vzel taksi in prišel v Bosno. Vzel je taksi in še enega svojega bratranca in tako sta prišla po mene. Jaz sem samo napisala pismo [staršem], odšla sem tega in tega in šli smo za Ljubljano. [...] Malo so bili jezni, ampak nisem imela časa niti razmišljati. Hotela sem se samo zaposliti in začeti novo življenje.

Za nekatere je bila odločitev za poroko hkrati odločitev za večjo samostojnost in umik pred nadzorom svoje primarne družine. Čeprav jih je nadzor omejeval, so obenem poudarjale, da je bila zgodnja poroka v njihovem

okolju družbena norma in da si življenja s partnerjem brez poroke niso mogle niti zamišljati. Večina staršev se je z njihovo migracijo strinjala.

Motivi sogovornic za migracijo so bili različni. Nekatere so pripovedovale o »dobrem«, celo »bogatem« življenju v družini staršev v Bosni in Hercegovini. V tem smislu svoje migracije niso opisovale kot ekonomsko motivirane: »Jaz nisem šla od doma, ker je bila revščina. Smo imeli vsega dosti. Jaz sem se zaradi poroke preselila v Slovenijo in ko sem se zaposlila, nisem hotela iti nazaj delat [na kmetijo]« (Suada, 48 let). Mejra (50 let) je povedala, da sta bili tako njena družina kot tudi družina njenega soproga bogati in da se je soprogo preselil v Slovenijo, ker ni hotel delati na zemlji, sama pa je prišla izključno zaradi njega, čeprav se je tudi sama želela zaposliti: »Jaz ne bi nikoli prišla sem, če ne bi bilo njega.« Tudi sicer je večina žensk ob prihodu v Slovenijo pričakovala, da se bo zaposlila, čeprav svoje migracije ni nujno pojasnjevala z ekonomskimi razlogi.

Spet druge so pripovedovale, da je bilo življenje v Bosni in Hercegovini težko in da so bile v družini pogosto prepuščene same sebi. V Slovenijo so prišle, ker so si želele boljše življenje kot doma. Nekaterim se je tudi zdelo, da se v Bosni in Hercegovini ne bi mogle zaposliti. Spet druge so v Slovenijo prišle neodvisno od partnerjev oziroma soprogov, in so jih spoznale pozneje. Prišle so delat, pri iskanju zaposlitve pa so jim najbolj pomagali sorodniki, prijatelji in znanci, ki so že bili v Sloveniji, torej pripadniki njihove socialne mreže.

Če je omenjena skupina žensk svojo migracijo opisovala kot prostovoljno, pa je večina žensk v drugi skupini, ki so prišle v Slovenijo po njeni osamosvojitvi, svojo migracijo opisovala kot prisilno. Njihove zgodbe je odločilno zaznamovala vojna in s tem izguba najbližjih in lastnine, travme in prisilne preselitve. Vzorec preselitev med vojno v Bosni in Hercegovini je bil jasno diferenciran po spolu – večina žensk je v Slovenijo prišla brez soprogov, bodisi same ali z otroki. Pripotovale so v skupinah z avtobusi, vlaki, s tovornjaki in v konvojih. Njihovi soprogi so bili takrat na bojiščih in so se jim v kolektivnih begunskih centrih pridružili pozneje. Prav zato so mnoge poudarjale svojo dejavno vlogo pri »držanju družine skupaj« tako med prihodom v Slovenijo kot med prilagajanjem na novo družbo. Poudarile so, da so ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini v Slovenijo prihajale predvsem ženske. Aidina (47 let) pripoved o procesu migracije je na primer podrobna zgodba o napornem in dolgem potovanju v Slovenijo z vlakom in avtobusom. V pogovoru je večkrat omenjala osebe, ki so potovale z njo, in poudarila, da so bile to v glavnem ženske. Njihovo izkušnjo opisuje kot kolektivno izkušnjo begunk iz Bosne in Hercegovine. »Ko smo mi ven šli [iz Bosne in Hercegovine], so bile vse ženske

z otroki. Par moških je bilo, tiste starejše osebe, šestdeset, sedemdeset let, moški so ostali pač noter, nekatere so pa pustili [oditi iz Bosne in Hercegovine, kjer so se bojevali].«

Prisilne priseljenke pa so opisovale dolgo in mukotrpno pot, ki so jo morale prestatiti do prihoda v Slovenijo:

Dvaindevetdesetega leta sem šla iz Bosne, ker se je začela vojna, najprej smo prišli do Hrvaške, tri dni smo bili v [ime mesta nerazumljivo], četrti dan je prišel mož, ker so jih odpustili iz linije. [...] Vojska nas je čuvala, vendar moškimi niso dovolili priti do dvoriščnih vrat, ampak so morali biti oddaljeni kilometer [od njihove hiše]. Tako sva se dogovorila, da je on takoj šel za Slovenijo, jaz sem šla naslednji dan s hčerko in njegovo sestro, tako da sem prišla v Ljubljano (Azra, 41 let).

V Slovenijo sem prišla na začetku leta triindevetdeset, ker sem morala oditi od doma, pod prisilo, ker se je začela vojna, ker sem podpisala, da bomo, ko se bo končalo, šli nazaj. Ampak to je trajalo, smo videli, da bo vse skupaj dlje časa trajalo, in s tem se je začela ta migracija, pod prisilo (Šejla, 38 let).

Med njimi je bilo tudi nekaj sogovornic, ki so, da bi se pridružile partnerju oziroma družini, v Slovenijo prišle po osamosvojitvi. Azemina (29 let) se je v Slovenijo preselila leta 2003:

V Slovenijo sem prišla tako, da sem spoznala nekega fanta, preko tega. Spoznala sva se s fantom in predlagal mi je, tu je delal, predlagal mi je, da bi bilo dobro, da sva skupaj, da živiva skupaj, da se poročiva. In poročila sva se, potem sva prišla sem in vidim, da je res lepo, da sva skupaj, zadovoljna sem zato, ker sva skupaj, najbolj zaradi tega sem prišla.

Zanjo je bila poroka pogoj za prihod v Slovenijo: »V Bosni sva se poročila. Morala sem se poročiti, zaradi papirjev, da bi lahko prišla sem. Tako da sem prišla sem kot poročena.« Emina (39 let) je povedala podobno zgodbo:

Ker je moj sedANJI mož, no, tedANJI fant, sem prišel končat neko delo, ki ga je moral dokončati, sva se odločila poročiti. Ker sploh ni bilo možnosti, da se poročiva v Sloveniji, sva se poročila v Švici. Če bi se hotela poročiti v Sloveniji, bi morala imeti status. Tako da jaz sploh nisem mogla priti. In ko sva se poročila v Švici, sem jaz prišla sem. In tako se je moja pot začela v Sloveniji.

Ko je njen soprog dobil dvojno državljanstvo, je bila prepričana, da ga bo kot njegova soproga avtomatično dobila tudi sama, vendar se to ni zgodilo.

Na uradu za tujce so ji razložili, da za slovensko državljanstvo lahko zaprosi šele dve leti po poroki s slovenskim državljanom. Sčasoma sta ga dobila oba, ona in njun otrok.

Nasprotno so vse ženske iz držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi, v Slovenijo prišle po njenem razpadu. Za njihovo nadaljnjo življenjsko pot je bila usodna poroka z moškim iz Slovenije. Svojo pripoved o prihodu v Slovenijo so začele s trenutkom, ko so v Rusiji povsem naključno srečale svoje bodoče soproge, ki so bili zaposleni v tamkajšnjih predstavništvih slovenskih gradbenih podjetij. Ko so se soprogi vračali domov oziroma so predstavništva ukinili, je napočil trenutek odločitve o tem, kje živeti. Nekatere so brez pomislekov samo »sledile svojemu soprogu«, druge pa so bile dejavnejše, saj so se o odločitvi »dogovarjale« z njimi. Za dokončno odločitev ni bilo nepomembno, da so nekatere ob različnih priložnostih že obiskale Slovenijo in se nekoliko seznanile s tukajšnjim življenjem. Migracije v svojih zgodbah praviloma niso opisovale kot enkratnega dogodka v smislu nenadne odločitve za življenje v Sloveniji. »Obiski« in »potovanja« v Slovenijo pa še pogosti pogovori s partnerjem so jih postopoma prepričali v odločitev za selitev:

Moža sem spoznala v Rusiji, imeli so veliko gradnjo v Rusiji, tri ali štiri leta so delali v našem mestu. Tam sem ga spoznala in je bil tudi zelo vztrajen, bi rekla. Štirikrat me je pripeljal v Slovenijo, da bi pogledala, kakšna je država, pa me je prepričal. Potem sva se poročila tukaj v Sloveniji, preselila sem se sem in od takrat živim tukaj, že skoraj deset let sem tukaj v Sloveniji. [...] Zdaj je dejansko že vse urejeno, čeprav ni bilo lahko. Vse sem pustila in prišla v Slovenijo (Oksana, 44 let).

Spoznala sem moža, pet let sva živela tam, potem sva prišla v Slovenijo, se poročila, potem pa čez leto in pol prišla nazaj v Slovenijo. [...] Prej sva prišla sem samo na dopust, parkrat, mislim da trikrat, sva bila v Sloveniji. Tukaj sva vlagala denar v stanovanje, pa tudi službeno možu takrat v Rusiji ni tako dobro šlo (Larisa, 37 let).

S tega vidika lahko povzamem, da se njihova odločitev za migracijo ni porodila naenkrat, temveč je šlo bolj za odločanje kot proces. Zdi se, da so se na začetku sogovornice bolj kot migrantke počutile kot turistke, na svoje bivanje v Sloveniji pa so gledale kot na nekaj kratkotrajnega. V tem smislu se tudi (še) niso ukvarjale z bolj praktičnimi vidiki življenja v Sloveniji (na primer z urejanjem dokumentov in dovoljenj) in so o Sloveniji govorile bolj v smislu njenih turističnih znamenitosti, prvih vtisov, ipd.

Pri opisovanju motivov za migracijo so ženske pogosto omenjale, da temeljni motiv za njihovo migracijo ni bil ekonomski, saj so večkrat poudarile, da so imele pred tem »dobro življenje« z vidika zaposlitve, dohodka, stanovanja in ekonomske varnosti. Kar nekaj sogovornic me je prepričevalo, da bi imele, na primer, v Moskvi dvakrat ali trikrat večji dohodek kot v Sloveniji. Temeljni razlog za prihod so bili v največ primerih soprogi: »Imela sem zelo dobro službo, stanovanje, tudi moja družina ni bila nikoli revna, sem imela dobro življenje v Rusiji, tako da sem šla samo zaradi moža. Odločila sem se priti samo zato, da bi imela družino. Pri nas v Rusiji so s tem težave. Ženske ne najdejo moškega, še posebej v starejših letih je težko« (Oksana, 44 let). Zdi se, da sogovornica na nek način skuša »racionalizirati« svojo migracijo z željo imeti družino in v zgodbi o migraciji govori zlasti o osebnih prioritetah. Nekatere so pripovedovale celo ganljive zgodbe o ljubezni in čustvih, ki so prevladala pri sprejemanju odločitve za bivanje v Sloveniji: »Srečala sem svojega današnjega moža, v operi. In, tista zgodbica, tista romanca je trajala v Rusiji tri leta, potem pa je bila zelo težka odločitev, zato ker nisva bila mlada, imela sem štirideset let, na drugi strani pa sem mislila, da je to res človek mojega življenja, najboljše, kar se mi je kdaj zgodilo, in ko je rekel, bi šla, sem rekla, bi« (Lidija, 52 let).

Poroke za sogovornice niso bile pomembne iz tradicionalnih razlogov, bile pa so nujne v primeru, ko so želele za daljše časovno obdobje pridobiti pravico do zakonitega bivanja v Sloveniji, kar je neposredno povezano z njihovim statusom državljanek tretjih držav. S tega vidika so njihove pripovedi zelo podobne zgodbam »poročnih migrantk« iz Bosne in Hercegovine po osamosvojitvi Slovenije. Proces slovenskega vključevanja v Evropsko unijo je povzročal zapletene režime in postopke urejanja dovoljenj za bivanje in drugih dokumentov. Ena od sogovornic je pripovedovala o dolgotrajnih postopkih, ki jih je morala opraviti, preden se je lahko poročila:

Nekaj težav sva imela, ker si je mož omislil slovensko poroko, pa se je zataknilo pri pridobivanju mojih osebnih dokumentov, tako da sva to rešila tako, da sva se poročila na ruski ambasadi v Ljubljani. Predvsem je bil nad svojo državo malo razočaran mož, ker ni mislil, da bo prišlo do takih komplikacij. [...] Na matičnem uradu v [kraj] jim ni bilo jasno, zakaj imam v potnem listu ime [ime], v prevodu pa eno črko manj. Tudi prevajalka je dala opombo, da tako mora biti, ker mi imam potne liste za tujino, ki so izdani v francoskem jeziku, zaradi mednarodnega sporazuma (Nadia, 37 let).

Spet druga skupina žensk je prišla v Slovenijo preko stikov z drugimi v Sloveniji že živečimi posamezniki in posameznicami iz Rusije in Ukrajine.

Omenjene ženske so »povabili« v Slovenijo, da bi na primer delale kot varuške otrok. Pripovedovale so, da so želele potovati, videti svet in pridobiti nove izkušnje: »Povabili so me, naj sem pridem učiti, torej povabili so me in sem sprejela ponudbo in prišla. Moj prijatelj je bil že tukaj, in so mu rekli, naj poišče še eno žensko in tako sem sprejela« (Nataša, 41 let). Ali pa Julijina zgodba: »Tukaj imam sorodnico, poročeno s Slovencem, ki je rodila in me prosila, da pridem k njej za tri mesece paziti otroka. In tako sem prišla k njej, spoznala svojega moža, Rusa, in tako sem ostala« (Julija, 27 let). Angelika (32 let) pripoveduje, kako je v Slovenijo prišla z delovnim vizumom. Čeprav je že prej potovala v druge države (zlasti službeno) in je že imela izkušnje s tovrstnimi potovanji, se ji je zdelo, da bi bilo zanjo skoraj nemogoče v Slovenijo priti s turističnim vizumom:

Ne vem, če sem imela kakšna pričakovanja, jaz sem bolj hotela videti svet okoli sebe, iz Rusije mi je bilo zelo težko oditi, ker nisem imela možnosti, niti finančne možnosti, da bi sama prišla, ta družina pa me je pripeljala na svoj strošek. Nisem imela možnosti glede na to, da je bilo zelo težko pridobiti vizo, dobro, lahko bi si mogoče kupila kakšno turistično potovanje, če bi tukaj živela v hotelu, bi lahko prišla sem, ker pa nisem imela finančne možnosti, sem se zavedala, da je to zelo težko zame, da grem ven iz države.

Po kratkem času je nehala delati v zasebnem gospodinjstvu, vendar o tem ni želela govoriti, najbrž zaradi nesoglasij z družino, pri kateri je delala. Kmalu je spoznala bodočega soproga, ki je slovenski državljan. Tudi Nataša (41 let), ki je v Slovenijo najprej prišla z delovno vizo, je povedala, da sem ni prišla iz ekonomskih razlogov, ampak bolj zaradi pridobivanja izkušenj. Omenjene sogovornice so praviloma omenjale take motive za prihod v Slovenijo, ki bi jih lahko poimenovali kot potreba po samouresničenju, avtonomiji in svobodi. Nekaj časa po prihodu v Slovenijo so nekatere še načrtovale vrnitev v Rusijo ali Ukrajino, ko pa so spoznale sedanje soproge, so na novo opredelile svoje življenjske načrte.

Le v dveh primerih lahko prepoznamo »klasično profesionalno migracijo«, ko sta se visokokvalificirani ženski preselili v Slovenijo zato, da bi delali v mednarodni ustanovi oziroma mednarodnem podjetju. Prva sogovornica se je zaposlila v slovenski podružnici globalne korporacije, druga pa v slovenski izobraževalni instituciji s prevladujočo mednarodno usmeritvijo. Anna (33 let) pripoveduje o svoji poklicni poti, ki je vključevala zaposlitev v podružnicah multinacionalne korporacije v več državah: »Zaradi službe sem prišla. Sem delala in še zmeraj delam za [država, iz katere je podjetje] podjetje, prej

sem delala v Rusiji in tako sem prišla v Slovenijo. Nekaj časa sem delala v drugih državah, potem sem dobila povabilo za delo v Sloveniji in z veseljem sem sprejela.« Čeprav so ji večino dokumentov in dovoljenj pomagali urediti v podjetju,¹⁰ v katerem je zaposlena, in v tem oziru ni imela večjih težav, pa je poudarila, da se ji zdi Slovenija v primerjavi z nekaterimi drugimi državami precej »neprijazna« do profesionalnih migrantov in migrantk ter njihovih družin, ki dokumente, nujne za bivanje v Sloveniji, izjemno težko pridobijo. Sedaj že kar nekaj let živi v Sloveniji, s katero jo najbolj povezuje tukaj živeči partner, vendar pa svoje bivanje v Sloveniji povezuje tudi z zaposlitvenimi možnostmi in možnostmi za poklicno izpopolnjevanje.

V naslednji skupini sogovornic so mlajše ženske, ki so prišle v Slovenijo študirat. Njihovo migracijo so spodbujali starši, ki so že navezali poslovne in druge stike (na primer prijateljske) z ljudmi iz Slovenije. Svojo migracijo so opisale kot »neprostovoljno migracijo« in bolj rezultat volje staršev kot pa njihove lastne želje. Večina je bila ob prihodu v Slovenijo mladoletna:

Moja starša sta že prej delala v tujini, v času, ko sta se vračala nazaj, ju je skupina gradbenikov oziroma eden od vodij projekta povabila v Slovenijo. In potem sta šla na svojo samostojno pot, to je bilo čisto samoumevno. S tem da zame je bila to [prihod v Slovenijo pri petnajstih letih] katastrofa. Jaz sem bila v šoli zelo uspešna učenka in sem se za svoj poklic začela že prej pripravljati. Bili smo v veliki ekonomski stiski, imam še sestro, ki je takrat hodila v vrtec, in plačati moje in njeno izobraževanje, to je bil kar velik zalogaj. [...] Prišla sem na počitnice, za tri mesece, in sem mislila, aha, tri mesece, potem pa grem nazaj. V bistvu so starši krivi, ko so rekli: »Ne, ne greš nazaj«. V bistvu me je dalj časa motilo, da to ni bila moja lastna odločitev in sem mislila, kaj pa, če bi se vrnila (Katerina, 28 let).

Iz Katerinine zgodbe je razvidno, da jo je dejstvo, da je migrirala na željo staršev, motilo. Hkrati pa se je zavedala, da so bile njene možnosti za samostojno in svobodno odločitev o tem, kje bo živela pri osemnajstih letih, ko se je preselila v Slovenijo, omejene. Prav zato se ji takrat niti ni zdelo smiselno, da bi se temu uprla. Zdi se, da je »konflikt« razrešila z uspehi, ki jih dosega na strokovnem področju, v poklicu, ki zahteva tudi odlično znanje slovenskega jezika.

Ilustrativna je tudi Roksanina (24 let) zgodba. Čeprav si tega sama takrat ni želela, so jo starši »poslali« študirat v Slovenijo:

10 Zdi se, da je to kar splošen vzorec urejanja statusa t. i. profesionalnih migrantov in migrantk.

V bistvu nisem se sama odločala. Moji starši, oziroma moj oče, je delal z enim Slovencem, za eno nemško firmo. Pač ta Slovenec je imel v Nemčiji firmo in tako sta se spoznala, sta postala prijatelja, tako da smo začeli sem hoditi na počitnice, kakih trikrat smo prišli na počitnice čez poletje, potem pa konec šole, z mojimi sošolci in prijatelji se odločamo, kaj študirat, kje bomo najeli stanovanje, itn., in starša meni rečeta: »Ti pa greš v Slovenijo študirat, ne.« [...] Stara sem bila šestnajst let. In sem prišla, kakšne tri tedne je bil oče z mano, mi je pomagal najti sobo, pa ta prijatelj in njegova žena sta mi malo pomagala, čez vikend sem hodila k njim na obisk. [...] Jaz sem bila absolutno proti, doma sem vedno odločala o tem, kaj bom počela, tako da je rekel, v redu, če nočeš, potem pa ni treba hodit, pojdi delat sprejemne izpite. [...] Skoraj samo zato, ker ni bilo treba delati sprejemnih izpitov, sem se odločila oditi v Slovenijo.

Mašina (26 let) zgodba je precej podobna. V Sloveniji so nekaj časa živeli njeni starši, ki so tukaj vzpostavili poslovne vezi, sčasoma pa so se odselili nazaj v Ukrajino. Tudi ona je prišla v Slovenijo predvsem na željo in pobudo staršev:

Prišla sem s starši deset let nazaj in sicer oni so bili poslovno tukaj, in mi je bilo v Sloveniji zelo všeč, ker je zelo lepa, raznolika, hkrati pa majhna. Takrat je Sovjetska zveza ravno razpadla in je bil pri nas kaos, ker niso vedeli, kaj bo in kako bo. Tako da sem v bistvu zaradi socialne varnosti in vsega tega prišla v Slovenijo. Pri petnajstih letih. Tukaj so me vpisali v šolo. In sem ostala, ker mi je tukaj všeč. V bistvu sem prvič prišla na počitnice, nisem vedela, da me selijo. Meni je bilo takrat doma [v Ukrajini] všeč. [...] Potem pa so mi povedali, da so mi najeli stanovanje in me vpisali v šolo. To pa mi ni bilo več všeč. Sem rekla, da bom tukaj eno leto, potem pa se bom vrnila. No, pa sem se potem že sama odločila, da bom ostala.

Če povzamem, nobena od sogovornic iz držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi, razen Sofije (46 let), ki je zaradi težkih pogojev za delo v Ukrajini prišla v Slovenijo »samo delat in zaslužiti več denarja kot doma«, svojih motivov za prihod v Slovenijo ni primarno povezovala z ekonomskimi razlogi, kot običajno predpostavljajo t. i. klasične migracijske študije. Hkrati pa so mnoge poudarile zanje prelomne dogodke (na primer ko so spoznale sedanjega soproga ali partnerja ali ko so jih njihovi starši »poslali« v Slovenijo študirat), ki so pomembno določili »smer« njihovega življenja.

Vključevanje v novo družbo – »V svojem poklicu ne moreš dobiti službe«

Skoraj vse sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle še v obdobju, ko je bila ta del socialistične Jugoslavije, so se – čeprav doma

niso bile redno zaposlene – takoj po prihodu zaposlile. Po njihovem mnenju je bilo to zlasti v bolj urbanih okoljih skladno s prevladujočo socialistično ideologijo o zaposlitvi žensk. Zaposlitev obeh zakoncev so največkrat utemejevale s potrebo po plačnem delu obeh zakoncev.

Običajno so se zaposlile brez težav. Nekaterim so pri tem pomagali znanci in sorodniki (socialna mreža), nekatere pa so preprosto »prišle vprašat« in dobile zaposlitev. Vse so poudarile, da se je bilo v primerjavi z današnjim »kapitalističnim sistemom« v »socialističnih časih« enostavno zaposliti: »Takrat v bivši Jugoslaviji ni bilo problema. Če sem poslala deset prošenj, je bila ena, da me niso povabili na razgovor, danes je ena, da ti odpišejo. Takrat so bili drugi časi. Danes je bolj težko za službo, kot je bilo takrat. Kamorkoli si poslal, ni bilo problema dobiti službo. Plača pa tudi ni bila tako slaba v tekstilni tovarni, kar v redu plača je bila« (Suada, 48 let). Ali pa Fadilina (56 let) pripoved:

Mene so sprejeli v bolnici. Takoj prvi dan sem si našla službo, prej je bilo lahko za službo. In grem jaz v bolnico in srečam neko svojo kolegico in rečem, sprejeli so me, hočem iti delat. Pa mi ona reče, pridi ti k nam v klavnico, pa sem tam dobila službo. A moža je zaskrbelo, kje sem, a jaz sem ostala in delala. Prej se je dalo najti službo, kdor je hotel delati, je lahko. Na treh mestih so me sprejeli. Cel čas sem delala tam.

Zaposlile so se v poklicih, za katere delodajalci niso zahtevali posebnih kvalifikacij. Teh tudi niso imele, saj, kot sem že omenila, v Bosni in Hercegovini večina deklet po osnovni šoli šolanja ni nadaljevala. Za večino žensk, s katerimi sem se pogovarjala, je bila nanovo pridobljena ekonomska neodvisnost zelo pomembna. Ni jim bilo treba več naporno delati na kmetiji, kar so opisovale kot izjemno olajšanje, hkrati pa so imele tudi lastna finančna sredstva. Ker pa so bile že od otroštva »navajene trdo delati«, jim v Sloveniji »nikoli ni bilo nič težko«, nasprotno, »rade so delale«.

V obdobju socializma oziroma »skupne države« migrantkam ni bila na voljo posebna državna pomoč oziroma programi, danes imenovani integracijski programi. Takratne migracije iz republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo so bile namreč obravnavane kot znotrajrepubliške in ne mednarodne migracije. Z vidika domnevne »socialne in kulturne sorodnosti« narodov nekdanje Jugoslavije, ki jo je implicitno zagovarjala ideologija enakosti narodov nekdanje Jugoslavije, se posebni programi za vključevanje migrantov v družbo morda niti niso zdeli nujni. Nobena od sogovornic ni obiskovala tečaja slovenskega jezika, večina v Sloveniji tudi ni pridobila dodatnih poklic-

nih kvalifikacij. Integracija je potekala v bolj neformalnem okolju, v vsakodnevnikih stikih z lokalnim prebivalstvom. V njem, še zlasti pa v službi, so se naučile slovenskega jezika in se začele vključevati v novo družbo.

Nekatere so priznale, da se jim je bilo težko »navaditi« na drugačnost slovenske družbe in da so že takrat občutile negativen odnos večinskega prebivalstva. Vendar se je v obdobju socializma večina žensk »počutila precej vključena« v novo družbo. S tega vidika so o socializmu govorile z nostalgijo, zlasti v zvezi s takratno večjo ekonomsko in socialno varnostjo:

To je zanimivo, prej je bilo neko življenje, nekako je bilo več komunikacije med ljudmi, bilo je več ljubezni, več časa za druženje s svojimi. Zdaj je vse nekako hitro. Ko sem prišla, nisem toliko poznala. Takoj sem se zaposlila, štiriinšedesetega sem začela delati v bolnici, tudi v bolnici sem delala, bila sem med ženskami, skoraj vse so bile Slovenke. Bila je neka ljubezen do dela, bilo je veselje. Imela sem srečo, bila je Slovenka [vodilna], a to, ko sem začela delati privatno, to je »nič od ženske« (Mejra, 50 let).

V »postsocialističnem obdobju« se je družbenoekonomski položaj nekaterih sogovornic vidno poslabšal, in to zlasti tistih, ki so zaradi ekonomskega restrukturiranja podjetij izgubile zaposlitev. Zaradi starosti, pogostih poklicnih bolezni in nizke izobrazbene ravni se težko ponovno zaposlijo, kar povečuje njihovo ekonomsko negotovost: »Jaz pa sem ostala doma, ker je firma takrat šla v stečaj, in sva bila oba z možem tam zaposlena. Sem delovni invalid, delovni invalidi so ostali doma, oni so pa šli nazaj« (Suada, 48 let). Nekatere so delno upokojene, delno pa prijavljene na zavodu. Nedavna vojna v Bosni in Hercegovini je posegla v njihova življenja tudi v Sloveniji. Številne so preživljale in skrbele tudi za sorodnike, ki so zaradi vojne pribežali v Slovenijo, kar je njihova gospodinjstva denarno še dodatno obremenilo.

Zgodbe o vključevanju sogovornic, ki so prišle v Slovenijo v obdobju post-socializma, so podobne, in to ne glede na njihovo izrečeno etnično pripadnost. Kot najbolj problematičen so ocenile svoj položaj na trgu delovne sile, ki so ga zaznamovala dolgotrajna obdobja brezposelnosti, še bolj pa opravljanje (pogosto tudi priložnostnih) del, ki niso bila primerna njihovim (najpogosteje) visokim kvalifikacijam oziroma izobrazbenim ravnam, kar so pripisovale predvsem dolgotrajnim postopkom urejanja zahtevanih dovoljenj. Marina mi je po koncu pogovora jasno povedala, da se dobro zaveda, da v Sloveniji ne bo nikoli dosegla toliko, kot bi v Belorusiji, iz katere prihaja in kjer je opravljala delo na področju, za katerega se je izobraževala. Olga iz Ukrajine je v Slovenijo prišla za tukaj že zaposlenim soprogom. Kljub temu da se je izjemno hitro naučila

slovenskega jezika, na črno opravlja nekvalificirana dela v eni od ljubljanskih restavracij. Zakonite zaposlitve še ni uspela najti, a se ji je kljub temu preko socialnih mrež ponudila možnost za boljšo zaposlitev:

On [mož] mi je pomagal, da pridem sem. Na začetku seveda nisem imela izbire s službo, zato ker nimam tukaj ne znanih, ne sorodnikov, da mi pomagajo, na začetku, če ne znaš jezika, imaš samo eno, oziroma dve možnosti, ko mlada punca pride, jaz sem začela delati v kuhinji, potem pa sem se malo naučila jezika, pa sem šla iz kuhinje delati v šank in je bilo malo boljše. [...] Zdaj smo dosti časa tukaj, seveda več ljudi poznamo in smo napredovali. [...] To podjetje me je tudi povabilo, ker so rabili ukrajinsko prevajalko in jaz sem tudi malo napredovala, sem šla delat v to podjetje, to podjetje mi je pomagalo, zdaj sem se šla učiti slovenski jezik, zato ker ga tudi rabim in zdaj se učim slovenščino, da dobim to službo. [...] Na začetku je bilo res težko. Ni težko delati fizično, ampak psihološko je težko. Če si doma [v Ukrajini] pomemben, znaš jezik, si se učil, imaš višjo šolo in prideš v drugo državo in naenkrat si pomivalka. Sem bila zelo depresivna in sem hotela kar iti nazaj.

Pri vključevanju na trg delovne sile je bilo za številne najpomembnejše znanje slovenskega jezika. Nekatere sogovornice so bile v zvezi s svojim znanjem slovenskega jezika precej »nesamozavestne«. Ena me je na primer po pogovoru vprašala, kakšna se mi zdi njena slovenščina, in povedala, da jo drugi neprestano popravljajo. Zdelo se je, da jo to precej moti. Tudi nekatere druge so se zavedale, da morajo svoje znanje slovenskega jezika izboljšati zlasti zaradi boljših možnosti za zaposlitev. Mnoge si tečaja slovenskega jezika niso mogle plačati: »Šla sem na tečaj slovenskega jezika na Filozofski fakulteti, to je bil drugi del tečaja, super je bilo, na žalost smo potem prišli v težavno denarno obdobje in nisem mogla nadaljevati« (Oksana, 44 let). Ponavadi so se znašle tako, da so se učile jezika v bolj neformalnem okolju, same ali v pogovoru z drugimi: »Na žalost sem se učila iz življenja. Sama vem iz svojih izkušenj, da človek na začetku mora imeti nek uraden tečaj pri *native speakerju*. Tako da sama vem, če bi imela nek redni tečaj, sto ur, bi mi zelo pomagalo. Zdaj pa, če bi potrebovala, se učim sama« (Oksana, 44 let).

Tudi sogovornice iz Bosne in Hercegovine so poudarile pomen znanja slovenskega jezika zlasti pri iskanju zaposlitve. Vse pa so boljše razumevanje slovenskega jezika pa tudi težave pri učenju pripisovale slovanskemu izvoru njihovih maternih jezikov. Izjema so le tiste sogovornice iz držav nekdanje Sovjetske zveze, ki znanja slovenskega jezika v vsakodnevnem življenju ne potrebujejo, ker na delovnem mestu lahko govorijo angleško ali rusko. S tega vidika je dovolj ilustrativen zapis iz etnografskega dnevnika:

Pogovarjam se z ekonomistko, prav tako je iz [kraj], ki je sem prišla preko [podjetje], ki ima, kot mi je rekla, predstavništvo v Moskvi, zdaj se pa odpira še v [kraj], kjer bo ona za to zadolžena. Tukaj je eno leto in bo ostala še dva meseca. Pravi, da ima blokado pri govorjenju slovenščine, da jo v službi niti ne potrebuje, ker znajo ljudje, s katerimi dela, rusko, da morda v slovenščini lahko še kaj napiše, prebere, govoriti pa ne more. Zato v najinem pogovoru govori rusko, jaz pa slovensko. Ne razumeva se prav dobro. Tudi njeni prijatelji so večinoma Rusi, ne namerava ostati v Sloveniji dalj časa in zdi se, da se tu ne počuti prav »doma«.

Skoraj za vse je bilo plačano delo najpomembnejši dejavnik vključevanja v novo družbo. Nezadostno znanje slovenskega jezika so poleg svojega statusa tujke oziroma migrantke razumele kot enega od razlogov, da niso našle dela, primernega svojim kvalifikacijam: »So obljubili, da bodo poklicali, pa niso poklicali, ker sem bila tujka, pa nisem znala dobro slovenskega jezika« (Sofija, 46 let). Tudi Lidija (52 let), ki je delala kot profesorica na univerzi, opisuje, kako v Sloveniji dolgo ni našla zaposlitve, zdaj pa opravlja delo, ki tudi ni primerljivo z njenim nekdanjim profesionalnim statusom v Rusiji.

Ekonomski in drugi stiki z rusko govorečimi ljudmi so bili zanje »odskočna deska« za vključevanje na trg delovne sile. S tega vidika so bile najučinkovitejše prijateljske socialne mreže:

V svojem poklicu ne moreš dobiti službe, jaz prevajam, v jezikovnih šolah, ampak to je tako malo. [...] Šest let sem bila brez službe, prevajala sem, delala preko jezikovne šole, to kar vsi počnejo na začetku. To sem delala preko pogodbe. Prevajala sem za neko podjetje, so me poznali, so me imeli radi. Direktor je iskal nekega Rusa, pa je malo poklical okrog, so priporočili mene, zelo dober človek je bil. Potem sem se zaposlila tukaj, dve leti sem imela pogodbo za določen čas, no, zdaj sem dobila za nedoločen čas. Kar precej je trajalo, da sem prišla do trajne službe. Pa še polno predavam, kjer lahko, v podjetju, privat, v jezikovni šoli, dejansko imam malo časa za družino (Oksana, 44 let).

Ženske iz Bosne in Hercegovine niso imele možnosti izkoriščati svojega jezikovnega znanja; le ena od sogovornic se je po dolgotrajnem iskanju službe zaposlila v eni od nevladnih organizacij, ki se ukvarja z begunci. Večina sogovornic ni imela izkušenj z Zavodom za zaposlovanje, če pa že, so jih opisovale kot »ne preveč pozitivne«, saj se večina ni zaposlila z njihovim posredovanjem. Le nekaj jih je omenilo neprecenljivo pomoč posameznih svetovalk na zavodu:

Prijavila sem se na Zavodu za zaposlovanje, so se res trudili pomagati mi, gospe [ime] se spomnim še vedno in se je bom spomnila verjetno celo življenje, ona je

tista, ki mi je našla službo. Približno eno leto sem bila na zavodu, brez službe, to, kar je bilo honorarnega sem vedno sprejela, kakšen prevod. Po enem letu me je prav presenetila in mi povedala, da ima zaposlitev zame. [...] Vedno sem govorila, da sprejem katerokoli delo, ne glede na to, da to ni moj poklic. Tako se je res zgodilo (Angelika, 32 let).

Zavod za zaposlovanje je nekaterim sogovornicam koristil kot pomoč pri njihovi prekvalifikaciji oziroma dodatnem izobraževanju:

Prekvalifikacijo sem naredila lani. Nisem pričakovala tega, ker nisem bila zaposlena, no, nekaj malega honorarno. Zadnje leto sem bila prijavljena na Zavodu. Potem pa sem imela na izbiro. So mi rekli, da z gimnazijo nimam kaj dosti početi, da bom težko našla službo. Sploh pa če je še dodatna jezikovna ovira, mogoče s kakšno angleščino ali nemščino bi še šlo. In so mi dali na izbiro trgovko ali vzgojiteljico. [...] Mogoče sem imela srečo, da sem preko Zavoda dobila to ponudbo (Sonja, 30 let).

Samo dve sogovornici sta bili med pogovori samozaposleni in se izključno preživljali tako, ena pa je bila samozaposlena ob svoji redni zaposlitvi. Za eno je bila samozaposlitev oziroma odprtje lastnega podjetja način, da je sploh lahko zakonito ostala v Sloveniji: »Podjetje smo registrirali, saj je bila to v tem času edina zakonita možnost ostati v Sloveniji, ali odpreš s. p. ali d. o. o. Ne moreš biti z dvema otrokoma nelegalno v Sloveniji in delati, to je bila edina varianta. In potem smo to odprli in nismo imeli nikakršnih problemov« (Lilija, 48 let). Čeprav ima lastno podjetje, se ne počuti kot zaposlena oseba in v tem oziru občuti močno ekonomsko negotovost, skrbi pa jo tudi za prihodnost in leta, ki jih bo preživela kot upokojenka. Nataša (41 let) je povedala, da se je odločila odpreti samostojno podjetje potem, ko je neuspešno iskala svojim kvalifikacijam primerno zaposlitev in ko je v Sloveniji nekaj mesecev opravljala delo, ki ga je opravljala že v svoji domači državi: »Kasneje sem poskušala zamenjati delo, pa ni bilo kaj dosti uspehov na tem področju in tako sva s prijateljico ustanovili podjetje.« Njena samoreprezentacija v pogovoru kaže na primer socialne mobilnosti navzgor. Kljub temu se zdi, da je tovrstna mobilnost zlasti posledica njene lastne iniciative in iznajdljivosti, manj pa sistematične državne pomoči v obliki subvencij oziroma vključitve v programe aktivne politike zaposlovanja.

Nekatere zaradi težav pri iskanju zaposlitve in/ali dolgotrajnih postopkov priznavanja poklicnih kvalifikacij niso opravljale plačanega dela in so bile gospodinje oziroma so se bolj posvetile vzgoji otrok: »Na začetku sem bila gospodinja, kar lep čas, ker v svojem poklicu, po poklicu sem diplomira-

na ekonomistka, nisem našla službe, sem vztrajno iskala, pisala sem prošnje, brez uspeha, zato sem se posvetila družini, vzgoji otroka, učenju slovenščine, prilagajanju na lokalne razmere» (Nadia, 37 let). Nadia je povedala, da je bila pri tem pogosto prepuščena sama sebi, saj je bil njen soprog zaradi dela pogosto zdoma. Podobne izkušnje pri iskanju zaposlitve so opisale sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle po osamosvojitvi. Ena med njimi, univerzitetno izobražena, je redno zaposlitev iskala kar deset let:

Jaz sem prišla v Slovenijo leta petindevetdeset, in sem šele pred enim letom, no, od takrat delam. To pomeni, da je bilo nemogoče. Na Zavodu za zaposlovanje sploh, takoj. To pomeni, preden sem sploh, mislim, začela sem takoj iskat službo, ko sem končala ta dva tečaja slovenščine, sem morala takoj narediti nostrifikacijo diplome, leta petindevetdeset. Takrat ko sem končala pravno fakulteto, seveda nisem takoj dobila diplome. In če bi isti dan bila izdana, potem mi seveda ne bi bilo treba nostrificirati diplome. In potem v tem vmesnem času se je Slovenija osamosvojila in potem sem morala narediti še nostrifikacijo diplome, kar je še dodatna težava, no, dobro, tudi to sem naredila. Potem sem seveda pisala ne vem koliko prošenj. Vem, da sem se znala hecati in sem govorila, če bi v času vojne dobila toliko negativnih odgovorov, da sploh ne bi bilo težav z gretjem, bi bilo in kuhanje in gretje, vse bi bilo urejeno (Emina, 39 let).

Njen status – najprej osebe z začasnim, pozneje pa tudi s stalnim bivališčem – naj bi bil razlog, na katerega so se izgovarjali delodajalci in zaradi katerega se v Sloveniji tako dolgo ni uspela zaposliti:

Potem so mi, ker sem imela pač status začasnega bivanja, so rekli, če bi le imela stalno prebivanje, in potem ko sem dobila stalno, so rekli, če bi le imela slovensko državljanstvo. Potem ko sem dobila slovensko državljanstvo, če bi le imela strokovni izpit, strokovnega izpita seveda nisem imela, ker nisem imela delovnih izkušenj, nikoli nisem delala do takrat, in seveda, to je bil en začaran krog, ki je bilo nemogoče obvladat in ga zapret, nikakor ne. Potem leta petindevetdesetega sem popolnoma slučajno spoznala nekega fanta [...], ki je delal na [ime organizacije] in je rekel, kaj če bi ti poskusila s slovenščino. [...] In so rekli, če jaz volontiram za njih, jaz sem rekla, ne, jaz bom iskala službo, ne (smeh), in je trajalo vse do prejšnjega leta. In sem pisala prošnje, šla na pogovore, vendar mi je enkrat moja svetovalka na Zavodu za zaposlovanje rekla, da s svojim priimkom, ki je tipično bosanski priimek, nikoli ne bom našla službe in naj si zamenjam priimek. In sem rekla, ne bom. [...] Tako da sem jaz res obupala, sem mislila, da nikoli ne bom našla službe, tako da lansko leto, ko sem delala, pozneje sem se vrnila delat na [ime organizacije izpuščeno] prostovoljno, ker sem mislila, da doma bom res znorela. Ker jaz sem res, mislim, nisem tak tip človeka, da doma brišem prah, da se vse sveti. [...] In potem, ne vem, z njo tri leta, in potem se je vpisala v vrtec in

potem sem jaz bila spet sama, in nisem vedela, kaj početi sama s sabo. In potem vem, da sem šla na pogovore, prosila da zastonj delam, pa karkoli. In vem ko sem brala, pogovore, pa prošnje, ko je pisalo, da moram imeti slovensko državljanstvo, sem rekla, pa jaz službe nikoli ne bom dobila. In potem sem se prijavila, so me opozorili na ta razpis, ki je bil na [ime organizacije] in sem prišla na pogovor in so me sprejeli. Če tega ne bi bilo, jaz bi še vedno doma sedela (Emina, 39 let).

Zgodba Sebine (35 let) iz Bosne in Hercegovine, ki v Sloveniji živi leto dni, prišla pa je »za soprogom«, ki je bil v Sloveniji že zaposlen, kaže na »nevljučenost« v socialno in ekonomsko življenje v Sloveniji. Trenutno ima v Sloveniji dovoljenje za začasno bivanje, slovensko ne zna, jezikovnega tečaja pa si ne more plačati. Nima stikov z »večinskim prebivalstvom« niti ni zaposlena. V primerjavi z njenim položajem v Bosni in Hercegovini, kjer je opravljala plačano delo, se zdi, da je zdaj njen položaj poslabšal. Počuti se izolirano, večina njenih prijateljev je prav tako iz Bosne in Hercegovine. Na vprašanje, kaj je pričakovala pred prihodom, je odgovorila: »Mislila sem, da bom takoj začela delati, da bo drugače kot sedaj, skoraj tri leta sem že tukaj, še vedno ne delam. [...] Takoj ko sem prišla, sem iskala službo, niso me sprejeli.« V odgovoru na vprašanje, kako se je v Sloveniji zaposlila, je tudi Azemina (29 let) poudarila občutke izolacije v času, ko še ni bila zaposlena.

Težko. Ko prideš, ne poznaš jezika, ne poznaš nič, moj mož nima časa razlagati mi, kje je kaj, kje se kaj nahaja, našla sem preko prijateljev, če ne, najdeš kako službo v oglasniku. Na začetku je bilo težko. Kakega pol leta sem bila brez službe. Bilo mi je dolgčas, bilo mi je zelo dolgčas. Vsa izčrpana sem bila, nisem vedela, kam bi se dala. Grozno je, če si zaprt med štiri zidove in samo nekaj bereš ali gledaš televizijo, moraš imeti službo, tako da sem bila preveč vztrajna, zanimala sem se, tako da sem uspela najti nekaj. Za začetek nekaj, pa potem po malem delaš. Imaš službo, pa drugo, pa tretjo. Najdeš marsikaj, službe, ki ti ne odgovarjajo, ampak vseeno moraš delati, moraš preživeti, moraš jesti, moraš tudi delati, ne.

Pozno vključevanje na trg delovne sile se je v pogovorih pokazalo kot problematično ne le zaradi njihovega slabšega ekonomskega položaja, temveč tudi zaradi njihovih neuresničenih osebnih in profesionalnih teženj in želja. Čeprav se v mnogih zgodbah ponavlja ekonomska negotovost in se je potrdilo, da socialna in finančna negotovost strukturirata življenjski potek posameznic, pa je bila pomembnost plačane zaposlitve kot vira osebnega zadovoljstva in »kvalitete življenja« za vse ženske najpomembnejši del pogovorov. Prav nasprotno pa so sogovornice, ki so prišle v Slovenijo študirat (predvsem iz držav

nekdanje Sovjetske zveze), primer precej hitrega vključevanja na trg delovne sile. Čeprav so nekatere prav tako doživele socialno mobilnost navzdol – ko je na primer ena od njih, po njenem mnenju zaradi slabega znanja slovenskega jezika, morala ponavljati letnik na fakulteti, ali pa druga, ki še vedno opravlja delo, neusklajeno z njenimi poklicnimi željami – pa bi lahko rekli, da njihove izkušnje na trgu delovne sile niso bile tako slabe. Prav vse so se hitro vključile na trg delovne sile, sprva zlasti preko študentskih servisov, in si pridobile dragocene delovne izkušnje. Zdi se, da je vključevanje na trg delovne sile preko študentskih servisov lažje kot na druge, bolj »klasične« načine (na primer avtorska pogodba, redna zaposlitev), treba pa je tudi povedati, da je večina med njimi (verjetno zaradi dejstva, da so bile v Sloveniji dalj časa vključene v izobraževalni proces) zelo dobro govorila slovenski jezik. Povedano s primerom: »Jaz sem začela delati že v drugem letniku, no, po koncu prvega letnika, čeprav so bili starši zelo proti, češ, ti si šla študirat, ti pač študiraj, mi te bomo preživljali, dokler bomo lahko. [...] Pa sem rekla, bom poskusila. Delala sem povsod, kjer sem lahko. Potem pa sem se začela ukvarjati tudi s prevajanjem in poučevanjem« (Roksana, 24 let). Sedaj se Roksana ukvarja z mnogimi stvarmi, dela v turistični agenciji, prevaja, poučuje, itn. Večina med njimi še zdaj opravlja njihovi izobrazbi primerna dela oziroma opravljajo pogodbeno delo, kot samozaposlene ali preko študentskega servisa.

Poseben primer so sogovornice, ki so v Slovenijo prišle med vojno v Bosni in Hercegovini in so v Sloveniji dobile status osebe z začasnim zatočiščem. Ker jim je bilo vključevanje na trg delovne sile v Sloveniji z zakonom onemogočeno, so opravljale nezakonita dela zlasti v zasebnih gospodinjstvih; teh del jim ni bilo treba dolgo iskati. Vendar pa so bile, kot je razvidno iz spodnjega izseka iz pogovora, podvržene neprestanemu nadzoru, saj so se bale, da bo kdo odkril, da delajo »na črno«:

Od dvaindevetdesetega do triindevetdesetega leta je bilo najteže, ker se nisi mogel znajti, denarne pomoči nismo dobivali, ko je na primer hčerka hotela, da ji kaj kupimo, ni vedela, kaj pomeni ne imeti, nekako si se znašel. Če si dobil v kakšnem pismu, od kakih sorodnikov kak denar, potem si ga čuval, da si lahko kaj kupil otroku. Triindevetdesetega leta se je začelo malo boljše življenje, znašli smo se, začeli smo iskati delo, tako da smo začeli čistiti po stanovanjih, a tudi to je bilo težko najti, ker je oseba, pri kateri si čistil, morala imeti zaupanje vate, da te je pustila v stanovanje, da v njem ostaneš sam, ker ni enostavno tujega človeka pustiti v stanovanju, da ti čisti, ker se bojiš, da ti ne bi česa ukradel. Tako da sem začela čistiti po stanovanjih, hitro sem dobila dosti strank, tako da sem imela zaseden cel teden. Na začetku je bilo malo težko, ker nikoli nisi šel čistiti po tujih hišah, bilo ti je malo neprijetno, kako naj rečem, dokler se nisi navadil osebe,

pri kateri si delal. Potem je v bistvu bilo tako, da si se moral znajti za službo, ker od države nikoli nisi dobil nobenega denarja, z druge strani nisi niti smel delati, moral si se skrivati, da te ne bi ujela policija, ker je bilo to kaznivo dejanje, enostavno nisi smel iz [begunskega] centra (Azra, 41 let).

Hkrati pa so prepričane, da so bile kot ženske pri opravljanju plačanega dela manj nadzorovane, njihovo delo v zasebni sferi je bilo namreč bolj nevidno od moškega. Azra (41 let) nadaljuje: »Ženske so lažje dobile delo kot moški. Ker žensk policija vseeno ne bo nadzorovala tako kot moških. Tako da sem bila prisiljena iskati delo.«

Tudi begunski centri, v katerih je bila nastanjena večina prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, so bili svojevrstno mesto preverjanja in nadzora, kar nazorno dokazuje Azrina (41 let) pripoved:¹¹

Potem se je dogajalo tudi, če je bil kak otrok bolan, so naredili karanteno, zaprli so celoten center. Če si hotel v mesto, si moral iti na upravo po dovolilnico, da si lahko šel ven za eno uro, in če si zamudil par minut, so te kaznovali, da nisi mogel ven mesec dni. Enkrat se je zgodilo, da so v centru neke stvari kradli ti, ki so tam delali, upravniki in ne vem še kdo, in na koncu so, da bi privabili otroke, pustili odprta vrata in na koncu so nas obtožili, da smo mi to pokradli, potem je prišla policija in so hodili po sobah in iskali, a mi nismo nič ukradli, samo krivdo so hoteli prevaliti na nas (Azra, 41 let).¹²

Aida (47 let) je poleg omejujočega življenja v begunskem centru poudarila tudi svojo iznajdljivost pri spoprijemanju z njim. Kot temeljno pomanjkljivost tedanje begunske politike je poudarila dejstvo, da je spodbujala odvisnost posameznikov in posameznic od državne pomoči in njihovo ločitev od večinskega prebivalstva:

11 Begunce se v kolektivnih centrih nedvomno lažje nadzoruje, spremlja in evidentira (Jacobsen 1996: 668). Klinar (1993b: 617–621) begunske centre označuje za totalne institucije v Goffmanovem smislu, za katere so značilne: hierarhična organiziranost, ki onemogoča individualnost beguncev; dejavnosti potekajo v velikih skupinah, tj. deindividualizirano (na primer skupne kuhinje in kopalnice); pravica do zasebnosti ni zagotovljena. To otežuje prilagajanje na nove razmere in povzroča nesposobnost za samostojno življenje v običajnih družbenih razmerah (na primer ob odhodu iz begunskega centra). S podaljševanjem bivanja beguncev v centrih in z njihovo koncentracijo v večjih zbirnih centrih se še utrjuje totalna narava begunskih centrov: »Totalno naravo pridobivajo begunska taborišča predvsem z intenzivnejšim omejevanjem zasebnosti in individualnosti znotraj njih in s povečevanjem stopnje njihove zaprtosti in ločenosti od širšega in lokalnega socialnega okolja« (Klinar 1993b: 618).

12 Kljub temu me je ena od sogovornic opozorila, da se ne strinja s tem, da bi izkušnjo ljudi v begunskih centrih zvedli na eno in isto izkušnjo, in povedala, da so se ljudje zelo različno znašli. Nekateri so bili žrtve, drugi so se pobrali in šli naprej.

Tukaj so malo zamočili, ker so nas preveč časa držal v getu, zaprte, jaz se nisem počutila tako zaprte, sem zaprta, samo sem tudi poskušala sebe in svoje otroke ven peljat, da ne bi meli tega občutka, da so zaprti, da so, bom rekla, druge vrste ljudje, manjvredni ljudje. Vedno sem jim govorila, da njim na čelu ne piše, kdo so in od kje so, smo poskušali po svoje, smo na črno delali, ker od tega, kar si dobil, nisi mogel živeti, otrok šolati, obleči. [...] Jaz pa sem se precej ukvarjala z otroki, da bi jih peljala ven, da ne bi bili v tem getu zaprti. [...] Nam niso dali možnosti, da bi se znašli sami.

Aida je bila tudi prepričana, da je veliko ljudi, zlasti žensk, »padlo na izpitu« – »držanja družine skupaj«, ker se niso mogle oziroma znale znajti. Prav zaradi tega številni otroci niso končali šolanja in po njenem mnenju je splošna izobrazbena raven v skupini prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji zelo nizka.

Šejla (38 let) je opisovala svoje izkušnje prisilno priseljene osebe pri vpisovanju na fakulteto. Iz njene pripovedi je mogoče razbrati njeno osebno angažiranost:

Tista birokracija je trajala kako leto. Tako da sem se šla šele leta petindevetdeset vpisat naprej, dejansko sem bila vpisana v drugi letnik, a sem imela toliko diferencialnih izpitov iz prvega letnika, da sploh nisem vedela, ali sem v prvem ali drugem letniku, dejansko je bil kaos. Ampak moram priznati, da so bili na moji fakulteti izjemno razumevaajoči, izjeme vedno obstajajo, ampak se nisem ozirala, ker sem imela take ljudi, ki so me podpirali še naprej. Tako da na te izjeme se pač nisem ozirala. Tako da sem se uspela s študijem in vsem tem pobrat. Okrog tega se pač vrti moja usoda. Okrog tega so stvari, takšne in drugačne, da sem morala pač delati, da sem lahko študirala, ampak to so pač malenkosti, takšne ali drugačne. Sem že pozabila, da sem bila begunka. [...] Tako da sem se kar uspešno integrirala, no, saj vedno povem, kdo sem in kaj sem.

Šejla sicer leta v Sloveniji, ko je živela v kolektivnem centru, opisuje kot nekakšen »počasen začetek«, saj pravi, da je potrebovala nekaj let, da je ugotovila, kaj naj bi sploh počela. Njena zgodba se sicer ne osredotoča na bivanje v centru, najbrž zato, ker ga je po nekaj letih zapustila in šla študirat v Ljubljano. »Pasivno obdobje« v njenem življenju ni bilo dolgotrajno, hitro je namreč naredila tečaj in izpit iz slovenskega jezika in nadaljevala šolanje na fakulteti. Večino na fakulteti v Bosni in Hercegovini opravljenih izpitov ji v Sloveniji niso priznali, vendar o sebi govori kot o trmasti, dejavni osebi, ki se na težave ni dosti ozirala in je bila odločena končati študij. Kljub mnogim finančnim težavam med študijem sedaj opravlja delo, primerno njeni izobrazbi, in dela na področju, za katerega se je izobraževala. Dejstvo, da so brez slovenske-

ga državljanstva, so nekatere sogovornice razumele kot temeljni vzrok, da se niso uspele zaposliti:

Na začetku je bilo težko dobiti službo, ker naj bi imeli iste pravice kot državljani Slovenije, a v resnici to ni tako, ker kamorkoli si poslal prošnjo, si dobil negativen odgovor, ali pa te sploh niso poklicali na razgovor, ker si tujec, ker na prvem mestu je državljan, ki ima prednost pri tem, da dobi službo, šele potem, če se nihče ne javi, pride na vrsto tujec, ampak vedno je preveč državljanov, tako da je tu bilo za nas, joj, težko (Azra, 41 let).

Pridobitev pravice do stalnega bivanja je sogovornicam po desetih letih omogočila trajno ureditev njihovega statusa v Sloveniji. Po drugi strani pa so se iz finančnih razlogov (visoke najemnine) in diskriminacije stanodajalcev, ki stanovanj niso želeli oddati beguncem, pri iskanju bivališč soočale z novimi težavami.

Samira (43 let) je kljub možnosti redne zaposlitve uradno nezaposlena, na črno pa čisti in pospravlja v zasebnem gospodinjstvu. Po njenem je to v ekonomskem smislu za njeno družino bolje od zakonite zaposlitve. Prav tako smatra, da bosanski begunci na splošno dobivajo »najbolj mizerne in najslabše službe«. Ker ni redno zaposlena, zaradi soprogovih nizkih osebnih dohodkov še ni uspela pridobiti slovenskega državljanstva:

Jaz v bistvu redne službe še nisem našla, ampak delam, delam vsak dan, pospravljam pri ženskah, ne da je ne bi mogla najti, zavod mi jo je večkrat nudil, ampak jaz s temi najemninami res ne morem preživeti, osemdeset, devetdeset tisoč [tolarjev], meni je to malo. Mož je v gradbeništvu, on zasluži preko leta, ko pa pride zima, pa zelo malo, in potem od moje plače ... Tako da jaz »izvlečem« denar pozimi, več delam, več zaslužim. To delo je dobro plačano, meni se tako bolj izplača.

Nekatere ženske še vedno opravljajo dela, neprimerna njihovim poklicnim kvalifikacijam oziroma izobrazbi. Aida (47 let) je v Bosni in Hercegovini končala štiriletno srednjo šolo. Čeprav pridobiva dodatne kvalifikacije v okviru programov aktivne politike zaposlovanja, meni, da so ekonomske možnosti zanjo v Sloveniji omejene, kar pripisuje predvsem svoji starosti. Poudarja, da je izgubila deset let delovne dobe in jo zato skrbi pokojnina. Kljub temu meni, da položaj na področju zaposlovanja ni ugoden niti za večinsko prebivalstvo. Pripoveduje o primerih diskriminacije na trgu delovne sile pred ureditvijo slovenskega državljanstva in o tem, kako dolgo je v Sloveniji iskala zaposlitev:

Zelo težko. Leta so minevala. Sicer jaz imam šolo, vse. [...] Samo tudi v Sloveniji, v Ljubljani, je dosti nezaposlenih. In jaz sem dolgo časa iskala službo. Zdajle pa tudi preko agencije delam. To ni služba, ki bi jo rada delala, da je plačana za peto stopnjo, to ne, samo upam, da bo nekaj od tega. [...] Imam toliko let, da sem že v onem drugem delu. Preko agencije sem našla, sama pa nisem mogla najti. [...] Zaradi državljanstva me nobena ustanova ni hotela. Nekateri so kar v obraz rekli, da je državljanstvo, drugi so rekli, da ni to, pa je.

Kot sem že omenila, so se ženske iz Bosne in Hercegovine v obdobju socializma sorazmerno hitro in brez težav vključile v novo družbo predvsem zato, ker so takoj po prihodu v Slovenijo pridobile dovoljenje za stalno prebivanje, ob slovenski osamosvojitvi pa je večina brez težav pridobila tudi slovensko državljanstvo. Le nekatere med njimi niso pravočasno zaprosile za državljanstvo skladno s 40. členom novega Zakona o državljanstvu RS, kar je bilo zanje in za njihove družine lahko usodno.¹³

Najpogosteje so sogovornice pripovedovale o težavah s pridobivanjem vizumov in z urejanjem drugih dokumentov. Irina (24 let), ki je s soprogom nekaj časa živela tudi v eni od držav Evropske unije, je povedala: »Tam sem se lahko takoj vpisala na univerzo. Tukaj se ne bi mogla vpisati na univerzo, morala bi plačati. Delam na gimnaziji, zaposluje me ministrstvo, pa še vedno nimam delovnega dovoljenja. Dva meseca že trajajo ti postopki« (Irina, 24 let). Maša (26 let) je pripovedovala, kako je zanjo skoraj nemogoče dobiti vizum za vstop v Hrvaško, Lilija (48 let) pa, kako težko je v času, ko Slovenija še ni bila del šengenskega režima, kot oseba brez slovenskega državljanstva pridobila vizum za vstop v Nemčijo, kjer je imela vzpostavljene številne poslovne in prijateljske vezi.

Tudi druge so pripovedovale o mukotrpnih in dolgotrajnih postopkih. Ena med njimi je zato, ker v potnem listu ni imela pečata o prestopu slovenske meje, v Sloveniji bivala nezakonito. Njena zgodba o zapletih z birokratskimi postopki potrjuje metaforo o »trdnjavi Evropi«:

Takrat ko sem prišla prvič, sem imela tudi vizo, nič ni bilo na črno. Takrat je bila praksa, da je bosansko veleposlaništvo izdajalo vabila in s tem vabilom si lahko prišel v Slovenijo. In jaz sem imela to povabilo. Da bi pač urejala vse papirje naprej, sem morala imeti pečat s strani mejne policije, torej datum, pa tega dne izstopiš v Slovenijo, pa v treh dneh sem se morala prijaviti na policijsko postajo in prijaviti vse skupaj. Ko sem jaz prišla v Slovenijo, spet vse uradno, vse legal-

13 Pogovarjala sem se samo z eno tako žensko, ki pa si je svoj status uspešno urediti naknadno. Nobene od žensk, s katerimi sem se pogovarjala, ne moremo uvrstiti v kategorijo iz stalnega registra izbrisanih oseb.

no, vse mogoče tako kot je treba, mi sploh pečata niso dali. In potem smo spet morali najti tisoč in eno zvezo, smo šli na mejo in jaz nisem smela ven. Ker če bi stopila ven, se ne bi smela vrniti. In je en naš zelo dober prijatelj šel na policijo in je prosil, če mi dajo pečat, da bi se lahko prijavila in uredila vse mogoče papirje. In je ves vesel pokazal papirje in so dali pečat, star tri mesece. In je potem šel nazaj, dobil pečat star en mesec. In je potem šel nazaj, zakaj to delajo, in so rekli, da imajo taka navodila z višjih instanc. Da dajejo stare pečate, da se ljudje ne morejo prijavljati in urejati bivanja (Emina, 39 let).

Pri urejanju dokumentov so skoraj vsem sogovornicam pomagali so-progi ali drugi v Sloveniji živeči znanzi in prijatelji: »V glavnem je kar mož urejal, ker jaz nisem znala slovensko in nisem bila navajena. Nisem znala toliko slovenščine, da bi lahko govorila« (Larisa, 37 let). Zdi se, da je bil soprog nekakšen »zaščitni dejavnik«, saj meni, da prav zaradi njega v Sloveniji ni imela še več težav pri urejanju dokumentov in vključevanju v novo družbo. Prepričana je, da bi ji bilo mnogo težje, če bi v Slovenijo prišla sama. Sofija (46 let) pripoveduje o izkušnjah na Uradu za tujce: »Informacije sem dobivala od svojih učenk, ki so bile res prijazne. Čisto slučajno sem dobivala te informacije. Zelo veliko denarja poberejo za te stvari. Če ne bi imela tako veliko dela, če ne bi bila zadovoljna s svojim plačilom, bi si te dokumente še vedno delala. V glavnem, v uradu nič ne povejo. Zelo veliko problemov sem imela s papirji zaradi svojega neznanja.« Lahko bi celo rekli, da so bile socialne mreže najpomembnejše prav pri prvih korakih vključevanja v slovensko družbo, hkrati pa so bile neprecenljiv vir pomoči pri iskanju plačane zaposlitve. Nekatere ženske so svoje vključevanje v novo družbo primerjale z izkušnjami v nekaterih drugih zahodnoevropskih državah (zlasti v Nemčiji), ki imajo več izkušenj s priseljevanjem. Menile so, da je proces vključevanja v novo družbo za migrante in migrantke tam lažji in bolj razdelan, spet druge so povedale, da je na splošno v vseh državah vključevanje migrantov in migrantk v novo družbo dokaj zapleten proces. Pri vključevanju migrantov in migrantk Slovenije niso razumele kot izjeme oziroma kot primer »slabe prakse«.

Za ženske je bila zlasti težavna nezmožnost pridobitve dvojnega državljanstva, ki ga je trenutno v Sloveniji mogoče pridobiti samo v izjemnih primerih. Pridobitev slovenskega državljanstva in odpoved ruskemu oziroma ukrajinskemu državljanstvu namreč pomeni, da si morajo za obisk sorodnikov ali znancev v državah, iz katerih izhajajo, pridobiti vizum. Prav tako se s tega vidika kažejo težave v zvezi s posedovanjem nepremičnin oziroma druge lastnine, ki jo imajo sogovornice v državah izvora: »Najtežje je to, da se moraš odpovedati svojemu državljanstvu. Če zdaj hočem iti v Rusijo, potrebujem

vizo. To se mi zdi malce bedno, ni prav. [...] Potrebuješ garantno pismo in cel kup papirjev, zoprna stvar» (Sonja, 30 let). Nekatere se prav zato niso želele odpovedati svojemu izvornemu državljanstvu:

Zdaj imam to odločbo, da lahko dobim slovensko državljanstvo, ampak pod pogojem, da se odpovem svojemu, tega pa nočem. Poskušam dobiti dvojno državljanstvo, ampak to skoraj ni mogoče. To je tudi težak del. Nočem se odpovedati svojemu, zakaj, če imam tam starše, nepremičnine, toliko me veže na Rusijo, z delom z Rusijo je potem tudi veliko težav, z [delovnim] dovoljenjem na primer (Oksana, 44 let).

Odpoved izvornemu državljanstvu bi se lahko izkazala za problematično, če bi se ženske želele »za stalno« vrniti v državo izvora, saj bi se morale ponovno soočiti z zapletenimi in dolgotrajnimi postopki pridobivanja ruskega oziroma ukrajinskega državljanstva.

V zvezi s pridobivanjem potrdil so sogovornice omenjale »problem zapadlosti« in »originalnosti« dokumentov, saj morajo biti potrdila izvirna in ne starejša od dveh mesecev, izvajanje česar ovira predvsem izjemna geografska oddaljenost držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi. Nostrifikacija diplom je še vedno najdaljši in najzapletenejši postopek. Skrajnen je primer profesorice ruščine, ki je v Rusiji deset let delala v svojem poklicu, v Sloveniji pa je morala še enkrat napisati diplomu.

Največ spolno specifičnih učinkov imajo poročne migracije oziroma migracije z namenom združitve družine. Ob razvezi ali drugih težavah v zakonu so migrantke kot tujke v podrejenem položaju. Njihov zakoniti status v Sloveniji je vsaj v začetku njihovega bivanja v državi odvisen od tega, ali so še poročene s slovenskim državljanom. Po drugi strani pa sta tudi odpoved ruskemu oziroma ukrajinskemu državljanstvu in sprejem slovenskega državljanstva lahko problematična, kadar se oseba želi vrniti v Rusijo ali Ukrajino. Nobena od sogovornic sicer ni imela tovrstne izkušnje, so jih pa poznale in so o njih pripovedovale. Nekatere sogovornice so se namreč v svojih pripovedih včasih bolj kot na svojo življenjsko zgodbo navezovale na splošne izkušnje migrantk kot na nekakšno »kolektivno« izkušnjo in mi pripovedovale o izkušnjah in težavah drugih žensk.¹⁴ Zgovoren je zapis iz etnografskega dnevnika, zabeležen po enem od pogovorov:

14 Tudi nekatere sogovornice iz Bosne in Hercegovine so pripovedovale o nekakšnih kolektivnih strategijah Bošnjakov kot dejavni reakciji na diskriminacijo in stereotipe, s katerimi so se srečevali; med drugim tudi o splošnem društvenem samoorganiziranju bosanskih beguncev in migrantov in o njihovem delovanju v t. i. begunskih odborih, ki so se oblikovali, ko so bosanski begunci še živeli v kolektivnih begunskih centrih.

Po koncu pogovora se je razgovorila o položaju žensk iz Rusije in Ukrajine na sploh. Povedala je, da so najbolj skrite tiste ženske, ki se hočejo ločiti in so dejansko brez pravic, tudi ne morejo vzeti otroka. Potem sva se še malo pogovarjali, pove, da je problem z dvojnimi državljanstvom, da Slovenija zelo privablja na primer glasbenike in pa tudi športnike iz Rusije in jim da brez težav tudi državljanstvo, za take kot je pa ona, t. i. navadne ljudi, je pa mnogo težje. Potem je razlagala o Rusinjah v [ime podjetja in kraj izpuščena], ki so sem prišle z možmi, so dokaj izolirane, se družijo med sabo in tudi želijo iti nazaj. Govorila je o izolaciji žensk v majhnih vaseh, ki ne morejo iti nikamor, tudi če bi to želele, ker enostavno brez avta ne morejo iz teh vasi. Potem omeni travmatične izkušnje nekaterih žensk, dostikrat omeni, da so odvisne od moža, ker se odrečejo državljanstvu v Rusiji. Potem se ločijo ali jih možje pustijo, vrnejo se v Rusijo, kjer pa kot nedržavljanke seveda nimajo pravic. Omeni primer ene gospe, ki jo je pustil mož, si našel ljubico, jo vrgel ven iz stanovanja, zdaj ima težave z odvetniki.

Oksana (44 let) je povedala naslednji primer: »Sem poznala par primerov, moje znanke, so dobile slovensko državljanstvo, mož jih je dejansko brcnil na cesto, pa so se vrnile v Rusijo, niso imele kam, pa še glede otrok se pojavlja vprašanje, kako zaščititi sebe in otroke. Ostalo je veliko odprtih vprašanj in to kar sami rešujemo. Lahko bi nam pomagala ena ali druga država.«

Status t. i. poročnih migrantk v Sloveniji je povezan s statusom njihovih partnerjev. Azemina (29 let) na primer pripoveduje o tem, kako je v Sloveniji pridobila dovoljenje za bivanje:

Dovoljenje za bivanje sem prav tako dobila preko moža. Zato sem na začetku rekla, da sva se morala vzeti, da bi on lahko prenesel sem moje papirje, tako da sem to dobila preko moža. Zelo je bilo naporno. To mi je bila prva viza, da grem ven [iz Bosne in Hercegovine]. Tako da je bilo malo naporno. Najprej sem morala v Sarajevo, da dobim neke papirje, potem je to moralo priti v Slovenijo, tukaj sem morala vse urediti, trajalo je mogoče kaka dva meseca, da smo vse uredili, da sem dobila to družinsko vizo.

Tudi dostop do zdravstvenih storitev je bil po izkušnjah nekaterih žensk precej otežen. Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine so morali v času, ko so imeli status začasnega zatočišča, s seboj vedno nositi potni list, ki je nadomeščal zdravstveno izkaznico. Ta je vzpostavil razliko med njimi in drugimi uporabniki zdravstvenih storitev: »Edino kar se je dogajalo na začetku, ko si šel k zdravniku, si moral s seboj nositi potni list, kjer je bil vizum, številka kartona in kaj vem kaj še. Edino takrat so nas vsi gledali malo drugače. Ko jim daš potni list in čakaš na vrsto, dokler pregledajo vse, ki imajo izkaznice, in potem si ti na vrsti. Edino takrat sem čutila razliko med emigrantom in

temi, ki so tukaj (Azra, 41 let). Emina (39 let) je opisala primer soproge tujega delavca v Sloveniji, ki ni mogla uveljavljati zdravstvenega zavarovanja. Opisala je tudi diskriminacijo s strani zdravstvene delavke, doživela pa jo je zaradi neznanja slovenskega jezika takoj po prihodu v Slovenijo:

Preden sem jaz prišla, smo se pozanimali, če lahko imam v Sloveniji zdravstveno zavarovanje. In so nam rekli, da lahko. Ko sem prišla, pa so rekli, da te možnosti ni. Takrat kot žena tujega delavca nisem mogla biti zavarovana po možu. Torej se je takrat pojavila druga težava, kako plačati vse, kar je seveda stalo ogromno denarja. In vem, da so mi rekli, da si poskusim urediti begunski status, kar je seveda bilo nemogoče. In vem da sem odšla v eno ambulanto, je bila tam nekje na Viču, kjer je bil tudi begunski center. In vem da je bila tam ena gospa, ki sem prišla k njej, pa nisem bila en teden v Sloveniji in sem seveda govorila v bosanščini. In je rekla, dokler se ne naučite slovenščine, ne prihajat sem, neumna Bosanka. In jaz sem šla in doma sem jokala. Prišla sem februarja, takoj sem se marca vpisala na tečaj slovenščine, tako da nisem prišla in sedela, in ne vem, štela zvezde. Toliko kolikor sem lahko, sem naredila, da nekaj naredim s sabo. To je zame bilo obupno, sem rekla, kam sem prišla.

Večina sogovornic zaradi svoje etnične pripadnosti v Sloveniji ni imela posebnih težav in se tudi ni počutila diskriminirane, kljub temu pa so mnoge zgodbe razkrile, nekatere tudi bolj posredno, izkušnje diskriminacije migrantk zlasti na trgu delovne sile, pri iskanju stanovanja in v zdravstvenem sistemu; nekatere od teh pripovedi sem že omenila. Ženske so poročale tudi o specifičnih incidentih, ki so jih doživljale zaradi svoje etnične pripadnosti ali statusa migrantk iz t. i. tretjih držav (na primer stereotipno gledanje na Rusinje oziroma Ukrajinke kot plesalke, prostitutke; razumevanje Rusije kot komunistične države in s tem povezani predsodki; negativne izkušnje z delavci na državni meji). Sogovornice niso zgolj »pasivno« sprejemale omenjenih stereotipnih gledanj na migrantke. Nataša (41 let) je na primer »izzvala« stereotipen govor o Rusinjah in Ukrajinkah in povedala, da se ji ni treba nikomur dokazovati. Eno od sogovornic iz Rusije je na domu obiskal policist, ki je preverjal, ali res živi s soprogom na naslovu, na katerem je bila prijavljena. Očitno so uradni organi dvomili o »pristnosti« njene poroke. Tudi Emina (39 let) je povedala, da so jo takrat, ko je zaprosila za državljanstvo, obiskali policisti, ki so preverjali, ali res živi na podanem naslovu. Nekatere so govorile tudi o povsem splošnem slabšalnem odnosu do migrantov oziroma tujcev v Sloveniji, in to ne glede na njihovo etnično pripadnost. Ali z Emininimi besedami (39 let): »Ne vem, zdi se mi na splošno, da Slovenci, ko nekdo pride in dokler ga še ne poznajo, da imajo na splošno negativen odnos do tujcev

in to traja. Jaz to tudi v enem roku razumem, ker vidim, kakšni so, in vidijo, kakšni smo, in se mi zdi to tudi normalno. A če ne pustijo poti, da pokažemo, kakšni smo, da nismo ne neumni, ne nepismeni, da neki pač imamo v glavi, to se mi zdi nepravilno.«

Življenje med izvorno in novo družbo – »Nikoli nisem od tukaj, nikoli ne bom od tukaj in nikoli več ne bom od tam«

Sogovornice so pripovedovale o raznolikih oblikah pripadnosti izvorni oziroma novi družbi. Njihove opise lahko povzamem s sintagmo »vmesni položaj«, saj se niso več opredeljevale kot članice izvorne družbe, hkrati pa tudi ne kot pripadnice slovenske družbe. Običajno se v nobeni družbi ne počutijo povsem »doma«. Tipični so naslednji opisi: »Zdaj ko grem v Rusijo domov, se že čuti ta razlika, pozabiš, kakšne so navade« (Nadia, 37 let). Ali pa pripovedi dveh o osebnem doživljanju obiskov v Rusiji: »Ko pa sem jaz šla v Rusijo, težko se že navadam, ne gre za jezik, ampak že kar pozabiš te običaje, ta odnos, manj je sproščen, ker zdaj že nekako postavljaš ovire. Drugačno življenje je. Težko se privadam spet. [...] Vseeno pogrešam Slovenijo, če sem v Rusiji. Ne vem, sem že navajena tukaj, bi verjetno težko živela tam« (Sonja, 30 let).

Lansko leto sem šla s hčerko na obisk. Moram povedati, da čim dlje si tukaj, dlje si od tiste države, v kateri si bil rojen, tudi od sorodnikov, pač, nimaš več teh skupnih izkušenj in nimaš več teme, o kateri bi se lahko z njimi pogovarjal. [...] To se čuti, tudi s prijatelji je ista stvar in mislim, da bo tega vse več in več. Povedali so mi, da sem dobila slovenski naglas, da ne govorim več v ruščini tako kot govorijo oni, pač, nekaj se je spremenilo v intonaciji. Meni pa je bilo zanimivo videti, kakšna je Rusija sedaj, kaj se je tam spremenilo in spremenilo se je res marsikaj (Nadia, 37 let).

Tudi Lilija (48 let) razume današnjo Rusijo kot »novo državo«, kar po njenem mnenju od posameznikov in posameznic zahteva popolnoma nove strategije prilagajanja ruski družbi, zato nima posebnih razlogov za vrnitev v Rusijo. Indikativen je v tem pogledu Natašin (41 let) komentar, da je v Sloveniji za ljudi Ukrajinka, saj prihaja iz Ukrajine, v Ukrajini pa jo imajo za Rusinjo, torej pripadnico manjšinskega naroda.

Nekatere sogovornice so ohranjanju t. i. etničnih oziroma kulturnih praks v Sloveniji pripisovale velik pomen zaradi svojih otrok, ki v slovenski družbi odraščajo v t. i. etnično mešanih zakonih. Vse sogovornice iz Bosne in Hercegovine so bile poročene oziroma so imele partnerje iz lastne etnične skupine. S svojimi otroki se običajno pogovarjajo v bosanskem jeziku, kar pa

ne zadostuje, da bi avtomatično »sprejeli bosansko identiteto«. Ilustrativen je Eminin (39 let) primer:

Hčerko imam, ki je stara devet let. In recimo v njej je en, kaj vem, ne mara bit Bosanka. Reče, jaz Bosanka nisem, vidva sta. Jaz pa rečem, kaj pa si, pravi, jaz sem Slovenka, pa rečem, ne moreš biti, če sva midva s tvojim očetom Bosanca, ti to ne moreš biti. Ja, jaz sem tu rojena, jaz imam slovenski potni list, sem rekla, ja, vse to imaš, samo najprej si Bosanka, pa šele potem. Ima tudi prijateljico, ki hodi v isti razred pa je tudi podobno, njena dva, pa sem rekla, pa kako ona je Bosanka, ti pa nisi. Ne, njena starša sta končala šolo v Bosni, tega jaz ne razumem. Ali pa je to zaradi tega, ker jo otroci izzivajo, pa tista Bosanka, pa mogoče zaradi tega noče. To me malo moti, jaz sem Bosanka, nisem Slovenka, pa ne da ne bi hotela biti, pač nisem.

Nekatere sogovornice iz držav, ki so nekoč pripadale Sovjetski zvezi, so poudarile, da z otroki namenoma govorijo izključno rusko. Spet druge pa so obžalovale, da otroci z njimi ne želijo govoriti rusko, še posebno, kadar so v družbi Slovencev. Druge so menile, da je za njihove otroke morda bolje, če z njimi govorijo slovensko in se z otroki nikoli niso pogovarjale v ruščini: »Edina težava je, ker hčerka ne obvlada ruščine. Govori bolj malo, razume že. To bi rada nekako uredila. Mogoče sčasoma, ko bo sama želela. Na začetku sem rekla, ne bom je silila z ruščino, da ne bo imela težav v vrtcu ali šoli, zdaj je pa mogoče že prepozno, no, upam, da ne« (Sonja, 30 let).

Z vidika ohranjanja svojih »tradicij« so nekatere sogovornice poudarile pomen združevanja v raznih kulturnih društvih v Sloveniji. Spet druge so bolj poudarjale prakticiranje običajev v zasebnih ali prijateljskih krogih.

Zlasti so poudarile opažanje, da se v določenih vidikih spreminjajo tudi njihove izvirne družbe, zaradi česar se tudi same v njih pogosto ne znajdejo najboljše. To še dodatno govori v prid njihovemu doživljanju »delne nepripadnosti« tako izvorni družbi kot Sloveniji. Naj ponazorim:

Moji sošolci, torej družba, s katero sem se družila, živijo v čisto drugačnem svetu. [...] Vzdrževanje stikov bi bilo mučno, morda izumetničeno. To je enako kot tukaj na začetku, ne najdeš stikov, izhajaš iz enega drugega okolja, potem pa si tukaj toliko časa, in v tistem trenutku, ko ugotoviš za kaj gre tukaj, pa ne najdeš neke skupne točke tam. Tako da nikoli nisem od tukaj, nikoli ne bom od tukaj in nikoli več ne bom od tam. Tukaj bo zmeraj ta prepad. Tudi če si kozmopolit in nimaš teh težav s tem, da ravno na balaljko brenkaš. Problem je, če se iščeš, torej iščeš neko samoidentiteto, v tem primeru bi verjetno tudi te vezi pomenile več (Katerina, 28 let).

Na vprašanje, ali se v Sloveniji počuti doma, je Azra (41 let) odgovorila: »Pa niti ne. Kako naj rečem, to je enostavno nekje vmes, niti takrat ko greš v Bosno, se ne počutiš, kot da si ..., ne počutiš se dobro niti dol, ker ima enostavno vsak svojo družbo in toliko let niso dol, ne pripadaš niti tukaj niti tam. [...] Nekje vmes, tako precej ne doma.« Večina sogovornic meni, da tudi življenje v novi družbi ne vpliva pomembno na njihovo etnično pripadnost: »Nisem se poročila s Slovenijo, jaz sem Rusinja in bom ostala Rusinja. Imam slovensko državljanstvo, pač tako je nanese, ampak Rusinja sem v celoti« (Lidija, 52 let). Irina (24 let) je povedala: »Poročila sem se v Slovenijo in prišla živet sem, drugače ne bi nikoli, sem Rusinja in zelo pogrešam Moskvo.«

Pripadnost določeni družbi so sogovornice povezovala tudi s pogostostjo vzdrževanja stikov s svojo izvirno družbo. S tega vidika so tarnale nad dragimi vozovnicami do geografsko precej oddaljenih držav izvora, tiste s slovenskim državljanstvom pa tudi nad težavami pri pridobivanju vizumov: »Jaz sem iz Sibirije, to je zelo daleč in zelo drago. Mojih sploh ni bilo na poroko, nobeden ni mogel priti. Navezana sem na družino, oni pa name, in vidimo se vsake dve leti. Jaz pa si ne morem privoščiti, da bi hodila tja in plačevala še za otroka, drago je in daleč. Bolj po telefonu se slišimo, neke pošiljke pošiljamo drug drugemu« (Oksana, 44 let).

Ženske iz Bosne in Hercegovine laže in pogosteje vzdržujejo stike z izvirno družbo. Bolj kot priseljenke iz nekdanje Sovjetske zveze domov (na primer staršem in drugim sorodnikom) pošiljajo tudi denar. Pri vzdrževanju stikov pa jih omejuje vedno večja restriktivnost obstoječih migrantskih politik Evropske unije. Zapleteni vizumski režimi njihovim družinskim članom otežujejo potovanje v Slovenijo.

To je postalo zelo komplicirano, s temi vizami oziroma pisanjem teh garantnih pisem, ker zdaj, to sigurno veste, kakšne so komplikacije, tri zadnje plače, vse mogoče. Pa še oni, tisti, ki morajo priti, ne vem koliko papirjev morajo prinesiti. Recimo ko je moževa sestra, pa to je bilo pred leti, ko je hotela priti k nam, vem, da so na koncu v veleposlaništvu v Sloveniji vprašali, če zna rokovati z orožjem. Jaz nisem mogla verjet. Pa ni takšna, da bi si izmislila. Je rekla, verjemi mi. Obupno (Emina, 39 let).

Ena od sogovornic je pripovedovala, da je bilo leta 1997 nemogoče, da bi kdorkoli z bosanskim državljanstvom v Slovenijo prišel na podlagi zasebnega povabila. Po porodu je nujno potrebovala pomoč in podporo sorodnice zdravnice. Ta je vizum lahko dobila le na podlagi uradnega (poslovnega) povabila. Prav zaradi omejevalnosti migrantskih politik sogovornice vzdržuje-

jo stike predvsem s sredstvi komunikacijske tehnologije; največ uporabljajo telefon in internet.

Sogovornice so najpogosteje ostale v Sloveniji iz emocionalnih razlogov (na primer čustvenih vezi s partnerjem in z otroki), čeprav jih je statistika obravnavala kot delovno migracijo: »Tukaj sem samo zaradi svojega moža, ne zaradi lepote [Slovenije], ne zaradi boljšega življenja« (Irina, 24 let). Ali pa: »Ne morem se vrniti, tudi če bi hotela, se ne bi mogla vrniti, zaradi otrok« (Suada, 48 let). Partner in/ali otroci pa so tudi tisti razlog, ki sogovornice najmočneje povezuje s Slovenijo: »Zdaj imam Slovenijo kot svojo domovino, me nič več ne veže dol. Tudi otroci so rojeni tu« (Suada, 48 let).

Med pomembnejše razloge za »ostati v Sloveniji« so sogovornice umestile tudi »varnost zase in svojo družino«, še zlasti v smislu fizične varnosti. Sicer pa so zgovorni odlomki iz pripovedi: »Če bi bila v Rusiji, bi me vedno skrbelo za otroka, kje sta, kako sta, kakšna prihodnost ju čaka, tukaj se počutim bolj varno« (Oksana, 44 let). Podobno so pripovedovale sogovornice iz Bosne in Hercegovine, še zlasti ob opisovanju negativnih posledic nedavne vojne, zaradi katerih se jim življenje v Bosni in Hercegovini ne zdi varno. Samirina (43 let) predstava o vrnitvi v Bosno in Hercegovino je precej nejasna, čeprav ohranja močne čustvene oziroma družinske vezi s svojo državo; tam tudi gradijo hišo. Vendar pa se ji zdijo življenjske razmere v Bosni in Hercegovini precej slabše tako zanjo, še bolj pa za njena otroka. Zaradi njiju navaja številne razloge, zakaj bi ostala v Sloveniji:

Ne vem, mi smo upali, da se bomo vrnili dol, da bo bolje, ker smo tam res imeli dobro, lepo življenje, delali smo. Imeli smo dobre službe in pričakovali smo, da bo to vse hitro minilo, da bo tam spet vsaj del tistega življenja, ki je bilo prej, da se bomo vrnili, vendar se je z leti pokazalo, da je tam, ko smo dobili priložnost, da gremo tja in vidimo, lepo je, na svojem je najlepše, ampak ekonomska situacija je taka, da so se vsi moji vrnili nazaj, a nihče ne dela, nihče nima službe, in to niso starejše osebe, vsi so mladi. Tako da smo se zaradi otrok odločili ostati tu.

Nekatere so poudarile tudi boljše izobrazbene možnosti, ki naj bi jih imeli njihovi otroci v Sloveniji v primerjavi z njihovo izvirno državo, zlasti Bosno in Hercegovino. Izobrazbeno in splošno družbeno mobilnost otrok navzgor v primerjavi z njimi samimi in njihovimi soprogi razumejo kot enega največjih uspehov, ki so ga dosegle v Sloveniji, in poudarjajo, da je zanje izobrazba otrok izjemno pomembna. Tiste sogovornice, katerih otroci niso dosegli dosti višje izobrazbe kot one same, so to precej obžalovale.

Sogovornice, ki so kadarkoli razmišljale o svoji vrnitvi v izvirno ali pa o preselitvi v drugo državo, so svoje predstave povezovale z zaposlitvenimi

možnostmi in/ali v tujini že živečim partnerjem. Dovolj ilustrativna je izjava mlajše sogovornice, katere partner ne živi v Sloveniji:

Dokler ne bom sigurna, da bom tudi jaz imela neko vlogo tam, ne pa samo čepela doma in čakala, da on pride iz službe, kuhala, pospravljala, pazila otroke, v tem se ne vidim. Dokler ne bom sigurna, da bom tam lahko nekaj delala, se ne nameravam tja preseliti. Zaenkrat nekaj ustvarjam tukaj. Temveč bom delala, temveč izkušenj lahko pridobim, tem lažje bom tudi tam nekaj dobila (Roksana, 24 let).

Druga je razmišljala o zaposlitvi zunaj Slovenije, ker tu ne more uresničiti vseh poklicnih ambicij: »Upam, da ne bom celo življenje v Sloveniji, rada bi še kaj drugega videla, če bodo priložnosti. Jaz sem tisti tip človeka, ki bi rad plezal v hrib. Slovenija pa je idealna za počivanje v senci. Če pa hočeš doživeti katarzo svojega poklicnega življenja ali pa kot človek, ki je ambiciozen, pa je tukaj trg premajhen, v mojem poklicu bi pa verjetno rabila kaj več« (Katerina, 28 let).

Številne sogovornice iz Bosne in Hercegovine so razmišljale, da bo njihovo bivanje v Sloveniji le začasno. Zlasti prisilno priseljene, ki so bile prepričane, da bo vojne kmalu konec, so se nameravale vrniti domov.

Jaz sem pa mislila, iskreno povem, da se bomo vrnili na svoja ognjišča. To se je vleklo in še malo, še malo, zdaj pa se ne bi. Zdaj je že to, da smo več tukaj in da smo se tukaj navadili, ne bi več. Nazaj ne bi šla. Tistih deset dni, rada sem dol, rada pogledam svoje, ampak nazaj pa ne, z veseljem nazaj grem v Slovenijo. Ko pridem tja, že od meje naprej je nekako drugačen zrak. Se navadiš, jaz sem šla mlada, z osemnajstimi leti (Suada, 48 let).

Le maloštevilne sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so kadarkoli – predvsem zaradi slovenskih pokojnin, ki bi jim v Bosni in Hercegovini zagotavljale boljšo socialno varnost – razmišljale o »vratitvi na stara leta«, so izrazile pomisleke zaradi tamkajšnjih negotovih ekonomskih razmer. Čeprav se večina zaveda, da je tudi v Sloveniji težka ekonomska situacija, pa hkrati vedo, da imajo v Sloveniji več možnosti za dostojno preživetje sebe in svojih bližnjih iz Slovenije kot tudi iz Bosne in Hercegovine; številni tamkajšnji sodniki so namreč pretežno odvisni od njihovih prihodkov.

Ko so razmišljale o svoji prihodnosti, so ženske iz obeh skupin kot najpomembnejša navedle zaposlitev in dovolj visok dohodek. Svojo prihodnost ponavadi povezujejo z ekonomskim položajem, zlasti ekonomsko negotovostjo, ki so jo oziroma jo še vedno močno občutijo: »Skrbi me edino za službo

in denar, če bom imela to, bom imela vse drugo« (Oksana, 44 let). Zaposlitev in dovolj visok dohodek sta zanje temeljna tudi zaradi njihove socialne varnosti. Težave na omenjenem področju so poudarjale zlasti tiste med sogovornicami, ki so opravljale ali še vedno opravljajo njihovim poklicnim kvalifikacijam neustrezna dela. Poleg tega so sogovornice iz Rusije in Ukrajine zaskrbljene zaradi nepriznavanja v Rusiji in Ukrajini doseženih delovnih let; vzroke za to so pripisovale še vedno neurejenim pokojninskim sporazumom med državami.

Na podobne težave so opozorile ženske s statusom začasnega zatočišča, ki jim je v Sloveniji kar deset let onemogočal zaposlitev (1992–2002). Zaradi tega se jim leta nezakonitega dela, ki so ga v tem obdobju opravljale, da bi dostojno preživele, ne štejejo v delovno dobo.

Pravzaprav nobena od sogovornic ni imela jasno zastavljenih načrtov o načinu preživljanja svoje starosti. Večina se zaveda, da se bodo v starosti lahko zanesle samo nase. Tudi če so navedle morebitni drugi vir pomoči, so omenjale družinsko mrežo, zlasti otroke in partnerja. Ob tem kot potencialnega vira pomoči v starosti niso omenjale za starejše pristojnih zasebnih in javnih institucij.

Sinteza ugotovitev in implikacije za oblikovanje politik

Zgodbe sogovornic so skladno z izhodiščnimi predpostavkami pokazale, da so njihovi motivi za migracijo raznoliki in kompleksni ter da so se njihova pričakovanja v zvezi z življenjem v Sloveniji ves čas spreminjala. Sogovornice svojih migracijskih izkušenj niso opisovale izključno s t. i. ekonomskimi motivi ali razlogi, temveč so poudarjale mnogotere druge pomene, ki jih je zanje imela migracija. Tiste, ki so poudarile pomen partnerskih odnosov, so opisovale svojo dejavno vlogo pri dogovarjanju s partnerjem o migraciji oziroma njuni prihodnosti. Spet druge so priznale, da so partnerjem le »sledile«. V nasprotju z uveljavljeno domnevo zagovornikov evropskega migracijskega prava, da so poročne migracije migrantk iz t. i. tretjih držav bolj kot poroke iz ljubezni način, da ženske kar najhitreje dobijo zakonito pravico do bivanja v državi Evropske unije, so številne sogovornice svojo ljubezen do partnerja poudarile kot odločilno pri njihovi odločitvi za prihod v Slovenijo. Spet druge so bodoče soproge spoznale šele v Sloveniji, kar je bila zanje odločilna točka obrata na življenjski poti.

Kljub temu da so nekatere govorile o neprostoVOLJNI naravi svoje migracije (na primer sogovornice, ki so jih starši poslali v Slovenijo študirat, ali pa tiste, ki so prišle v Slovenijo s svojimi starši ali šele za njimi), je iz njihovih pripovedi mogoče razbrati dejavno vključevanje na trg dela v novi družbi.

Dejavno vlogo prisilnih priseljenk iz Bosne in Hercegovine lahko izluščimo predvsem iz njihovih opisov prihoda v Slovenijo in dejavnosti v zvezi z varstvom in s skrbjo za otroke. Prav tako so bile dejavne v zasebnih gospodinjstvih, tj. v sferi plačanega dela, ki je bilo manj nadzorovano kot delo moških.

Izbrane sogovornice so izkusile restriktiven migracijski režim Evropske unije že ob prihodu v državo. Zapleteni in dragi vizni postopki so nekatere prisilili, da so zaradi lažjega postopka zaposile za delovno namesto za turistično vizo, čeprav sprva v Sloveniji niso nameravale delati. Njihovi motivi za migracijo, kot so spoznati svet in pridobiti nove izkušnje, so za obstoječe migracijske režime Evropske unije precej nesprejemljivi.

Poroka se je v največ primerih izkazala za temeljni pogoj, na podlagi katerega so sogovornice dobile dolgotrajnejšo pravico do bivanja v Sloveniji. Toda izkušnjo s preverjanjem »pristnosti« poroke so nekatere opisale kot nedostojen poseg v njihovo življenje v novi družbi (prim. Dvořáková idr. 2007).

Ker so morale sogovornice ob vključevanju v novo družbo premagati številne ovire, so same videle rešitev v poenostavljenih in hitrejših postopkih za legalizacijo oziroma naturalizacijo bivanja v Sloveniji in precej večji dostopnosti informacij, nujnih za vzpostavitev dostojnega življenja. Nabor opisanih ovir je kar zajeten, med njimi pa prevladuje nemožnost pridobitve dvojnega državljanstva, ki omogoča ohranitev pravice do posedovanja lastnine v izvorni državi in potovanje v te države (primer žensk iz Rusije in Ukrajine) brez dolgotrajnih postopkov pridobivanja vize. Ta ureditev pa seveda ni samo stvar slovenske države, temveč bilateralnih sporazumov med državama.

V zvezi z vključevanjem na trg delovne sile se je večina sogovornic pritoževala, da pogosto opravljajo dela, ki niso skladna z njihovimi poklicnimi kvalifikacijami. Iz literature sicer vemo, da to povzroča t. i. izgubo možganov (*brain waste*) oziroma poklicno mobilnost navzdol. Iz pogovorov pa sem razbrala tako konkretne razloge zanjo kot kontekst njenega nastanka. Tako je bila ženskam iz Bosne in Hercegovine, ki so imele v Sloveniji deset let status osebe z začasnim zatočiščem, formalna vključitev na trg delovne sile onemogočena. Zato so delale na črno zlasti v zasebnih gospodinjstvih (pospravljanje pa tudi skrb za starejše ljudi in otroke) in bile tako vsaj deloma ekonomsko neodvisne. Spet druge so bile dlje časa nezaposlene oziroma so opravljale le priložnostna ali pa honorarna dela; kot tujk oziroma migrantk jih delodajalci niso hoteli zaposliti. Seveda so same priznale, da je bil opisani odnos delodajalcev – in je pogosto še vedno – odvisen ne le od njihovih splošnih stereotipnih stališč do migrantk, temveč tudi od tega, ali so migrantke znale slovenski jezik. Zaradi slabega družbenoekonomskega položaja pa številne niti niso imele možnosti za sistematično in redno učenje slovenskega jezika.

Obstoječa zakonska ureditev v Sloveniji prav tako ne predvideva financiranja tečajev za tujce; izjema so samo osebe s statusom begunca.¹⁵

Za hitro in učinkovito vključevanje na trg dela niso nepomembni niti postopki priznavanja poklicnih kvalifikacij. Te so sogovornice soglasno označile za zapletene, dolgotrajne in drage. S tega vidika so problematični tudi primeri starejših sogovornic, ki so izgubile delo po osamosvojitvi Slovenije in trenutno niso vključene na trg delovne sile, zaradi česar je ogrožena njihova socialna varnost v starosti.

Vse kaže, da obstoječe politike zaposlovanja migrantk v Sloveniji, ki ne spodbujajo njihovega zgodnjega vključevanja na trg delovne sile, pri migrantkah povzročajo občutke negotovosti in ranljivosti. Nekateri primeri pa pričajo tudi o hitrejši vključitvi migrantk na trg delovne sile; mednje spadajo podjetja v Sloveniji, ki vzdržujejo poslovne stike s podjetji v Rusiji, kar omogoča nekaterim sogovornicam iz te države hitrejšo vključitev na trg delovne sile. Podobne rezultate o t. i. etničnih nišah na trgu delovne sile so dobili raziskovalci projekta FeMiPol (*FeMiPol policy brief 2008*). Opozorili so, da lahko omenjene »etnične niše« hkrati pomenijo slabši dostop do t. i. »večinske družbe« in da lahko pretirano zanašanje nanje zmanjša potencial za »širšo družbeno integracijo« migrantov.

Nedvomno počasno in težavno vključevanje na trg dela povzroča razširjenost dela na črno v zasebnih gospodinjstvih in storitvenem sektorju (na primer v restavracijah). Po drugi strani pa ne smemo spregledati primerov tistih priseljenk, ki so se v Sloveniji uspešno vključile v študijski proces in nato tudi precej hitro na trg delovne sile (na primer preko študentskih servisov).

15 Omenjeno težavo vsaj delno odpravlja Uredba o integraciji tujcev, ki je stopila v veljavo 30. 6. 2008 in ki v tretjem členu določa, da so do brezplačne udeležbe v programih učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo upravičeni državljani tretjih držav, ki v Republiki Sloveniji prebivajo na podlagi dovoljenja za stalno prebivanje, ter njihovi družinski člani, ki imajo v Republiki Sloveniji dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine, ne glede na dolžino prebivanja v Republiki Sloveniji in veljavnost dovoljenja. Do brezplačne udeležbe v programih učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo so upravičeni tudi državljani tretjih držav, ki v Republiki Sloveniji najmanj dve leti prebivajo na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in imajo dovoljenje za začasno prebivanje, izdano z veljavnostjo najmanj enega leta, ter njihovi družinski člani, ki imajo v Republiki Sloveniji dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine, ne glede na dolžino prebivanja v Republiki Sloveniji in veljavnost dovoljenja. Ožji družinski člani tujcev iz prvega in drugega odstavka tega člena, ki v Republiki Sloveniji prebivajo na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje zaradi združitve družine, so do brezplačne udeležbe v programih učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo upravičeni takrat, ko tujec, ki je uveljavil pravico do združitve družine, izpolni pogoje iz prvega oziroma drugega odstavka tega člena (Uredba o integraciji tujcev).

Tudi nekatere druge ženske so svoje zgodbe, zlasti z ekonomskega vidika (na primer v lastnih podjetjih), prikazale kot »zgodbe o uspehu«.

Večina sogovornic je svojo vključitev v novo družbo opisala z besedami, ki bi jih lahko povzeli kot »vmesni položaj«. Same so zatrjevale, da so delno vključene v novo, da pa hkrati ohranjajo vezi z izvorno družbo. Stike z izvornimi družbami vzdržujejo predvsem s pomočjo sodobnih telekomunikacijskih tehnologij, manj pa jih tja, predvsem zaradi zapletenih postopkov pridobivanja vize in visokih stroškov potovanj, tudi potuje.

Večina žensk se nima namena vrniti v izvorno državo. Svojo odločitev povezujejo z močnimi vezmi s svojo družino (zlasti z otroki in s soprogom) v Sloveniji, in varnostjo, ki je zanje v primerjavi z izvorno državo tukaj večja. Po njihovem mnenju imajo v Sloveniji boljše ekonomske možnosti tudi njihovi otroci. Le maloštevilne se nameravajo vrniti, ker se v Sloveniji ne »počutijo doma«. Vendar je njihova dokončna odločitev odvisna od številnih še nerešenih težav, ki se rešujejo na državni ravni, na primer s priznavanjem delovnih let v izvorni in novi družbi. Razmišljanje o varni starosti pri sogovornicah še ni povsem izkristalizirano. Tiste, ki so govorile o skrbi zase v svoji starosti, so poudarile, da je skrb zanje stvar njihovih najbližjih, manj pa se zanašajo na morebitne institucionalne oblike pomoči.

Pestre izkušnje in zgodbe sogovornic kažejo, da bi morale politike vključevanja v novo družbo bolj upoštevati raznolikost, ki se nanaša na spol, starost, izobrazbeno raven, etnično skupino, družbenoekonomski položaj, socialne mreže in znanje slovenskega jezika. Nenazadnje pa so zgodbe pokazale, da so sogovornice različne tudi v svojih odzivih na okoliščine, v katerih se znajdejo. Ali lahko te odzive razlagamo tudi kot razlike v njihovi osebni strukturi, ki vpliva na to, kar bi bolj psihološko usmerjeni raziskovalci definirali kot razlike v samoaktivnosti med posameznicami, seveda ostaja odprto vprašanje. Kljub temu pa se zdi, da je vsakokratno družbenopolitični kontekst pomemben okvir, znotraj katerega se na pogosto individualno specifične načine odigravajo življenjske zgodbe žensk.

FOKUSNA SKUPINA Z UDELEŽENCI S PODROČJA MIGRACIJ

Utemeljitev in ozadje fokusne skupine

Fokusna skupina se je razvila kot raziskovalna metoda, s katero raziskovalci zbirajo podatke v skupinski interakciji, udeleženci pa se pogovarjajo o temah, ki jih ponavadi določi raziskovalec (Morgan 1996). V štiridesetih letih dvajsetega stoletja so se fokusne skupine oblikovale predvsem v komercialne namene (raziskave občinstva). V zadnjih dvajsetih letih pa se je njihovo delovanje izjemno razmahnilo, tako da danes metodo fokusne skupine uporabljajo

jo raziskovalci različnih disciplin (komunikologije, izobraževanja, političnih znanosti, javnega zdravstva, sociologije, itd.). Zunaj raziskovalne dejavnosti metodo fokusne skupine pogosto uporabljajo v marketingu (Morgan 1996: 132; Bloor idr. 2001: 1; Fern 2001: 3).

S pregledom člankov o delovanju fokusnih skupin v sociologiji je Morgan (1996) pokazal, da jih raziskovalci kombinirajo z drugimi metodami, najpogosteje z globinskimi intervjuji in anketami. Namen fokusnih skupin je preverjanje rezultatov individualnih pogovorov in raziskovanje bolj specifičnih mnenj in izkušenj (Morgan 1996). Fokusna skupina ni »vsota« individualnih mnenj in izkušenj, saj se sodelujoči v razpravi neizogibno navezujejo na mnenja drugih, ki jih lahko dodatno spodbudijo k razpravi. Prav v skupinski interakciji lahko udeleženci razvijejo ideje, ki jih ne bi mogli pridobiti z individualnimi pogovori (Morgan 1996; Knodel 1997; MacDougall in Fudge 2001). V fokusnih skupinah namreč ne iščemo le odgovorov, temveč predvsem mnenja, ta pa so rezultat interakcije udeležencev v skupini (Bloor idr. 2001: 43).

V mednarodnem projektu FEMAGE je bilo delovanje fokusnih skupin zasnovano kot razprava o izsledkih, ki smo jih posamični partnerji pridobili s pogovori z migrantkami v svojih državah, in rezultatih v zvezi s stališči do tujcev in migrantov, pridobljenih v predhodno opravljeni raziskavi PPA (Population Policy Acceptance Survey) z večinoma istimi partnerji.¹⁶ Fokusna skupina ni bila namenjena preverjanju veljavnosti omenjenih ugotovitev, temveč njihovemu komentiranju oziroma morebitni kritični presoji (prim. Bloor idr. 2001: 90).

Namen fokusne skupine je bil spodbuditi razpravo med strokovnjaki s področja migracijske politike, ki imajo o obravnavani tematiki jasno izoblikovana mnenja in stališča. Ker je bila fokusna skupina zamišljena kot dialog med udeleženci, ki naj bi vzpodbudil izmenjavo idej, smo bili pozorni zlasti na raznolikost nabora udeležencev (prim. Denard Goldman in Jahn Schmalz 2001). Izbrali smo posameznike in posameznice, ki se z vprašanji migracij ukvarjajo na različnih ravneh (lokalna/nacionalna raven; nevladne organizacije, vladne službe, javni zavodi), pri čemer smo skušali zagotoviti kar največjo raznolikost in uravnoteženost udeleženih akterjev, da bi s tem pridobili kar največ različnih mnenj in perspektiv (prim. Bloor idr. 2001). Stik z udele-

16 Fokusno skupino je moderirala Duška Knežević Hočvar, pomagala pa ji je Majda Černič Istenič. Sama sem bila odgovorna za organizacijo fokusne skupine in vzpostavitev stikov oziroma pridobivanje udeležencev za razpravo. Pri pisanju pričujočega poglavja se deloma opiram na nacionalno poročilo o rezultatih fokusne skupine v Sloveniji, ki je plod skupnega dela vseh treh raziskovalk (Černič Istenič idr. 2007).

ženci smo navezali preko elektronske pošte ali telefona. V naslednjem koraku smo vsem vabljenim udeležencem poslali pismo s povabilom k sodelovanju, v katerem smo predstavili namene in cilje fokusne skupine. Če nam niso odgovorili, smo potencialne udeležence še enkrat poklicali.

Upoštevajoč relativno kratko tradicijo mednarodnih migracij v Sloveniji v primerjavi z nekaterimi državami Zahodne Evrope in posledično nezadostnim zavedanjem o pomenu migrantske delovne sile za socialno varnost, pokojninski sistem in trg delovne sile v Sloveniji, smo predvidevali, da nekateri udeleženci, še zlasti sindikati in predstavniki delodajalcev, v diskusiji o migracijah ne bodo pripravljeni sodelovati. Naša predvidevanja so se potrdila, saj tako predstavniki delodajalcev kot tudi predstavniki sindikatov zaradi »drugih obveznosti« v fokusni skupini niso sodelovali. Zdi se, da nekateri socialni partnerji migracij, zlasti pa delovnih migracij, še niso prepoznali kot pomembne teme. Prav tako se na našo prošnjo niso odzvali na Uradu za enake možnosti. Po manjši prilagoditvi strukture udeležencev je sodelovanje potrdilo enajst udeležencev, in vsi so se razprave v prostorih Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti 28. marca 2007 med 10. in 14. uro (s polurnim odmorom) tudi udeležili.

Struktura sodelujočih in njihovo institucionalno ozadje sta bila dokaj uravnotežena: štirje udeleženci so bili iz vladnega, štirje pa iz nevladnega sektorja, dva iz javnih zavodov (Zavod za zaposlovanje in Andragoški center Slovenije), ena od udeleženk je zastopala Svet vlade za uresničevanje načela enakega obravnavanja. Kljub temu je treba poudariti, da so imeli tudi nekateri udeleženci iz vladnega oziroma javnega sektorja izkušnje z delovanjem v nevladnih oziroma civilnodružbenih iniciativah. Sogovornica z migrant-skim ozadjem je prav tako delala v eni od nevladnih organizacij, ki se med drugim ukvarja tudi z migranti, tako da je bila v dvojni vlogi: kot predstavnica nevladne organizacije in sogovornica v intervjuju.

Z namenom zagotovitve anonimnosti udeležencev, na seznamu, na katerem so predstavljene institucije oziroma organizacije, ki jih ti zastopajo, ne navajam točnega imena organizacije oziroma oddelka, kjer so zaposleni.

Zaporedne številke udeležencev in njihovo institucionalno ozadje:

1. Svet vlade za uresničevanje načela enakega obravnavanja
2. Nevladna organizacija
3. Nevladna organizacija
4. Ministrstvo za notranje zadeve
5. Zavod RS za zaposlovanje
6. Nevladna organizacija
7. Nevladna organizacija

8. Ministrstvo za notranje zadeve
9. Ministrstvo za delo, družine in socialne zadeve
10. Ministrstvo za notranje zadeve
11. Andragoški center RS

Za lažje razumevanje nekaterih delov razprave v fokusni skupini v nadaljevanju predstavljam nekaj pomembnejših podatkov o tujcih oziroma migrantih v Sloveniji.¹⁷ Velika večina, kar 97,3 odstotka tujcev, ki so ob koncu leta 2005 prebivali v Sloveniji, je imela državljanstvo evropskih držav. Kar 70,3 odstotka vseh tujcev v Sloveniji je bilo moških, 88,4 odstotka pa je imelo državljanstvo nekdanjih jugoslovanskih republik (večina državljanstvo Bosne in Hercegovine, ki ji sledijo Srbija in Črna Gora,¹⁸ Hrvaška in Makedonija) (SURS).

Podobno strukturo migrantov izkazujejo tudi podatki o tujcih na trgu delovne sile. Kar 98,5 odstotka vseh tujcev na trgu delovne sile (to je 4 odstotke vseh delavcev) so leta 2005 predstavljali državljani t. i. tretjih držav. 85,8 odstotka vseh tujih delavcev v Sloveniji je bilo moških (med vsemi delavci je bil delež moških le 53,9-odstoten), 89,1 odstotka delavcev pa je prihajalo iz držav nekdanje Jugoslavije, zlasti Bosne in Hercegovine (SURS).

Največji delež tujcev, v primerjavi s slovenskimi državljani, dela v gradbeništvu (26,6 odstotka). Drugi sektorji, v katerih je zaposlen nadpovprečen delež tujcev, so nekatere proizvodne panoge, na primer proizvodnja nekovinskih mineralnih izdelkov (7,9 odstotka), proizvodnja kovinskih izdelkov, z izjemo strojev in opreme (7,2 odstotka), in panoge, definirane kot »druge poslovne dejavnosti« (4,7 odstotka). V omenjenih sektorjih se v glavnem zaposlujejo moški. V zasebnih gospodinjstvih z zaposlenimi osebami je delež tujcev 14-odstoten, v hotelih in restavracijah pa 5,1-odstoten (SURS, Raziskava o delovni sili – Labour Force Survey).

V letu 2005 je bilo priselitev iz tujine v Slovenijo 15,041; od tega 11,130 (73,9 odstotka) moških in le 3,911 (26 odstotkov) žensk. Omenjeni podatki kažejo na prevladujočo maskulinizacijo migracij v Slovenijo. Večina priseljenih (68,4 odstotka) je imela državljanstvo nekdanjih jugoslovanskih republik, 11,6 odstotka priseljenih je imela slovensko državljanstvo. Glede na

17 Formalnopravno so tujci vsi nedržavljeni Slovenije, migranti pa tisti, ki niso bili rojeni v Sloveniji, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Kljub temu so kot tujci v Sloveniji prepoznani zlasti migranti iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ne glede na državljanstvo, kar potrjujejo tudi podatki iz raziskave PPA. V nadaljevanju izraz tujci uporabljam v formalnopravnem smislu, kot ga državna statistika opredeljuje od leta 1995.

18 Takrat še upoštevana kot ena država.

spolno sestavo migrantov so moški prevladovali pri vseh državah izvora, z izjemo Rusije in Ukrajine, od koder je bila večina priseljenih žensk (SURs).

Razprava je tekla brez težav, čeprav je pri posameznih vsebinskih točkah (zlasti na točki vladni/nevladni sektor) prihajalo do določenih razhajanj; skrajnih nestrinjanj v razpravi ni bilo.

O integraciji in ženski perspektivi migracije

Udeleženci so se najprej odzvali na ugotovitev PPA raziskave, da kar 62 odstotkov vprašancev meni, da je v Sloveniji preveč tujcev. Tak rezultat so označili za »presenetljiv« (9) in »zastarek« (5), saj naj bi se razmere na trgu delovne sile po opravljeni raziskavi spremenile; menili so, da delodajalci trenutno izražajo veliko potrebo po tuji delovni sili. Predstavnica MDDSZ je menila, da se določen strah pred tujci bolj kot pri delodajalcih pojavlja pri sindikatih:

Delodajalci so vedno na strani, da je tujcev v Sloveniji premalo in da Slovenija mora zagotoviti zadostno število delovne sile, če ne na domačem trgu, pa na tujem, medtem ko sindikati sicer kažejo na en manjši strah, da bi manj zaposlitev bilo za naše, pa več za tujce, vendar jim obrazložimo, da vendarle obstaja pri zaposlovanju tujcev kontrola trga dela, kar pomeni, da najprej pogledamo, če obstajajo na slovenskem trgu primerni slovenski državljani, šele potem zaposlimo tujca.

Spet drugi so v omenjenem rezultatu videli izraz ksenofobije v Sloveniji. Omenjena sta bila nasprotovanje lokalnega prebivalstva gradnji džamije ter t. i. pribežniška kriza iz leta 2000. Rezultat so povezovali tudi z negativnimi podobami tujcev v medijih (10, 2). Naj ponazorim s primerom:

Pri tem, kakšno podobo si ustvari slovenska družba o priseljencih, o migrantih, o beguncih, takih in drugačnih, zelo veliko vlogo odigrajo mediji. Se pravi neko javno oznanjanje oziroma javno prikazovanje teh oseb, ki so zelo pogosto povezane z neko krizo, nekim nasiljem v Sloveniji, ko se zgodijo problemi, incidenti in tako naprej. Skratka mediji tudi odigrajo poglobitveno vlogo in vsekakor moramo delati na tem, da mediji začnejo končno prikazovati realno podobo teh ljudi, ki pa niso zgolj neki kriminalci in tako naprej. To so ljudje, ki so več ali manj zaradi socialnih oziroma ekonomskih vzrokov tukaj (2).

Potrebo po migrantih so udeleženci utemeljevali s strukturnimi neskladji na trgu delovne sile (9), v še večjem obsegu pa s staranjem evropskih družb in z njihovo nizko rodnostjo. V tem smislu so potrebo po migrantih

presojali zlasti z vidika koristi in stroškov, ki jih domnevno prinašajo migranti. Vendar so hkrati opozorili, da migranti prihajajo ne glede na potrebe (1): »V bistvu je že samo vprašanje, ali mi potrebujemo migrante, irelevantno, saj migranti prihajajo in odhajajo ne glede na to, ali mi njih potrebujemo ali ne. Evropa je kot skupek držav, ki niso več zgrajene kot nacionalne države, ampak so mešanica različnih kultur, jezikov in ras, in Slovenija tudi postaja odprta tudi v tej smeri oziroma naj bi postala odprta.«

Strinjali so se, da prisotnost migrantov spodbuja »kulturno izmenjavo«, razvoj socialnih mrež med migranti samimi in pomaga presežati pomanjkanje delovne sile, vendar so omenili tudi možnost porajanja konfliktov, odžiranja delovnih mest domačinom, zniževanje standardov delovnopravne zakonodaje (tujci so pripravljene delati za manj denarja in v slabših pogojih) in finančno breme prisotnosti migrantov. Pri navajanju negativnih strani prisotnosti tujcev so se udeleženci oddaljili od »mnenja večinske populacije«.

Ugotovitvi raziskave PPA, da se 46 odstotkov vprašanih strinja z izjavo, da so tujci nujni za opravljanje del, ki jih sami ne želimo opravljati, 45 odstotkov pa jih meni, da tujci domačinom odžirajo službe, sta bili povod za izmenjavo mestoma nasprotujočih si mnenj. Čeprav so omenjene strahove komentirali kot bolj ali manj neutemeljene, so se udeleženci odzvali zlasti na mnenje predstavnice MNZ (4), da se ji zdi, da je Slovenija ekonomsko zanimiva za državljane tretjih držav, za druge pa ne, in da bi v Sloveniji morda potrebovali več kakovostne delovne sile.

Privabljanje visokokvalificiranih delavcev naj bi po mnenju nekaterih udeležencev ne ustrezalo potrebam na trgu delovne sile, ki potrebuje zlasti nizkokvalificirane delavce (na primer v gradbeništvu). Osebo izkušnjo z visokokvalificiranimi migranti oziroma migrantkami pa sta predstavili predstavnici nevladnih organizacij:

To, da prihajajo ali pa da prihajamo z zahodnega Balkana, ne pomeni, da smo manj kvalitetni. Recimo, en konkreten primer, sama sem [poklic izpuščen] in delam v nevladnem sektorju, pa ne zaradi tega, ker to tako zelo ljubim, od leta sedemindvetdeset iščem službo in pred dvema letoma sem jo dobila. Pa sem hotela sprejeti tudi kuhanje kave in vse živo, pa je bilo stalno prebivanje pa državljanstvo pa strokovni izpit, vse živo je bilo pogoj. Pa tudi ko državljanstvo imaš, potem si spet nek [priimek] (6).

Druga je povedala svojo in soprogovo zgodbo:

Ja, če lahko jaz nadaljujem svoje mišljenje, se popolnoma strinjam z [ime izpuščeno]. Takole je. Glede na nek nacionalni trg delovne sile, če govorimo o Slove-

niji, potem lahko javno povem, da niso zagotovljene enake možnosti, ne vsem tujcem, ne vsem državljanom Republike Slovenije. Moj mož je tujec. Imel je status tujca. Je [poklic izpuščen]. Dela v Sloveniji ni dobil. Eden izmed poglavitnih pogojev je bil status državljan Republike Slovenije. Kaj se je zgodilo? Zgodilo se je ravno obratno, oziroma kontradiktorna stvar, da tudi ko je imel slovensko državljanstvo, ko ga je potem pridobil, dela zanj na tem področju še vedno ni bilo. To pa je neko avtomatsko klasificiranje ljudi, če lahko rečemo, na tujce, tudi če smo rojeni v Republiki Sloveniji, na podlagi imena in priimka. Jaz osebno sem se tudi po končani fakulteti soočala z zelo veliko težavo pri iskanju svoje prve službe. Moje zaposlitvene možnosti so bile izredno nizke. Zakaj? Predstavljala sem neko populacijo, nekaj drugačnega, nekaj, kar prihaja z Vzhoda, čeprav sem rojena v Republiki Sloveniji, državljanica Republike Slovenije, druge domovine nimam. Predstavljala sem grožnjo, ker sem bila pokrita muslimanka. Nekatera podjetja so imela kodeks etike oblačenja uslužbencev, ki skozi obleko niso smeli izražati svoje identitete in verske pripadnosti. To je bil moj poglavitni problem. Dve leti sem bila uvrščena v kategorijo težko zaposljivih oseb. V tej kategoriji so se znašle osebe nad petdeset let, ženske nad petdeset let, invalidne osebe in tako naprej, in med njimi jaz, dvajsetinnekajletno dekle, zaradi rute, ki je predstavljala grožnjo slovenskim uslužbencem (2).

Kljub manjšim razhajanjem so se udeleženci strinjali, da je tak rezultat raziskave zlasti odraz ksenofobije v slovenski družbi in pri tem poudarili pomembno vlogo medijev ter šolskega sistema. Predstavnica MDDSZ (9) je poudarila visoko nezaposlenost migrantk v primerjavi z moškimi.¹⁹ Opozorila je na raziskavo ministrstva, ki kaže na to, da so bile migrantke, ki so izgubile delo, zaposlene zlasti v tekstilni in sorodni industriji, zaradi česar prihaja do problema prekvalifikacije oziroma iskanja primernejšega delovnega mesta. Ostaja jim le še majhen izbor del v dejavnostih čiščenja ter razna pomožna dela, kar pa je za večino neprimerna alternativa. S tem v zvezi je poudarila zlasti pomembnost programov za spodbujanje zaposlovanja tujcev z delovnim dovoljenjem za nedoločen čas, in beguncev, ki jih po njenem mnenju delodajalci najslabše poznajo.

Udeleženci so se strinjali, da ima domače prebivalstvo pogosto precej protislovno mnenje o tujcih oziroma migrantih. Po eni strani od njih pričau-

¹⁹ Med moškimi je delež nezaposlenih med tujci le 2,9-odstoten, kar je precej nižji delež kot med slovenskimi državljanji (9,3-odstoten). Med tujkami je ta delež 17,2-odstoten, kar je precej več, kot izkazuje delež za slovenske državljanke (11,8 odstotka) (SURS 2006). Podatek sicer ne odraža realnega položaja migrantov in migrantk na trgu delovne sile, saj ima večina migrantov, zlasti takih, ki so prišli v Slovenijo pred osamosvojitvijo, slovensko državljanstvo. Žal so na razpolago le statistični podatki glede na državljanstvo, ne pa tudi glede na državo rojstva.

kujejo, da bodo delali, po drugi strani pa jih krivijo za nezaposlenost v državi. Večina udeležencev se je strinjala, da v Sloveniji obstaja problem strukturne nezaposlenosti, saj v nekaterih panogah preprosto primanjkuje delovne sile. To je delno posledica neustreznega izobraževalnega sistema v Sloveniji zlasti v obdobju socializma (na primer pomanjkanje šol za gradbene delavce). Prav zato se v nekaterih panogah, še zlasti v gradbeništvu, že tradicionalno zaposluje največ migrantov iz držav nekdanje Jugoslavije. Razpravljalci so poudarili, da je argument, da tujci domačemu prebivalstvu odžirajo delovna mesta, pogosto bolj kot realna »težava« izgovor za domače iskalce zaposlitve.

Udeleženci so komentirali tudi ugotovitev raziskave, da 63 odstotkov vprašanih meni, da tuji delavci s svojimi prispevki in plačevanjem davkov podpirajo socialnovarstveni sistem. Strinjali so se, da se v Sloveniji še pre malo zavedamo, da bi tujci lahko izboljšali našo demografsko podobo, saj se jih obravnava zlasti kot »vir ekonomske rasti« (9). Predstavnica Andragoškega centra (11) je bila do tega rezultata skeptična:

Mislim, da je prav presenetljiv rezultat. Če gledam situacijo prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, se država ni zavedala, da lahko pristopi k problemu teh ljudi kot družbenemu, socialnemu in ekonomskemu kapitalu, ampak jim je od leta dvaindevetdeset do dva tisoč dva prepovedala zaposlitev in so bili prisiljeni delati na črno. Lahko so delali samo občasna in začasna dela, kar je bilo samo osem ur tedensko, kar pa, saj vemo, ne zadošča za preživetje. Tako da je res prav presenetljiv rezultat. Mogoče je rezultat tega, da je bilo bolj sugerirano vprašanje in potem so obkrožili, ker mislim, tako kot pravite vi, da je zavedanje, da so tuji delavci lahko tudi kapital, premalo prisotno med državnimi uradniki kot tudi v javnosti.

V raziskavi je 34 odstotkov vprašanih povedalo, da je prisotnost tujcev pozitivna, ker omogoča kulturno izmenjavo, kar pa ni skladno z rezultati pogovorov z migrantkami, ki so zaradi svoje etnične pripadnosti pogosto izkusile diskriminacijo delodajalcev, sosedov in drugih. Udeleženci iz nevladnih organizacij (2, 7) sta s tem v zvezi prevprašali sam pojem »spoznavanja« drugih kultur, ki lahko različnim ljudem pomeni različno stopnjo seznanjenosti in stika z drugimi kulturami in je pogosto omejeno le na druženje ali obiskovanje prireditev, ne pomeni pa tudi nudenja enakih možnosti (na primer pri zaposlovanju) pripadnikom drugih kultur. Hkrati sta opozorili, da je »spoznavanje« drugih kultur prepogosto enosmerno: »Mislim, da je tukaj tako: prevladujoče mnenje je: mi radi spoznamo določene segmente vaše kulture, nočemo pa, da vi vplivate na našo kulturo in dostikrat je ravno to problema-

tično, ko govoriš z ljudmi. Ljudje ne percepirajo spoznavanja drugih kultur v smislu integracije, ampak v smislu asimilacije, segregacije, karkoli« (7).

V razpravi se je izkazalo jasno ločevanje med tujci iz držav nekdanje Jugoslavije, ki naj bi bili »kulturno bliže« Slovincem in tudi bolje seznanjeni z življenjem in navadami v Sloveniji, ter tujci iz drugih, bolj oddaljenih in domnevno »kulturno drugačnih« držav. Povedano s primerom:

Slovenija ima eno prednost. To, to moramo vzeti de facto. Prednost je v tem, da Slovenija gosti oziroma daje zavetišče ljudem, ki ob svojem prihodu v Slovenijo ne doživijo nekega kulturnega šoka. Če gre za večinsko populacijo migrantov, ki prihajajo s področij bivše Jugoslavije, recimo Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in tako naprej, so to še vedno, recimo temu neki avtohtoni prebivalci, ki se srečajo z evropskimi avtohtonimi prebivalci, pri katerih ni tega kulturnega šoka. Ko bo Slovenija gostila večino migrantske populacije, ki prihaja iz afriških držav, ki prihaja iz držav Bližnjega vzhoda in tako naprej, tu se bodo pojavljali še večji problemi (2).

Udeleženci so komentirali tudi podatek, da 18,5 odstotka vprašanih v Sloveniji meni, da v Sloveniji ni prostora za tujce. Predstavnica Sveta za uresničevanje načela enakih možnosti (1) je menila, da so ljudje v mestih na splošno »bolj odprti« kot ljudje v podeželskih okoljih. Udeleženka iz nevladne organizacije (3) pa je opozorila na prikrito ksenofobijo, saj le malokdo odkrito prizna, da je ksenofoben in diskriminatoren do drugih, zato je ta delež morda v resnici še višji. So pa opozorili tudi na možnost različne interpretacije besedne zveze »ni prostora za tujce«; ta se lahko nanaša na dostop do stanovanj, zaposlitve, itn.

Udeleženci so se strinjali, da si večina ljudi kot integriranega migranta zamišlja »povsem nemotečega tujca, ki je prevzel kompletne navade in ki v ničemer ne izstopa« (7), ter da ni enotne definicije integriranega migranta. Nekateri so poudarili, da bi morali nujno upoštevati tudi subjektivni občutek integracije posameznika oziroma posameznice:

Integracijo lahko merimo s stopnjo vključenosti v zaposlitveni sektor, potem v izobraževalni sektor, zdravstveni sektor, vendar vsi ti pokazatelji ne zadostujejo za to, da bi lahko rekli, kdo je integriran migrant. Veliko avtorjev pravi, da potem je treba še migrante vprašati, ali se počutijo integrirane ali ne, da brez tega, brez teh kvalitativnih oziroma kvalitativnega faktorja ne moremo zagovoriti učinkovitosti integracije, ker se lahko marsikaj prikrije pri teh kazalnikih, recimo v sektorju izobraževanja ali pa zaposlitve in tako naprej (11).

Predstavniki vladnega in nevladnega sektorja so se strinjali, da je integracija vedno dvosmeren proces, ki ne pomeni pasivnega sprejemanja nove kulture s strani migranta ter njegove podreditve »novi družbi«. Pojem integracije namreč vključuje vsaj dva vidika: seznanjanje migranta o novi družbi in kulturi ter učenje lokalnega prebivalstva o kulturi migranta. Povedano z besedami predstavnice nevladne organizacije (7): »Integracija nikoli ne sme biti spreminjanje vrednot temu človeku, nekako naj bi ga integrirali. Jaz mislim, da mora iti ves čas za spoznavanje naše kulture in tudi obojestranski proces mora biti. Tudi mi bi morali spoznavati njegovo in potem bi bila integracija uspešna. Ampak samo spoznavanje, ne pa prevzemanje, a ne.«

Udeleženci so poudarili tudi potrebo po medsebojni koordinaciji dejavnosti in sodelovanju vladnega kot tudi nevladnega sektorja ter širše javnosti ter potrebo po vključitvi lokalnih skupnosti v proces integracije migrantov. Integracija migrantov, čeprav se na začetku morda s finančnega vidika zdi za državo draga, je zanjo dolgoročno smiselna strategija:

Financiramo pač tečaje slovenskega jezika, pokrivamo zdravstvo, dodatne kakšne stvari glede šolanja, to so v grobem recimo nadomestila za plačilo najemnine za stanovanja [govori o integraciji oseb s statusom begunca], ampak bi tako rekla, mogoče zgleda to kratkoročno drago, da stane državo, vendar na dolgi rok, mislim da če osebi slej ko prej omogočiš, da se osamosvoji, da začne biti sama sebi zadostna in sama sebe preživljati, seveda ni več breme države in je verjetno dolgoročno obratno (10).

Ja, če pogledamo, zahodne države, ki so najprej začele z integracijskimi strategijami, kot so recimo Kanada, Avstralija, ugotovimo, da niso začeli z integracijskimi strategijami samo zato, ker so hoteli, da jih migranti volijo in so hoteli ustreči migrantom, ampak je bil eden izmed pomembnih vzrokov tudi ta, da so ugotovili, da je asimilacija draga, ker ne gre za integracijo, pri asimilaciji ne gre za to, da begunci in migranti tudi sami poskrbijo zase, ampak da se v celoti prilagodijo dominantni kulturi države sprejema. Ugotovili so, da pri asimilacijskih strategijah nastaja zelo veliko socialnih problemov, ki jih potem mora država podpirati s socialnimi podporami in tudi to je bil razlog, da so začeli z integracijskimi strategijami, kjer so migranti bolj vključeni, imajo več pravic in so bolj vključeni v sistem zaposlovanja, izobraževanja in tako naprej. Tako da dejansko se je pokazalo, da je asimilacija draga za državo, medtem ko integracija je kratkoročno lahko nek strošek, ampak na dolgi rok je pozitivna za državo, sploh za države s tako nizko rodnostjo, kot je Slovenija (11).

Nekateri udeleženci so menili, da znanje slovenskega jezika v nekaterih panogah (na primer v gradbeništvu ali velikih korporacijah) niti ni temelj-

nega pomena. Hkrati pa so se strinjali, da je znanje jezika eden od pomembnejših dejavnikov »uspešne integracije« ne le z vidika iskanja zaposlitve, temveč tudi z vidika vključevanja v novo okolje (na primer pri stikih s sosedi, v zdravstvenih ustanovah, šolah). Ilustrativen je opis predstavnice nevladne organizacije:

Ja, če lahko tukaj eno točko izpostavim, to je poznavanje slovenskega jezika, migrantov, se pravi spoznavanje skozi neke učne procese, šolske procese, skozi šolske ustanove, potem je to dokaj prijazno. Otroci se zelo hitro tega naučijo, zlasti če so v stiku z ljudmi oziroma z otroki, ki govorijo slovenski jezik. Kaj je z odraslimi? Koliko je ta proces prijazen za odrasle? Glede na to, da je tudi moj mož tujec, je bil ta učni proces učenja slovenskega jezika kar drag. Mislim, da okrog sto petdeset evrov, sto evrov. To smo si lahko privoščili, ker sem bila jaz zaposlena. Kako naučiti slovenskega jezika osebo, ki je prišla v Slovenijo pred kratkim in je brez zaposlitve, da bo pridobila certifikat. Spomnim se enega primera, ki je bil zelo drastičen. Imeli smo begunko iz Kosova, ki je bila v visoki nosečnosti. Na Jesenicah je rodila. Če gledamo porod kot postopek oziroma proces, kjer gre lahko za življenje in smrt, smo imeli zraven prevajalko. Zato ker ta oseba ni poznala slovenskega jezika in tudi ni vedela, kaj mora početi glede na to, da je šlo za prvi porod. Sicer banalen primer, ampak gre lahko za življenje in smrt (2).

Predstavnica Sveta vlade za uresničevanje načela enakega obravnavanja (1) je opozorila, da so integracijski programi pogosto namenjeni tudi skupinam, ki jih niti ne potrebujejo niti ne želijo, na primer t. i. migrantom druge generacije, ki so rojeni v Sloveniji.

Posebne težave so z opravljanjem pisnega dela izpita iz slovenskega jezika za nepismene osebe. Za nepismene osebe, med katerimi naj bi po oceni predstavnice MNZ (8) prevladovale ženske, se opismenjevanje pri preizkusu znanja slovenskega jezika, ki je prvi pogoj za pridobitev državljanstva, ne zahteva, saj zadošča ustno znanje slovenščine. Prav tako naj bi bila zahtevana raven znanja jezika od leta 2002 znatno nižja. Osebam, starejšim od šestdeset let, ki v Sloveniji živijo več kot petnajst let, ni treba opravljati preizkusa znanja slovenskega jezika. Vendar pa je predstavnica Andragoškega centra (11) navedla primer osebe z začasnim zatočiščem, ki je imela samo štiri razrede osnovne šole, a je morala na izpitu iz znanja slovenskega jezika prevajati precej zahtevno besedilo.

Udeleženci so dejstvo, da je Slovenija precej »nova priseljska država« in zato nima dovolj izkušenj z mednarodnimi migracijami, pogosto poudarjali kot enega od temeljnih dejavnikov za neobstoj programov integracije mi-

grantov oziroma njihovo slabo razvitost. S tega vidika so kot primere dobre prakse ponavadi navajali izkušnje drugih, zlasti zahodnoevropskih držav. Strinjali so se, da so tuji delavci, tudi tisti z osebnim delovnim dovoljenjem, ki naj bi bili pri zaposlovanju izenačeni s slovenskimi državljani,²⁰ na trgu delovne sile pogosto diskriminirani in v praksi obravnavani drugače kot slovenski državljani. Omenjeno so povezovali z diskriminatornim odnosom delodajalcev in širše javnosti zaradi neprimerne znanja slovenskega jezika ali na primer »neprimerne naglasa«.

Kljub temu naj bi imela Slovenija prednost v primerjavi z nekaterimi zahodnoevropskimi državami z daljšo tradicijo migracij; predstavnica MDDSZ (9) je povedala:

Mislim, da bi bilo potrebno odzivati se na vse posamične probleme, ki se pojavijo v družbi, na pozitiven način, ne da se to sprevrže v negativno mišljenje ljudi. Zdi se mi, da imamo v Sloveniji zelo veliko možnosti za to, da preprečimo bolj negativen odnos do tujcev v primerjavi z nekaterimi državami, kjer je tega resnično več in stvari ne obvladujejo. Tudi zato, ker se niso znali na pravi način pripraviti, recimo Francija pa Nizozemska, pa še mogoče kje so kaki posamični primeri. Zato se meni zdi tako pomembno, da začnemo pravi čas, ker zdajle tujci ne glede na te rezultate še niso nobenemu tako moteči, da bi to lahko kakšne negativne odzive sprožilo. In se mi zdi, da je fino, da se pripravljamo vsi.

Udeleženci so se strinjali, da je treba vprašanje integracije migrantov nujno reševati na sistemski ravni, in iskati celostne, ne zgolj parcialnih rešitev. Nacionalne strategije morajo biti podprte z lokalnimi iniciativami in projekti. Nekateri so omenili, da se je v zadnjem času izboljšalo sodelovanje vladnih in nevladnih organizacij, medtem ko so drugi to sodelovanje ponovno ocenili kot slabo. Nevladnih organizacij še vedno pogosto ne vabijo pravočasno k podaji predlogov in pripomb na zakonske osnutke, upoštevane pripombe pa so pogosto le »kozmetične« narave.

20 Zakon o zaposlovanju in delu tujcev razlikuje med tremi tipi delovnih dovoljenj: osebno delovno dovoljenje omogoča dostop do trga delovne sile ne glede na delodajalca (izdano je za leto dni, tri leta ali za stalno); delovno dovoljenje za namen zaposlitve v skladu s stalnimi potrebami delodajalcev po zaposlitvi (s tem dovoljenjem se tujec lahko zaposli le pri točno določenemu delodajalcu; ponavadi se dovoljenje izda za eno leto) in delovno dovoljenje, kjer se časovna omejitev določi vnaprej in s katerim lahko tujec v Sloveniji dela začasno na področju, za katerega je bilo delovno dovoljenje izdano. Vlada RS namreč v skladu s potrebami na trgu delovne sile in glede na migracijsko politiko vsako leto določi zgornjo mejo števila tujcev, ki so lahko zaposleni v Sloveniji, njihovo število pa ne sme preseči 5 odstotkov aktivnega prebivalstva v Sloveniji (Zakon o zaposlovanju in delu tujcev).

Vprašanje, ali je ženska izkušnja migracije in prilagajanja življenju v novi družbi specifična glede na moško izkušnjo, med sodelujočimi ni sprožilo živahne razprave in je zahtevalo dodatno spodbudo moderatorke. Prva asociacija na specifičnost migracijske izkušnje žensk je bila trgovanje z ljudmi (5). Vendar trgovanje z ljudmi kot domnevno »ženska izkušnja« v nadaljnji razpravi ni bilo omenjeno. Predstavnica notranjega ministrstva (4) je omenila spolno specifične migracijske tokove, ki kažejo, da je migracija v Slovenijo zlasti moški pojav: »Po naših statističnih podatkih je večina migrantov moških. Taka zelo zelo velika razlika obstaja. Recimo dovoljenja za začasno bivanje: štiriindvajset tisoč osemsto moških, sedem tisoč petsto žensk. Ker tudi zaradi zaposlitve in dela prihajajo večinoma moški, ženske pa potem kot družinski člani.«

Migracija žensk je torej postavljena zlasti v kontekst združevanja družine in ženske avtomatično umešča v kategorijo odvisnih družinskih članov. Vprašanje, ali je integracija žensk različna od integracije moških, v razpravi ni bilo omenjeno. Tudi v drugem delu delovanja fokusne skupine se je razprava bolj kot na položaj žensk v družini osredotočala na položaj migrantk na trgu dela. V zvezi s specifičnimi težavami, povezanimi s spolom, je predstavnica MDDSZ (9) poudarila, da migrantke težje najdejo delo kot migranti, ter dodala, da je delež nezaposlenih migrantk višji od deleža nezaposlenih migrantov. Ta ugotovitev je bila uvod v drugi vsebinski sklop razprave, to je položaj migrantk na trgu delovne sile.

Moderatorica je plačano delo poudarila kot enega temeljnih dejavnikov uspešne integracije. Ker je bila omenjena tematika del razprave že v prvem delu delovanja fokusne skupine, so se nekateri poudarki v tem delu ponovili. Razpravo je začela predstavnica nevladne organizacije, tudi sama migrantka (6):

Jaz vem recimo, ko sem jaz iskala službo in šla in na Zavod za zaposlovanje in potem na ne vem koliko pogovorov za službo. Če rečem, da sem [ime], potem so takoj stereotipi. In če rečem, da sem končala šolo, mislijo da samo osnovno šolo, pa rečem – ne, ne samo osnovno šolo, jaz imam fakulteto. Aja, pa Bosanke hodijo v šolo. Mislim, to so takšni stereotipi, da je meni šlo kar na bruhanje in ne vem, tudi skregala sem se nekajkrat, stepla se nisem nikoli (smeh). Mislim, meni je to šlo in mi dandanes gre blazno na živce. In tudi sosedje, ki me ne poznajo toliko, rečejo, veš, ti si prišla iz Bosne, samo veš, oni tam, ker je musliman, ženi ne dovoli iti ven. [...] Čakajte malo, jaz sem tudi muslimanka. Ne, ti nisi. Ko mi začnejo razlagati, kaj sem jaz in kaj nisem (smeh).

Na vprašanje, ali je po njenem to specifično ženska izkušnja, je odgovorila:

Ali je to samo zaradi tega, ker sem ženska, seveda je bilo tudi, ker sem ženska. [...] Mogoče bi tu bila tudi za Slovenke ista težava. Mislim, da ni ogromne razlike. Če sem poročena, je težava, da sem poročena, če nimam otrok, je težava, da jih nimam, če imam samo dva, bom rodila ne vem koliko otrok še. Ker sem iz Bosne in ker pač rojevamo ne vem koliko otrok. Rečem – ne, samo dva bom imela (smeh). Obljubim, sigurno, toliko sem stara, da več niti ne morem. Ne! (smeh) Oni že vedo.

V konkretni zgodbi lahko prepoznamo vsaj dve strukturni ravni diskriminacije: diskriminacijo na podlagi etnične (verske) pripadnosti ter diskriminacijo na podlagi spola. V razpravi je bilo poudarjeno tudi dejstvo, da težave žensk pri zaposlitvi zaradi njihove potencialne nosečnosti niso specifičnost migrantk, temveč so v enaki meri tudi izkušnja Slovenk. Razprava se je nato usmerila na domnevno slabše zaposlitvene možnosti za migrantke v primerjavi z migranti. Predstavniki Zavoda za zaposlovanje je ponovno opozoril na strukturna neskladja na slovenskem trgu delovne sile, saj delovno silo potrebujejo zlasti v gradbeništvu ter nekaterih panogah kovinske industrije, kjer se opravljajo »tipično« moška dela. Po drugi strani pa naj bi imele ženske boljše zaposlitvene možnosti v »ženskih« poklicih, kot je na primer poklic medicinske sestre.

Razprava se je v nadaljevanju osredotočila na »delo na črno«. Razpravljavci so se strinjali, da je »delo na črno« v gospodinjstvih manj izpostavljeno predvsem zaradi svoje nevidnosti. Predstavnica MDDSZ (9) je »delo na črno« povezala z zakonodajo, neprilagojeno bolj fleksibilnim oblikam zaposlitve, ki delodajalca ne bi v tolikšni meri obremenile s plačevanjem prispevkov. Takšna rešitev naj bi bila po njenem mnenju primerna tudi za urejanje dela v zasebnih gospodinjstvih, na primer pri varstvu otrok in čiščenju, in bi tako zmanjšala »delo na črno«. Poudarila je tudi, da teže ko migrant/-ka pridobi zakonit status v novi državi, bolj pogosto se pojavlja »delo na črno«.

V nadaljevanju nas je zanimalo, kako starajoči družbi po eni strani zagotoviti dovolj delovne sile za opravljanje skrbstvene dejavnosti ter kako na drugi strani zaščititi imigrantke oziroma zagotoviti, da bo v tem smislu poskrbljeno tudi zanje. Tudi v tem delu razprave udeleženci niso govorili o specifičnosti ženske izkušnje, niti se niso osredotočili na skrbstvene poklice. Razprava se je preusmerila na splošno definicijo kategorije migranta. Predstavnica MDDSZ (9) je poudarila, da »delo na črno« pomeni, da oseba ne

prispeva v socialnovarstvene in pokojninske sklade, zato nima nobenih tovrstnih pravic. Predstavnica MNZ (10) je opozorila, da čeprav se »delo na črno« finančno včasih spleča bolj kot zakonita oblika zaposlitve, pa pri tem delavci pogosto spregledajo, da ne bodo večno mladi. Kljub temu pa so nekatere kategorije tujcev, na primer prosilci za azil, dobesedno prisiljene »delati na črno«. Ti glede na obstoječi Zakon o azilu nimajo pravice delati, razen v primerih, ko so prosilci za azil več kot eno leto in jim na njihovo prošnjo še niso poslali negativne odločbe. Omenjena ureditev je problematična zlasti zato, ker niso upravičeni do žepnine (pred spremembami zakona leta 2006 so prejeli približno sedem evrov mesečno). Predstavnica nevladne organizacije (6) je omenila primere, ko so bile prošnje za azil zavrnjene z utemeljitvijo, da je prosilec za azil v Sloveniji delal, kar naj bi dokazovalo ekonomski motiv njegove migracije. Predstavnica MNZ (10) pa je dodala, da plačano delo prosilca za azil ne more biti razlog za zavrnitev njegove prošnje kot neutemeljene.

Nato so udeleženci komentirali tiste izsledke pogovorov z migrantkami, ki kažejo, da so brez pravih načrtov za starost, čeprav bodo takrat tudi same potrebovale skrb in socialno varnost. Poudarili so zlasti težave zaradi neurejenih pokojninskih sporazumov med državami nekdanje Sovjetske zveze oziroma med Bosno in Hercegovino in Slovenijo. Gre zlasti za že v pogovorih pogosto poudarjeno dejstvo, da se v Sloveniji ženskam delovna doba, dosežena v Rusiji ali Ukrajini, ne šteje v pokojninsko dobo. Razpravljavci so se v tem delu osredotočili zlasti na pravne vidike urejanja omenjenih zadev. Retrospektivno priznavanje delovnih let za ženske iz Bosne in Hercegovine, ki se med letoma 1992 in 2002 niso smele zaposliti za več kot osem ur tedensko, seveda ne bo mogoče. Kljub temu je predstavnica MNZ (10) opozorila na primer dobre prakse, ko so nekaterim ženskam leta, ko so poučevale v t. i. begunskih šolah, organiziranih na začetku njihovega bivanja v Sloveniji, na Zavodu za zaposlovanje Bosne in Hercegovine šteli v delovno dobo.

Razpravo o emancipaciji in migraciji smo začeli z ugotovitvijo iz pogovorov, da se pričakovanja migrantk, ki so jih gojile pred migracijo, v novi družbi pogosto niso uresničila. Predstavnica MNZ (10) je povedala:

Recimo s prihodom takrat številnih oseb iz Bosne v času vojne se je veliko žensk recimo, (premor) tukaj znašlo v čisto drugačni vlogi oziroma so morale prevzeti bolj aktivno vlogo, kakor so jo imele prej. Kakšna si je mogoče to želela, kakšna mogoče ne. Ravno tako kje pri kakšnih drugih primerih tako v praksi če gledam, obstaja ta problem pričakovanj. Nekdo, ki je prišel ciljno, če govorimo o prostovoljnih migracijah, si točno postavi nek cilj, ve, zakaj gre v to državo,

drugače je. Pri teh prisilnih migracijah, na primer pri beguncih pa to, da greš, ni bila tvoja želja.

Ponovno je poudarila tudi pomen systemskega urejanja omenjenih vprašanj, saj je ob pomanjkanju systemskih rešitev teže načrtovati prihodnost in si postaviti cilje. Tudi predstavnica nevladne organizacije (7) se je navezala na vprašanje motivacije in opozorila na negotovost, v kateri se pogosto znajdejo migranti:

V našem projektu Equal je bil izveden tečaj v Azilnem domu, kjer so partnerji izvajali tečaj o sistemu v Sloveniji, na primer kako priti do zaposlitve. Imeli so žensko skupino in moško skupino. In v ženski skupini so bili rezultati taki, da so se ženske vsakič znova nekako motivirale, kako bi, ko bi dobile status, ker gre seveda za to, ko boš dobil status, prosilci nimajo pravice do zaposlitve, kaj bi lahko delale in kako bi do tega prišle, ampak vsakič znova jim je ta motivacija padla. Spraševale so se, zakaj smo sploh tukaj, zakaj sploh razmišljamo o tem, kako bomo to in ono delale, ker bo razočaranje samo še večje, ko bomo dobile negativno odločbo. Motivacija je bila na koncu bolj preživljanje prostega časa in pogovarjanje o možnostih, ki v Sloveniji obstajajo za delo, ampak ni bilo pa neke prave motivacije, kar je za moje pojme čisto razumljivo.

Motivacija prosilcev za azil se seveda poveča ob pridobitvi statusa begunca, vendar se ob težavah v zvezi z zaposlitvijo ponovno zmanjša, je povedala predstavnica MNZ (10). Opozorila je na pomen individualnih značilnosti posameznega migranta oziroma migrantke, ki se na zelo različne načine spopadajo z novonastalim položajem. Na tej točki se je razprava ponovno osredotočila na integracijo migrantov na trgu delovne sile in na razpravo o razvrščanju migrantov glede na njihovo državo izvora:

Treba je pač pošteno povedati, da če govorimo o osebah, ki prihajajo s področja bivše Jugoslavije, dosti dobro poznajo tudi sistem, ki pri nas funkcionira in se tudi hitreje znajdejo. Čim govorimo o ljudeh, ki prihajajo iz nekih drugih držav, seveda mora najprej osvojiti zakonitosti, ne, našega trga delovne sile, kako se sploh do tega pride. Si deležen vprašanj pa te vprašajo – pa kako je zdaj tukaj s službo, ali moraš koga poznati ali ne, najprej to, da osvojijo, potem vse ostale stvari, ki pridejo. Do tega da nekateri, kar je seveda razumljivo, želijo delati in najti službo, za katero so se izsolali, za katero imajo izobrazbo in niso pripravljene kakšno drugo delo sprejeti. Drugi si spet postavljajo neko pričakovanje ali pa omejitve v višini plače. Pa rečejo, ne, za toliko denarja pa ne bom delal, kljub temu, da mu poskušaš pojasniti, da za toliko denarja ali pa še kaj manj, dela tudi toliko ostalih ljudi. [...] Na začetku je res težko, ker si po mojem v eni taki

zmešnjavi raznih in lastnih občutkov in stvari, ki jih doživljaš s strani okolice, nekih pravil, ki veljajo, pravic, ki jih imaš na papirju, pa mogoče v praksi ne veljajo (10).

Tudi predstavnica nevladne organizacije (3) se je implicitno dotaknila vprašanja samoorganizacije in samodejavnosti migrantov in migrantk na primeru finančnega sklada Visokega komisariata Združenih narodov za begunce, ki je do leta 2006 prosilec za azil in osebam s statusom begunca nudil finančno pomoč. Ukinitvev sklada je bilo po njeni oceni tudi »vprašanje emancipacije, kaj je emancipacija in koliko morajo že v začetni fazi sami poskrbeti zase in koliko jim je bila neka denarna podpora potuha«. Opozorila je tudi na težavo implementacije zakonskih določil v praksi.

Razprava se je dotaknila tudi izgube socialnih mrež in usklajevanja družinskega in poklicnega življenja migrantk. Poudarjen je bil pomen socialnih mrež in združenj ter skupin, s katerimi se lahko migranti in migrantke posvetujejo zlasti v začetnem obdobju svojega bivanja v Sloveniji. Predstavnica MDDSZ (9) je menila, da bi bilo morda smiselno uvesti t. i. dopolnilne programe socialnega varstva, v katerih bi se določene skupine ljudi (v tem primeru tujci oziroma migranti) srečevali, skupaj preživljali prosti čas, izmenjevali izkušnje, ipd. Predstavnica nevladne organizacije, tudi sama z migrantskim ozadjem (6), je razkrila svojo lastno izkušnjo:

Jaz sem en tak tipičen primer. Tukaj imam moža in dva otroka in to je vse. In nikoli ne bo več. Ne bo ne njegove mame, noben od teh [družinskih članov] ne bo prišel zato, ker je to [Bosna in Hercegovina] njihova država in so se odločili ostaniti, pa ne da bi jih mislili pripeljati sem. Recimo to so zelo konkretne težave. Poročena sem dvanajst let, in mislim, da sem v teh dvanajstih letih bila dvakrat v kinu. Kar pomeni, ne moreš iti v kino, če nimaš komu pustiti otroka. Seveda, lahko pokličeš nekoga, ki ga ne poznaš, torej baby-sitterko, da pazi na otroka.

Nekateri udeleženci iz vladnega sektorja so se odzvali z mnenjem, da imajo mnogi slovenski pari enake težave (4, 9), predstavnica nevladnega sektorja (3) pa je kljub temu opozorila na večje pomanjkanje socialnih mrež pri migrantih kot pri »domačem prebivalstvu«. Odsotnost socialnih mrež se je navezovala tudi na pomanjkanje informacij ob prihodu v Slovenijo še zlasti za delovne migrante.

Predstavnica MNZ (4) je povedala, da so informacije o različnih vidikih življenja v Sloveniji dosegljive na spletni strani e-uprave,²¹ in opozorila, da samoorganizacija in samopomoč migrantov ni samo stvar države, temveč tudi njih samih. Letaki za begunce z osnovnimi informacijami o državi, šolskem in zdravstvenem sistemu in pravicah oseb s statusom begunca so bili v času srečanja fokusne skupine v pripravi, hkrati pa se je za tujce pripravljala Uredba o integraciji tujcev, ki se bo ukvarjala s tem, kako tujce že ob njihovem prihodu v Slovenijo obvestiti o najnujnejših informacijah, povezanih z vključevanjem v slovensko družbo.²² Vlada naj bi razpravljala tudi o informacijskih točkah za tujce na upravnih enotah, kjer urejajo vprašanja, povezana z bivanjem v Sloveniji. Predstavnica nevladne organizacije (3) je opozorila na boljše samoorganiziranje migrantov v nekaterih zahodnih državah, na primer v Nemčiji, kjer so centri za migrante precej bolj razviti. Poudarila je tudi, da so državne iniciative za migrante nedvomno manj privlačne ter da bi bila zato potrebna drugačna oblika financiranja (na primer nevladnih organizacij). Razpravljavci so se strinjali o pomembnosti financiranja tovrstnih projektov. Kljub temu so identificirali kar nekaj težav in ovir pri prijavljanju projektov. Prva se nanaša na same cilje migrantskih združenj: »Veliko društev je res zelo omejeno samo na izvajanje in ohranjanje neke svoje kulture. Ko smo se v okviru nekega projekta pogovarjali s temi osebami, se jih recimo dosti sploh ni želelo identificirati s tem, da so migranti, ker niso, ker so državljani in so Slovenci, rojeni z drugim etničnim poreklom, tako da se že s tem niso hoteli identificirati (3).«

Druga težava je pomanjkanje usposobljenih kadrov za prijavo projektov; tudi v tem smislu je nujno povezovanje migrantskih in drugih nevladnih organizacij. Posebno težavo predstavlja tudi komunikacija med nevladnim in vladnim sektorjem, ki so ga predstavniki nevladnih organizacij označili za pogosto nepripravljenega na sodelovanje. Kljub temu se je vsaj na načelni ravni pokazalo soglasje o pomenu sodelovanja obeh sektorjev.

V nadaljevanju smo se osredotočili na vprašanje psiholoških težav, ki se lahko v novi družbi pojavijo pri migrantkah. Odziv razpravljavcev na to temo

21 Gre za spletni portal Ministrstva za javno upravo, kjer so na voljo podatki in informacije o raznih upravnih in zakonskih postopkih tako za slovenske državljane kot tudi tujce.

22 Uredba o integraciji tujcev je bila sprejeta 30. 6. 2008 in v 25. in 26. členu določa, da Ministrstvo za notranje zadeve zagotavlja možnosti in programe informiranja tujcev v zvezi z njihovim vključevanjem v slovensko družbo, zlasti glede njihovih pravic in dolžnosti, možnosti zaposlitve, izobraževanja in osebnega razvoja. Informacije v obliki priročnikov, brošur ali v elektronski obliki ministrstvo posreduje državnim organom, ki odločajo v postopkih pridobivanja dovoljenja za prebivanje, drugim državnim organom in nevladnim organizacijam ter organizira njihovo dostopnost tujcem (Uredba o integraciji tujcev).

je bil tudi po drugem poskusu moderatorke majhen; predstavnica MNZ (10) je nekaj malega povedala le o pomenu svetovalcev za begunce, ki spremljajo osebo s statusom begunca v procesu integracije in mu/ji pomagajo pri urejanju praktičnih zadev.

Dotaknili smo se tudi priznavanja diplom in poklicnih kvalifikacij, ob čemer so udeleženci poudarili težave, na katere so opozorile že moje sogo-
vornice: stroški postopkov, prevodov in pridobitve listin so visoki, postopki dragi, dokazila o izobrazbi pa je iz matične države pogosto težko, včasih celo nemogoče pridobiti (zlasti ko gre za osebe s statusom begunca). O dolgotrajnih in zapletenih postopkih smo se pogovarjali tudi v zvezi s privabljanjem visokokvalificirane delovne sile. Zanimivo je mnenje predstavnice MNZ (10):

Mogoče en primer iz obdobja bosanskih beguncev, naj tako rečem. Ko je prišlo ogromno tudi izobraženega kadra, takšnega in drugačnega. Med drugim vem, da je bilo nekaj čez trideset zdravnikov, različnih specialistov takih in drugačnih, takrat se recimo ni dovolilo, da bi se jih nekeje zaposlilo oziroma uporabilo, da bi lahko v teh begunskih centrih tudi oni opravljali delo zdravnika, pa so prihajali iz Bosne, niso iz neke eksotike prihajali. Tukaj je mogoče bila, zdaj to z mojega osebnega vidika govorim, zamujena priložnost, glede na to, da vemo, kako nam zdravnikov že tako ali tako primanjkuje.

Predstavnica MDDSZ (9) je omenila, da se številni dobri strokovnjaki »izgubijo«, ker ob dolgotrajnih postopkih obupajo. Predstavniki Zavoda za zaposlovanje (5) pa je dodal, da so načeloma vsaj za visokokvalificirane kadre postopki poenostavljeni, saj Zavod za zaposlovanje že od leta 1992 upošteva kot zadostno pri izdaji delovnih dovoljenj za visokokvalificiran kader že potrdilo, da je bila podana vloga za nostrifikacijo. Poenostavljen postopek je mogoč tudi v primeru sezonskega dela (na primer v gradbeništvu), kjer nostrifikacije niso potrebne.

Ob koncu razprave v fokusni skupini smo se dotaknili še nekaterih vprašanj, ki smo jih kot pomembne identificirali na podlagi pogovorov z migrantkami. Glede vprašanja o možnosti pridobitve dvojnega državljanstva so pristojni udeleženci povedali, da zakonske spremembe niso predvidene, razen v primerih, ko se oseba poroči z državljanom Republike Slovenije in lahko obdrži državljanstvo izvirne države, če ta s tem soglaša. Kot rešitev za starejše migrantke, ki so izgubile zaposlitev po prestrukturiranju gospodarstva v t. i. tranzicijskem obdobju, je bil kot rešitev omenjen nacionalni program poklicnih kvalifikacij. Ta naj bi po besedah predstavnice MDDSZ (9) omogočal, da v primeru, ko migrantke »že imajo izobrazbo, pa ni primerna zaradi tega, ker trg rabi nekaj drugega, se prilagodi na drugo delovno

mesto. Oziroma če sploh nima izobrazbe, jo na ustrezen način tudi pridobi. To so krajši tečaji in ravno tako omogočajo več konkurenčnosti na trgu dela, ker se izobražuje za tisto področje, kjer je potrebno.« Udeleženci razprave so opozorili, da sta financiranje in obseg takih programov v Sloveniji, zlasti v primerjavi z nekaterimi zahodnoevropskimi državami, nezadostna.

Zadnji del razprave se je osredotočal na vprašanje zaposlovanja migrantov v zasebnih gospodinjstvih v luči starajočih se družb. Poudarjeno je bilo, da so projekcije delovne sile za naslednjih deset let nezanesljive. Prav tako podatki za Slovenijo niso primerljivi s podatkovnimi zbirkami drugih evropskih držav. Čeprav zanesljive projekcije niso mogoče, bi bilo nujno podatke med seboj uskladiti. Po besedah predstavnice MDDSZ (9) bi bilo treba zlasti uskladiti nujne podatke in na njihovi podlagi dodelati omenjeni model. Poudarila je, da je prav zdravstvo, ki se ga povezuje z varovanjem starejših, zelo perspektivna panoga, ki bo potrebovala vedno več delovne sile. S tem v zvezi razvijajo t. i. model *mini-joba*, ki bi imel samo nekatere vidike delovnega razmerja.

Razprava se je dotaknila tudi načrtov, povezanih s staranjem migrantov. Predstavnica MNZ (10) je podvomila v specifičnost položaja starejših migrantov, ki so v Sloveniji že dlje časa, saj naj bi si v tem času že ustvarili socialne mreže, družino, pridobili državljanstvo, zato se postavlja vprašanje, ali jih je sploh še mogoče obravnavati kot migrante.²³ Predstavnica MDDSZ (9) je izrazila željo po boljšem sodelovanju med državo izvora in novo družbo in potrebo po bilateralnih sporazumih med državami ter razvijanju novih oblik skrbi za starejše, ki bodo bolj prilagojene starajočim se družbam. Predstavnica nevladne organizacije (3) je omenila projekt, v katerem združenja upokojencev sodelujejo z osnovnimi in s srednjimi šolami in tako spodbujajo druženje mlajših in starejših generacij. Razprava se je na tej točki končala.

Integracija kot dvosmeren proces?

Sodelujoči v fokusni skupini so kot temeljne pogoje za »uspešno« integracijo migrantov poudarili zgodnje vključevanje na trg delovne sile, znanje slovenskega jezika pa tudi njihovo samoaktivnost in samoorganiziranje. Zdi se, da se razprava ni osredotočala le na migrante in njihove pravice in dolžnosti, temveč so udeleženci poudarili tudi pomen osveščanja večinskega prebivalstva. V tem smislu so integracijo obravnavali kot dvosmeren proces, ki ne zadeva le migrantov, temveč tudi širšo družbo. Množične medije

23 Miran Komac, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007) s tem v zvezi ne govorijo o integraciji, temveč o upravljanju etnične heterogenosti.

so prepoznali kot enega od temeljnih dejavnikov, ki lahko z uravnoveženim prikazom migrantskih vsebin med večinskim prebivalstvom vpliva na pozitivnejša stališča do tujcev. Prav tako so ne glede na svoje institucionalno ozadje prepoznali vlogo države in njenih institucij kot odgovornih v primerih ksenofobnih manifestacij. Poudarili so, da bi moral biti odziv države na ksenofobne izbruhe pravočasen in primeren, prav tako pa bi morali tako vedenje sankcionirati. Udeleženci so se strinjali o sistemskem in ne parcialnem reševanju tovrstnih problemov. Pri tem so zlasti poudarili »preventivne ukrepe«, ki se nanašajo na pomen izobraževanja o drugih družbah že v osnovnih šolah in bolj učinkovitega ter informativnega sodelovanja med različnimi akterji migracijske politike.

Vendar se je v razpravi pokazalo, da obstaja zlasti na področju sodelovanja med vladnim in nevladnim sektorjem precejšnja vrzel v komunikaciji. Nevladne organizacije so k temu, da bi podale pripombe na določene osnutke zakonov in podzakonskih aktov, praviloma povabljene prepozno, premalo je informacij o aktualnih razpisih za projekte. Nenazadnje tudi ni sistemsko urejeno vprašanje kontinuiranega financiranja projektov, kar v praksi pomeni, da se projekti pogosto nehalo izvajati takoj, ko so se »še dobro začeli«, zlasti problematičen pa je tudi odliv kadrov iz omenjenih organizacij. Zaradi kadrovske »podhranjenosti« je zlasti oteženo prijavljanje na razpise za mednarodne projekte.

Razprava se je v glavnem vrtela okoli »potreb po migrantih« z vidika slovenske družbe, zlasti z vidika potrebe po delovni sili v določenih panogah, manj pa okoli problematike staranja oziroma nizke rodnosti. Zlasti je bila poudarjena potreba po delovni sili v gradbeništvu, manj pa v sektorjih, ki so tradicionalno bolj feminizirani (na primer storitveni sektor, delo v zasebnih gospodinjstvih). Zavedanja o pomenu migrantske delovne sile zlasti za področje skrbi za otroke in starejše v Sloveniji očitno še ni. Zdi se, da se ne zavedamo dovolj niti morebitnih spolno specifičnih vidikov migracij v Slovenijo. Razprava o migrantkah in njihovih morebitnih specifikah je bila omejena nanje kot na t. i. sekundarne migrantke, ki sledijo partnerju oziroma soprogu na podlagi združitve družine.

Manj se je razpravljalo o dejavni vlogi priseljenk v samem procesu migracije. Zlasti predstavniki vladnih služb se še ne zavedajo morebitnega specifičnega položaja migrantk (načrtovanje družine kot razlog za diskriminacijo na trgu delovne sile in pomanjkanje socialnih mrež na primer nista bili prepoznani kot specifični izkušnji migrantk, temveč kot univerzalna izkušnja žensk oziroma večinskega prebivalstva v Sloveniji). Tak sklep se ujema z ugo-

točitvami projekta FeMiPol, v katerem so se avtorice pogovarjale z akterji na področju migracijske politike (Pajnik idr. 2006b).

V fokusni skupini je ob vprašanju migracij in njihovega omejevanja prevladoval nekakšen *cost benefit* pristop. Tako razumevanje migracij so spremljali tudi »argumenti, ki so se nanašali na kulturo« in ki naj bi domnevno vplivali na možnost in stopnjo integracije migranta v novo okolje. Tako je bila domnevna »kulturna bližina« nekaterih etničnih skupin, zlasti tistih z območja nekdanje Jugoslavije, prepoznana kot tisti dejavnik, ki naj bi, v primerjavi z domnevno večjo »kulturno oddaljenostjo« nekaterih skupin migrantov (na primer tistih z Bližnjega vzhoda), omogočil njihovo hitrejšo in lažjo integracijo v novo okolje. Kljub temu se je ob vprašanju o nekaterih pravicah pri integraciji migrantov v novo okolje razpravljalo z vidika človekovih pravic.

Edini del razprave, ki je izzval polarizacijo mnenj med predstavnico vladnega sektorja in nekaterimi predstavnicami nevladnega sektorja, je bil povezan s »kvalitetno delovno silo«. Tako razumevanje vloge migrantov so udeleženske iz nevladnega sektorja, zlasti tiste z lastnim migrantskim ozadjem, odločno zavrnilo. Sicer pa je ta del razprave pokazal uveljavljeno razlikovanje migrantov na »visokokvalificirane« in »nekvalificirane«. Razprava se je osredotočala zlasti na drugo kategorijo, ki naj bi jo slovensko gospodarstvo tudi najbolj potrebovalo.

Kot potencialno rešitev za prekvalifikacijo migrantk so udeleženci razprave predlagali t. i. sistem nacionalnih poklicnih kvalifikacij, ki osebi omogoča, da določeno znanje pridobi na krajših tečajih oziroma usposabljanjih. Predstavljen je bil tudi t. i. sistem *mini job-a* kot ene od možnosti za fleksibilnejše oblike zaposlovanja, ki naj bi bile posebno uporabne v sektorjih, kjer je trenutno precej »dela na črno« (na primer v zasebnih gospodinjstvih). Vendar so nekateri opozorili, da prav ta oblika zaposlovanja zmanjšuje socialno varnost osebe, kar lahko vodi k njenemu še slabšemu družbenoekonomskemu položaju.

»Delo na črno«, o katerem se je precej govorilo tudi med razpravljavci v fokusni skupini, je, kot so pokazali že pogovori z migrantkami, dvorezen nož. Je način, da si migranti in migrantke v položaju, ko jim zakonska določila ne dopuščajo delati v večjem obsegu, zagotovijo vsaj temeljno ekonomsko varnost. Zlasti sta bili v tem oziru v ospredje postavljeni dve skupini migrantov: prosilci za azil in osebe z začasnim zatočiščem. Glede na Zakon o azilu imajo prosilci za azil v Sloveniji le omejen dostop do trga delovne sile. V 46. členu je tako zapisano, da prosilec za azil pridobi pravico do dela šele po enem letu od vložitve prošnje za azil, vendar le v primerih, ko je njegova identiteta potrjena in ko ni sam odgovoren za to, da njegov azilni postopek še ni bil rešen. Da bi

lahko zakonito delali, morajo prosilci za azil zaprositi za delovno dovoljenje na Zavodu za zaposlovanje. Delovno dovoljenje, ki ga je mogoče podaljšati, se jim izda za največ tri mesece. V praksi taka zakonska ureditev pomeni, da so mnogi prosilci za azil prisiljeni delati »na črno« v neugodnih in pogosto izkoriščevalskih pogojih, saj po sedANJI zakonodaji niso upravičeni niti do žepnine. Taka politika spodbuja odvisnost prosilcev za azil od države in v veliki meri onemogoča, da bi bili dejavnejši in bi si v zgodnjih fazah azilnega postopka pridobili vsaj določeno ekonomsko varnost. Prosilcem za azil zaradi dolgotrajnih postopkov upada tudi motivacija za delo. Podobno bi lahko sklenili za osebe, ki so v Slovenijo pribežale pred vojno v Bosni in Hercegovini, tj. osebe z začasnim zatočiščem. Te med letoma 1992 in 2002 kar celo desetletje niso smele delati več kot osem ur tedensko. Čeprav so po letu 2002 lahko pridobile dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji, pa kljub možnosti legalne zaposlitve zaradi nizkih zaslužkov mnogi še danes, zlasti v zasebnih gospodinjstvih, delajo »na črno«.

Fokusna skupina je pomembno dopolnila izsledke pogovorov z migrantkami. Zgodbe udeleženk, ki imajo tudi same migrantsko ozadje oziroma so migrirali nekateri člani njihovih družin, so pokazale na dvojno oziroma celo trojno diskriminacijo migrantk: kot migrantk/tujk, žensk in potencialnih mater. Dejstvo, da je nezaposlenost tujk v Sloveniji precej višja od nezaposlenosti tujcev (tudi v primerjavi s slovenskimi državljani in državljankami), pa kaže na neenakopraven položaj tujk na trgu delovne sile.

Izkušnje migrantk kažejo, da je kategorija državljanstva za migrante iz tretjih držav še vedno eden od temeljnih principov, ki določajo njihov status v novi državi, zlasti ko gre za pridobitev zaposlitve. Razprava v fokusni skupini se je osredotočila zlasti na položaj migrantov in migrantk na trgu delovne sile, precej manj pa na njihovo družinsko življenje. Žal se razprava ni razvila v smeri utemeljevanja migracijskih izkušenj žensk. Upam, da sem jih nazorno prikazala s pomočjo analize njihovih življenjskih zgodb.

SKLEPI

Kot sem nakazala v uvodu, se v besedilu najprej osredotočam na oris nekaterih odločilnih smernic zgodovinskega in družbenega ozadja, ki so vplivale na ustvarjanje »družbene pomembnosti« migracij zlasti v evropskem kontekstu. Sprva komentiram predstavo o suverenih nacionalnih populacijah, ki se je v Evropi in ZDA uveljavila v drugi polovici devetnajstega stoletja. Novi koncept ozemeljsko suverenih prebivalstvenih entitet kot politično in kulturno (raz)ločenih od drugih entitet enakega reda je hkrati zahteval natančno spremljanje in beleženje značilnosti svojega članstva, zlasti njegovega gibanja; od tod tudi potreba po sistematičnem proučevanju prebivalstvenih gibanj in oblikovanju nacionalnih statistik.

Z analizo uveljavljenih pristopov migracijskih in sorodnih študij sem pokazala, da je že sama definicija pojma migrant proces, ki vključuje tako procese vključevanja kot izključevanja. Če namreč migrante definiramo kot nedržavljanke, jih v določeni meri kategoriziramo kot tiste, ki ne pripadajo, in to je eden od mehanizmov, s katerim se omejuje njihova pravica do zaposlitve, socialnega varstva in politične dejavnosti (prim. Kofman idr. 2000: 8). Pričujoča definicija namreč precej bolj velja za državljane t. i. tretjih držav kot pa državljane Evropske unije. Kljub v javnosti in političnih razpravah vedno bolj prisotnem liberalnem diskurzu o odprti Evropi in svobodnem pretoku ljudi je ena od temeljnih značilnosti migracijske politike Evropske unije prav njena naraščajoča restriktivnost do posameznikov in posameznic iz omenjenih držav.

Pregled t. i. klasičnih teorij migracij je nadalje pokazal, da so se te teorije osredotočale zlasti na ekonomske, manj pa na socialne in kulturne vidike migracij, hkrati pa so skoraj popolnoma zanemarile morebitno specifičnost migracijskih izkušenj žensk. Tako je raziskovanje povezave med spolom in migracijami postalo predmet zanimanja raziskovalcev v Evropi in Ameriki šele v zgodnjih osemdesetih letih dvajsetega stoletja; raziskovalci so migrante v dotedanjih študijah obravnavali kot »bitja brez spola« ali pa so predpota-

vljali, da vsi migranti, ne glede na spol, migracijo izkusijo na enak način. Te študije so izhajale iz domneve, da so migranti, ki so v »Zahodno Evropo« migrirali po drugi svetovni vojni, zlasti mladi samski moški, migrirali pa naj bi iz ekonomskih razlogov. Temeljile so na stereotipu o migrantkah kot ženah in materah, marginalizirale njihovo dejavno vlogo v migracijskih procesih in hkrati predpostavljale, da so njihove migracijske izkušnje sekundarnega pomena. Na podlagi kritičnega pregleda omenjenih prijemov sem pokazala, da so migrantke v zgodovini novih družb igrale dejavno ekonomsko, družbeno in politično vlogo.

Stično točko srečanja migracijske in feministične teorije oziroma študij spolov sem identificirala ob vprašanju heterogenosti oziroma razlik nasproti esencialističnemu pojmovanju tako žensk kot migrantov. Prav zato sem v osrednjem delu teoretičnega dela besedila obravnavala tako vključitev spola in kompleksnosti migracijskega procesa v migracijsko teorijo kot vprašanje esencializma oziroma razlik znotraj feministične teorije in študij spolov. Opozorila sem, da migracija ustvarja procese in situacije »multiple pripadnosti«, ki migrantk ne povezujejo izključno z enim prostorom (izvorno družbo ali novo družbo), temveč v medsebojnem prepletanju ustvarjajo kompleksne in mnogovrstne repertoarje etnične in kulturne pripadnosti. Pokazala sem, da analiza z vidika spola ne pomeni le »vidnosti« oziroma upoštevanja ženskih izkušenj, temveč tudi temeljno spremembo predpostavk migracijske teorije. Motive za migracijo in spreminjajoče potrebe po migrantski delovni sili namreč lahko razumemo šele z upoštevanjem širših sprememb v javni in zasebni sferi v t. i. razvitih družbah in različnega vpliva tovrstnih sprememb na moške in ženske. Čeprav besedilo ne poudarja ekonomskega prispevka migrantk v novih družbah, se je tudi v migracijskih teorijah pokazalo, na kar so nas feministične teoretičarke opozarjale že v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, da je treba pri presoji ekonomskega prispevka posameznih kategorij prebivalstva upoštevati širšo definicijo dela, ki vključuje plačano in neplačano delo v formalnih in neformalnih okoljih.

Pregled raziskav v slovenskem prostoru, ki so se bolj ali manj eksplicitno ukvarjale z vprašanji spola oziroma migracij žensk, je pokazal, da je v ospredju sistematičnega proučevanja prisotnejša izkušnja izseljenk iz Slovenije kot pa priseljenk v Slovenijo. Čeprav so nekateri raziskovalci opozorili na raznolikost motivov za migracijo žensk in utemeljevali ženske kot akterke migracijskega procesa, se zdi, da na epistemološki in teoretični ravni kategorija spola še ni prepoznana kot tista relevantna kategorija, ki v povezavi z

drugimi elementi družbenega razslojevanja oblikuje migrantsko izkušnjo.¹ Kratak oris procesa oblikovanja suverene nacionalne države kot tudi približevanja Evropski uniji pa je bilo kontekstualno izhodišče za empirični del, kjer sem proučevala izkušnje migrantk v Sloveniji.

Zgodbe žensk so potrdile izhodiščno hipotezo, da sta izkušnji migracije in integracije žensk v novo družbo povezani z družbenoekonomskimi razmerami tako v njihovih izvornih družbah kot tudi v novi družbi, in s stopnjo razvitosti njihovih socialnih mrež v njej. Skladno s predpostavkami se je pokazalo, da migracija ni izključno ali primarno proces, ki ga povzročajo ekonomski motivi, saj zgodbe pogosteje prevevajo teme o odnosih s partnerji, z otroki, s prijatelji (prim. Passerini idr. 2004: 2), kot pa zgodbe o iskanju »boljšega življenja«. Kot poudarjajo raziskovalke, ki so analizirale življenjske zgodovine migrantk iz Bolgarije in Madžarske, ki so se priselile v Italijo in na Nizozemsko, so ti odnosi za mnoge migrantke najpomembnejši; povezani so z njihovimi razlogi za migracijo ali pa za odločitev po prihodu ostati v novi družbi (Passerini idr. 2004: 2). Nadalje lahko sklenem, da migracija v samoreprezentaciji sogovornic lahko pomeni tudi večjo individualno svobodo, spoznavanje novega in nove izkušnje ter manjši družbeni nadzor kot v izvorni družbi. Pokazalo se je tudi, da je odločanje za migracijo proces medsebojnega dogovarjanja, komunikacije in iskanja kompromisov med migrantko in njeno socialno mrežo, zlasti s partnerjem oziroma soprogom.

V zvezi z vključevanjem v novo družbo so zgodbe pokazale, da sta za ženske najpomembnejša znanje slovenskega jezika in plačano delo. Zaskrbljujoče je, da ženske pogosto opravljajo dela, neprimerna njihovi izobrazbi in poklicnim kvalifikacijam (*deskilling*). Gre za dvojno, celo trojno diskriminacijo, ki jo migrantke izkusijo hkrati kot priseljenke, ženske in potencialne matere. Seveda ne zatrujem, da je za vse migrantke najpomembnejše plačano delo, je pa za večino žensk temeljnega pomena za njihovo vključevanje v novo družbo (prim. Passerini idr. 2004: 67). Razvita socialna mreža se je pokazala kot eden od temeljnih dejavnikov lažjega vključevanja v novo družbo; tako v smislu emocionalne opore kot tudi bolj praktičnih vidikov pomoči (urejanje dokumentov, pomoč pri iskanju zaposlitve).

V zgodbah migrantk lahko govorimo tudi o nekaterih točkah obrata, ki so najbolj spremenile njihove izvirne načrte. Zlasti so pomembni s partnerjem povezani dogodki oziroma zasnovanje lastne družine, kar mnoge ženske odločujoče poveže s Slovenijo. Povedano s primerom: migracija ženske, ki v Slovenijo pride z delovnim dovoljenjem, je v statističnem smislu opredelje-

1 Izjema v tem oziru sta mednarodna projekta FeMiPol ter projekt FEMAGE.

na kot delovna oziroma ekonomska migracija. Pogovori pa so pokazali, da so ekonomski motivi ponavadi podprti z drugimi motivi, ki so lahko povsem neekonomske narave (na primer želja spoznavati svet, pridobiti nove izkušnje, ipd.). Ker pa obstoječi migracijski režimi Evropske unije osebam iz tretjih držav precej onemogočajo mednarodno mobilnost (na primer v zvezi s pridobivanjem turističnih viz), sta bila prihod z namenom zaposlitve ali poroka s slovenskim državljanom za ženske pogosto edina mogoča načina prihoda v Slovenijo. Torej že v okviru statistično enotnih kategorij odkrijemo različne »profile« migrantk oziroma raznolike motive za migracijo. Predvsem s tega vidika so klasične tipologije pomanjkljive, saj neustrezno zajamejo diverzifikacijo migracij v Evropi. Širok spekter motivov posamezne migrantke namreč ni zajet v statistično rigidni opredelitvi vrste migracij. Tipologije, kot pravi Brettell (2000: 102), nam ponujajo zgolj statično in homogeno sliko procesa, ki pa je v življenjskem poteku posameznega migranta oziroma migrantke spremenljiv in se znotraj določene prebivalstvene skupine razlikuje. Z uporabljenim prijemom sem poskušala opozoriti na raznolikost kategorij migracij in njihovo neujemanje s statistično opredeljenimi tipologijami, vendar pa ne morem odgovoriti na vprašanje o dejanskem številu posameznih kategorij migrantk.

Ta ugotovitev se zdi še toliko primernejša glede na razlage, ki poudarjajo, da proces oblikovanja identitet sega preko ene same ozemeljske enote. Ženske na kompleksne načine ohranjajo vezi z izvorno družbo in jih umeščajo v novo. Hkrati so mnoge sogovornice glede na situacijo in kontekst pripovedovale o nekakšni vmesni poziciji oziroma pripadnosti več družbam. Predstava »doma« se zdi na podlagi življenjskih zgodb dinamična in presega poenostavljeno pripadnost eni državi oziroma družbi. Taka dinamična obravnava procesov pripadnosti implicira tudi preseganje poenostavljenega obravnavanja procesa integracije v smislu nekakšne »gladke« vključitve v novo družbo, ki predpostavlja tudi homogeno in statično naravo tako izvorne kot tudi nove družbe (prim. Passerini idr. 2004: 2, 5). Raziskovalci, ki so proučevali transnacionalno razsežnost življenja migrantk in migrantov, so prav zato opozorili, da moramo v proučevanje migracij poleg proučevanja nove vključevati tudi značilnosti izvorne družbe (Anthias in Lazaridis 2000: 10; Fitzgerald 2006: 2). Bolj kot zbiranje podatkov glede na vnaprej postavljena raziskovalna vprašanja in teme bi bilo smiselno oblikovati tak raziskovalni načrt, ki bi dopuščal naknadno vključitev tako tem kot tudi sogovornikov.

Na podlagi analize empiričnega gradiva se zdi verjetna tudi hipoteza, da obstoječi upravni postopki, zakoni in vizumski režimi izkazujejo vedno restriktivnejšo politiko Evropske unije do državljanov tretjih držav (prim.

Zorn 2003: 204). Vključevanje Slovenije v evropske integracije je celo povzročilo vedno večjo negotovost migrantk iz t. i. tretjih držav. Zgodbe migrantk iz nekdanje Sovjetske zveze in Bosne in Hercegovine nazorno pokažejo na nekatere slabosti takega migracijskega režima. Prvič, poroka s slovenskim državljanom ali z osebo, ki ima dovoljenje za bivanje v Sloveniji, je v primerih, ko gre za t. i. družinsko migracijo oziroma migracijo na podlagi združitve družine, tisti nujni pogoj, na podlagi katerega državljani in državljanke tretjih držav sploh lahko pridobijo pravico do daljšega bivanja v Sloveniji. Tak model daje prednost »klasičnemu« modelu družinskega življenja (poroka), ne pa drugim oblikam zunajzakonske skupnosti. Drugič, pravice zakonca so v začetku bivanja v Sloveniji odvisne od njegovega partnerja, kar je lahko potencialno ogrožujoče za ženske, ki bi se želele razvezati od svojega moža. Tudi postopki za pridobivanje delovnih dovoljenj kot tudi dovoljenj za bivanje so dolgotrajni in zapleteni. Neurejeno je področje medsebojnega priznavanja pokojnin med državami, dvojno državljanstvo pa je mogoče le v izjemnih primerih. Hkrati pa se ženske srečujejo z nekakšnim »kulturnim rasizmom«, ki temelji na stereotipnih predstavah o Rusinjah, Ukrajinkah in ženskah iz muslimanskih skupnosti.

Empirično gradivo nadalje kaže, da imajo ženske, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi,² več težav pri začetnem vključevanju v novo družbo kot pa tiste, ki so prišle v Slovenijo pred njeno osamosvojitvijo. V socialističnem obdobju je bila namreč migracija iz nekdanjih jugoslovanskih republik obravnavana kot notranja in ne mednarodna migracija, kar je pomenilo, da so imeli migranti in migrantke iz teh republik veliko manj težav pri urejanju dokumentov za bivanje. Na tako situacijo je vplivala tudi hitra integracija na trg delovne sile, saj so ženske povedale, da so delo dobile izjemno hitro. Kljub pomanjkanju sistematičnih in institucionalnih programov za vključevanje v novo okolje (na primer organiziranega učenja slovenskega jezika) so sogovornice pripovedovale o precej neproblematičnem vključevanju v novo družbo. Z osamosvojitvijo Slovenije so se družbenopolitične okoliščine spremenile tako v ekonomskem (prestrukturiranje gospodarstva in z njim povezana večja nezaposlenost, nezanesljive zaposlitve, neurejena stanovanjska politika) kot tudi ideološko-političnem smislu. Z uveljavljanjem nove nacionalne države se je namreč bolj kot prej začelo razlikovati med tujci in »domačim prebivalstvom«, pri čemer kot tujci niso bili prepoznani le nedržavljan, temveč, kot pravi Tonči Kuzmanić (2003: 18), v simbolnem smislu tudi tisti, ki niso bili »Slovenci po

2 Tu gre za primerjavo med ženskami iz Bosne in Hercegovine, saj so vse ženske iz nekdanje Sovjetske zveze, s katerimi sem se pogovarjala, prišle v t. i. postsocialističnem obdobju.

krvi, zemlji, prednikih, jeziku in kulturi«. Zgodbe žensk nam potrjujejo, da sta se njihov družbenoekonomski položaj in odnos večinskega prebivalstva do njih v obdobju po osamosvojitvi Slovenije zaostрила. Zgodbe žensk, ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, so si ne glede na njihovo izrečeno etnično pripadnost izjemno podobne. Dolgotrajni in zapleteni postopki pridobivanja dovoljenj za bivanje kot posledica omejevalne migracijske politike ter težave pri integraciji na trg delovne sile so skoraj »univerzalna« izkušnja žensk. V raziskavi se nisem osredotočila na vprašanje, kako so se v družbo pred osamosvojitvijo Slovenije vključevale mednarodne migrantke, saj so vse sogovornice iz nekdanje Sovjetske zveze prišle v Slovenijo po njeni osamosvojitvi. Zaradi tega ne moremo sklepati, da je bilo socialistično obdobje »na splošno« prijaznejše do migrantov in migrantk, saj v slovenskem prostoru ni sistematičnih raziskav o mednarodnih migrantih in migrantkah iz tega obdobja. Glede na v besedilu omenjene rezultate projekta FeMiPol, v katerem so se raziskovalci in raziskovalke osredotočili na izkušnje žensk iz t. i. tretjih držav (ne glede na izrečeno etnično pripadnost), ki so v Slovenijo prišle po njeni osamosvojitvi, pa je mogoče sklepati, da so si težave žensk iz t. i. tretjih držav, ki sem jih izpostavila v pričujočem besedilu, precej podobne. S tega vidika se zdi, da je etnična skupina kot analitična kategorija nemara preveč »tog« pojasnjevalni koncept.

Lahko bi se strinjali z oceno Floye Anthias (2000: 21), da transnacionalno gibanje prebivalstva vključuje »protislovne procese«, ki se navezujejo na posebne oblike izključevanja in vključevanja in vsebujejo med seboj nasprotujoče diskurze: idejo človekovih pravic in enakosti obravnavanja vseh posameznikov in posameznic spremljajo izključitev iz državljanskih pravic in razlikovalni rasizmi, ki jih izkušajo različne skupine migrantov in migrantk. Prav tako napetost je mogoče identificirati tudi v diskurzih Evropske unije: na eni strani smo priča retoriki svobode in odprtosti, na drugi strani pa se pojavljajo nova razslojevanja, ki so več kot očitna že ob vprašanju, kdo je sploh upravičen do svobodnega gibanja preko mednarodnih meja (prim. Passerini idr. 2004: 8).

Najsplošnejši sklep je, da dostop do trga delovne sile, državnih pomoči in socialnih mrež ni le stvar individualne izkušnje, temveč ga sistematično oblikujejo družbeni odnosi, povezani s spolom, z razredom, etnično pripadnostjo in zakonitim statusom posamezne migrantke. Zgodbe nam pokažejo, kako so izkušnje posameznic oblikovane v sistematičnem procesu privilegiranja in diskriminacije (Lawson 2000: 174). S kvalitativno zasnovanim prijemom sem skušala podrobno in obsežno identificirati in razložiti razhajanja med teoretičnimi modeli integracije migrantov (tj. zakonskimi določili)

ter konkretnim izvajanjem teh določil in predpisov v vsakodnevnem življenju migrantk.

Omejitev pričujoče raziskave je prav gotovo v tem, da se je osredotočila na perspektivo in izkušnje žensk kot migrantk. Njihove zgodbe pa so pokazale, da odločitev za migracijo in vključevanje v novo družbo nista povezana le z migrantko, temveč tudi z njeno socialno mrežo. Nedvomno sem s pričujočim besedilom naredila izkušnje migrantk, ki so bile v prevladujočih študijah dolgo časa spregledane, »vidne«. V prihodnje pa bi bilo treba poleg izkušenj žensk proučiti tudi izkušnje moških, s čimer bi se še bolj približali analizi z vidika spola kot v osredotočanju le na en spol. S tem mislim na študije t. i. transnacionalnih družin oziroma njihovih medgeneracijskih odnosov in na študije širšega družbenega okolja migranta in migrantke v izvorni in novi družbi.

Fokusna skupina z udeleženci s področja migracijske politike je pokazala, da zavedanje o pomenu migrantske delovne sile zlasti v skrbi za otroke in starejše, ki se pogosto poudarja v javnosti in med oblikovalci politik v nekaterih zahodnoevropskih državah, v Sloveniji še ni dovolj prisotno. Razprava o migrantkah se je omejila na njihovo vlogo t. i. sekundarnih migrantk, torej tistih, ki sledijo partnerju oziroma soprogu na podlagi združitve družine, manj pa na njihovo dejavno in samostojno vlogo v procesu migracije. Zlasti predstavniki vladnih služb se ne zavedajo specifičnega položaja migrantk; morebitno načrtovanje družine kot razlog za diskriminacijo na trgu delovne sile in pomanjkanje socialnih mrež so prepoznali kot »univerzalno« izkušnjo žensk oziroma večinskega prebivalstva v Sloveniji. Spol kot eden od elementov družbenega razslojevanja je prisoten v študijah o družinskem in poklicnem življenju v Sloveniji ter tudi v govoru udeležencev, ki se ukvarjajo s temi področji, manj pa je upoštevan v raziskavah in politikah, ki se navezujejo na manjšinske oziroma migrantske skupine in njihovo družinsko in poklicno življenje.

Tako zgodbe konkretnih sogovornic kot razprava v fokusni skupini so omogočile uvid v družbenopolitične procese, kot jih izkušajo migrantke same. Prav v tem vidim moč razlage pričujočih zgodb. »Življenja migrantk, o katerih te govorijo v pogovorih, so veliko več kot osebne zgodbe. V njihovih pripovedih lahko sledimo procesom (institucionalnim in intersubjektivnim), ki so oblikovali njihove strategije in njihova sebstva, njihovo razumevanje preteklosti in aspiracije za prihodnost, tako da so njihove zgodbe dokument o pojavu sodobnih migracij v Evropi« (Passerini idr. 2004: 12). Družbeni kontekst, ki sem ga razkrila s pomočjo njihovih pripovedi, bi bilo v prihodnje

smiselno podrobneje analizirati tudi s še neanaliziranimi uradnimi podatki in statistikami ter primerjati s podatki in z ugotovitvami obstoječih raziskav.

Zgodbe nam hkrati omogočajo razumeti kompleksnost in heterogenost življenjskih izkušenj in perspektiv posameznikov in posameznic. Eno od temeljnih sporočil pričujočega besedila je, da bi migracijske politike lahko bolj upoštevale raznolikost in pestrost izkušenj posameznih migrantk. Zaradi heterogenosti migrantov in specifičnosti družbenopolitičnih kontekstov posameznih držav (ki ga v pričujočem besedilu na primeru Slovenije nismo mogli podrobneje obravnavati) je vedno bolj očitno, da ne obstaja en sam model »uspešne integracije« migrantk in migrantov v nove družbe. Eden od temeljnih sklepov pričujočega besedila je zato prav gotovo tudi spoznanje, da migracije ne moremo obravnavati enoznačno v smislu izboljšanja ali poslabšanja družbenega položaja žensk, saj je njihov položaj mnogovrstna in kompleksna kategorija, pri njeni presoji pa je treba upoštevati vsakokratni kulturni kontekst (prim. Anthias in Lazaridis 2000: 10).

Nedvomno se mnoga vprašanja, ki sem si jih zastavila v pričujočem besedilu (težave z dolgotrajno brezposelnostjo migrantk, »delo na črno«, opravljanje kvalifikacijam neprimerne dela, pomanjkanje socialnih mrež), nanašajo tudi na t. i. domače prebivalstvo. Vendar se zdi, da je položaj migrantov in migrantk glede na večinsko prebivalstvo vendarle specifičen. Naj kot morda najbolj »perečo« težavo poudarim možnost integracije na trg delovne sile. Osebe iz Bosne in Hercegovine z začasnim zatočiščem v Sloveniji – mednje spadajo tudi moje sogovornice – na primer kar celo desetletje niso imele institucionalne (zakonske) možnosti za legalno zaposlitev; enako velja za prosilce in prosilke za azil. Posebna težava je tudi znanje slovenskega jezika. Vse omenjeno je problematično predvsem zaradi slabega družbenoekonomskega položaja migrantk v novih družbah, izgube človeškega kapitala, izgube delovnih let in posledičnega skrajševanja pokojninske dobe (prim. Dvořáková idr. 2007: 11). Na državni ravni bi bilo zlasti treba urediti institucionalne mehanizme in poti za hitrejše in bolj »učinkovito« vključevanje migrantov in migrantk v nove družbe. Kljub temu menim, da država ne more in ne sme posegati v zasebno življenje posameznih migrantk in migrantov v smislu »predpisovanja« in pogojevanja določenih vedenj s pridobitvijo in z ohranitvijo določenih pravic. Glede na dejavne strategije mnogih sogovornic v procesu migracije kot tudi v procesu vključevanja v novo družbo in skladno z vedno večjim zavedanjem o pomenu opolnomočenja manjšinskih oziroma marginalnih skupin bi bilo smiselno migrante in migrantke bolj kot žrtve obravnavati kot odgovorne posameznike in posameznike. Zgodbe pa so tudi pokazale, da so imele nekatere sogovornice slabe izkušnje bodisi z

delodajalci, uradnimi osebami (osebe na različnih uradih, cariniki, policisti) ali pa so v vsakdanjem življenju doživljale negativen odnos večinskega prebivalstva. Pri oblikovanju politik bi bilo treba upoštevati dejstvo, da mora biti integracija dvosmeren proces, ki ni povezan le z migrantkami in migranti, temveč mora zajeti tudi t. i. večinsko družbo oziroma vse njene ravni. Čeprav so vse »kulturne enote« v neprestanem procesu (pre)oblikovanja in je meja med »našo« in »drugo« kulturo praktično nemogoče določiti, bi morale biti domače prebivalstvo bolje seznanjeno s kulturnimi, z ekonomskimi in s političnimi značilnostmi družb, iz katerih prihajajo migrantke in migranti. Integracijo je bolj kot enosmeren proces prilagajanja migrantov in migrantk novi družbi smiselno razumeti kot dvosmeren proces medsebojnega seznanjanja in spoznavanja. In prav zbiranje in analiza življenjskih zgodb nam omogočita problematiziranje in dekonstrukcijo stereotipnih, samoumevnih in zdravo-razumskih interpretacij sveta okoli nas in tistih »Drugih«, ki jih največkrat poznamo samo iz poenostavljenih in enodimenzionalnih medijskih predstavitev.

VIRI IN LITERATURA

Ackers H., Louise (1998). *Shifting spaces: Women, citizenship and migration within the EU*. Bristol: Policy Press.

Al-Ali, Nadje. Women, Gender and Migration in Europe, <http://www.comune.forlifo.it/Documenti/39/gender.pdf> (28. 6. 2006).

Anthias, Floya in Lazaridis, Gabriella (ur.) (2000). *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford, New York: Berg.

Anthias, Floya (2000). Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford, New York: Berg, 15–47.

Anthias, Floya in Lazaridis, Gabriella (2000). Introduction: Women on the Move in Southern Europe. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford, New York: Berg, 1–13.

Appelqvist, Maria (2001). Party politics and the Bosnian question: The Swedish decision to grant permanent residence. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1): 89–108.

Archer Mann, Susan in Huffman, Douglas, J. (2005). The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of the Third Wave. *Science & Society*, 69(1): 56–91.

Ayotte, Kevin, J. in Husain, Mary, E. (2005). Securing Afghan Women: Neocolonialism, Epistemic Violence, and the Rhetoric of the Veil. *NWSA Journal*, 17(3): 112–133.

Bade, Klaus, J. (2005). *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba / *cf.

Bailey, Adrian in Boyle, Paul (2004). Untying and Retying Family Migration in the New Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2): 229–241.

Barbič, Ana in Miklavčič-Brezigar, Inga (1999). Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: Gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 39(3/4): 39–48.

- Barbutovski, Dragan (1996). Slovenski način reševanja begunske problematike: Kako se bodo vračali begunci? *Bilten Amnesty International*, julij 1996: 4–5.
- Bauböck, Rainer (1998). The Crossing and Blurring of Boundaries in International Migration: Challenges for Social and Political Theory. *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity and Citizenship* (ur. Rainer Bauböck in John Rundell). Aldershot, Vermont: Ashgate, 17–52.
- Bauböck, Rainer in Rundell, John (ur.) (1998). *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity and Citizenship*. Aldershot, Vermont: Ashgate.
- Bešter, Romana (2003). *Migracijska politika Slovenije in EU – Primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Black Richard (2001a). Fifty years of refugee studies: From theory to policy. *The International Migration Review*, 35(1): 57–78.
- Black, Richard (2001b). Conceptions of »home« and political geography of refugee repatriation. *Applied Geography*, 22(2): 123–138.
- Bloch, Alice, Galvin, Treasa in Harrell-Bond, Barbara (2000). Refugee women in Europe: Some Aspects of the Legal and Policy Dimensions. *International Migration*, 38(2): 169–190.
- Bloor, Michael, Frankland, Jane, Thomas, Michelle in Robson, Kate (2001). *Focus Groups in Social Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Boyd, Monica (1999). Gender, Refugee Status and Permanent Settlement. *Gender issues*, 17(1): 5–25.
- Boyle, Paul (2002). Population geography: Transnational women on the move. *Progress in human geography*, 26(4): 531–543.
- Brekke, Jan-Paul (2001). The dilemmas of temporary protection – the Norwegian experience. *Policy studies*, 22(1): 5–18.
- Brettell, Caroline, B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes. *Migration theory: Talking across disciplines* (ur. Caroline B. Brettell in James F. Hollifield). London, New York: Routledge, 85–135.
- Brettell, Caroline, B. in Hollifield, James, F. (ur.) (2000). *Migration theory: Talking across disciplines*. London, New York: Routledge.
- Brettell, Caroline (2003). *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: Altamira Press.

- Bryceson, Deborah (2002). Europe's Transnational Families and Migration: Past and Present. *The transnational family: New European frontiers and global networks* (ur. Deborah Bryceson in Ulla Vuorela). Oxford, New York: Berg, 31–59.
- Bryceson, Deborah in Vuorela, Ulla (2002). *The transnational family: New European frontiers and global networks*. Oxford, New York: Berg.
- Carling, Jørgen (2005). Gender dimensions of international migration, <http://www.gcim.org/mm/File/GMP%20No%2035.pdf> (10. 7. 2006).
- Castles, Stephen in Miller, Mark J. (1998). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan.
- Chamberlain, Mary in Leydesdorff, Selma (2004). Transnational families: Memories and narratives. *Global Networks*, 4(3): 227–241.
- Chatterjee, Nilanjana in Riley, Nancy, E. (2001). Planning an Indian Modernity: The Gendered Politics of Fertility Control. *Journal of Women in Culture and Society*, 26(3): 811–845.
- Clarence, Emma (2003). Ignored and Isolated: Women and Asylum Policy in the United Kingdom. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 19–33.
- Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina in Šantek, Goran Pavel (ur.) (2006). *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Čapo, Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina in Šantek, Goran Pavel (2006). Etnologija bliskoga. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* (ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić in Goran Pavel Šantek). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1–52.
- Čapo, Žmegač, Jasna (2006). Etnolog i njegove publike: O restituciji etnografskih istraživanja. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* (ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić in Goran Pavel Šantek). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 213–235.
- Černič Istenič, Majda in Knežević Hočevar, Duška (2006). Ali so stališča prebivalcev evropskih držav do priseljencev povezana s stališči, ki se nanašajo na odnose med spoloma, rodno spolno vedenje in vrednotenje otrok? *Dve domovini*, 24: 21–46.
- Černič Istenič, Majda (2007). *Rezultati raziskave PPA*, delovni dokument, gradivo dostopno na Družbenomedičinskem inštitutu ZRC SAZU.
- Černič Istenič, Majda, Knežević Hočevar, Duška in Cukut, Sanja (2007). *Needs for female immigrants and their integration in ageing societies, Work package 4: focus groups with stakeholders – national report Slovenia*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung.

Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta in Zorn, Jelka (2003). *Izbrisani, organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Dedić, Jasminka (2004). *Slovenija in Evropska unija – Sodobno državljanstvo: Politike vključevanja in izključevanja, raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Demery, Paul (2003). *Population Policy: A Concise Summary* (Population Council, Policy Research Division Working papers, No. 173), www.popcouncil.org/publications/wp/prd/rdwlist.html (30. 7. 2007).

Denard Goldman Karen in Jahn Schmalz, Kathleen (2001). Focus on Focus Groups! *Health Promotion Practice*, 2(1): 14–19.

Dobrowolsky, Alexandra, Z. in Tastsoglou, Evangelia (ur.) (2006). *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections*. Aldershot: Ashgate.

Dobrowolsky, Alexandra, Z. in Tastsoglou, Evangelia (2006). Crossing Boundaries and Making Connections. *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections* (ur. Alexandra Z. Dobrowolsky in Evangelia Tastsoglou). Aldershot: Ashgate, 1–35.

Donato, Katharine, M., Gabaccia, Donna, Holdaway, Jennifer, Manalansan, Martin in Pessar, Patricia, R. (2006). A Glass Half Full? Gender in Migration Studies. *The International Migration Review*, 40(1): 3–26.

Doupona Horvat, Marjeta, Verschueren, Jeff in Žagar Žnidaršič, Igor (1998). *Retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Dvořáková, Katerina, Rabušič, Ladislav in Vašečka, Michal (2007). *Female Migrants in Ageing European Societies (Policy relevant implications of the FEMAGE project). Deliverable No. 14* (omejen dostop).

Đonlić, Hazemina (2003). *Deset let samote: Izkušnje bosansko-hercegovskih begunk in beguncev v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo Kulturni vikend.

Erel, Umut in Kofman, Eleanore (2003). Countering a historical Amnesia: Skilled Female Migration in Postwar Europe. *European Encounters 1945–2000: Migrants, Migration and European Societies since 1945* (ur. Rainer Ohliger, Karen Schönwälder in Triadafilos Triadafilopoulos). Aldershot: Ashgate, 71–95.

Facchi, Alessandra (1998). Multicultural Policies and Female Immigration in Europe. *Ratio Juris*, 11(4): 346–362.

FeMiPol Policy Brief, No. 4, 2008, http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/policy_briefs/Final_Project_Policy_Brief.pdf (14. 5. 2008).

FeMiPol – spletna stran projekta, <http://www.femipol.uni-frankfurt.de/> (4. 6. 2007).

- Fern, Edward, F. (2001). *Advanced focus group research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Fertility and family issues in an enlarged Europe* (2004). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Fitzgerald, David (2006). Towards a Theoretical Ethnography of Migration. *Qualitative Sociology*, 29(1): 1–24.
- Freedman, Jane (ur.) (2003). *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Freedman, Jane (2003). Introduction: A Gendered Analysis of Migration in Europe. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 1–15.
- Frisina, Annalisa (2006). Back-Talk Focus Groups as a Follow-Up Tool in Qualitative Migration Research: The Missing link. *Forum: Qualitative Social Research*, 7(3), <http://www.qualitative-research.net/fqs/> (20. 3. 2007).
- Ganga, Deianira in Scott, Sam (2006). Cultural »Insiders« and the Issue of Positionality in Qualitative Migration Research: Moving »Across« and Moving »Along« Researcher-Participant Divides. *Forum: Qualitative Social Research*, 7(3), <http://www.qualitative-research.net/fqs/> (20. 3. 2007).
- Georgiadis, Katerina (2007). Anthropological Demography in Europe: Methodological lessons from a comparative ethnographic study in Athens and London. *Demographic Research*, 17(1): 1–21.
- Gerson, Kathleen (1990). Continuing Controversies in the Sociology of Gender. *Sociological Forum*, 5(2): 301–310.
- Gerson, Kathleen (2004). Understanding Work and Family Through a Gender Lens. *Community, Work & Family*, 7(2): 163–178.
- Gorup, Darja (2006). Selitve žensk iz Gaberij v Vipavskih brdih med leti 1920–1954. *Dve domovini*, 24: 205–223.
- Greenhalgh, Susan (ur.) (1995). *Situating Fertility: Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenhalgh, Susan (1995). Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives. *Situating Fertility: Anthropology and demographic inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). Cambridge: Cambridge University Press, 3–28.
- Greenhalgh, Susan (1996). The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth-Century Demography. *Society for Comparative Study of Society and History*, 38(1): 26–64.
- Green Paper »Confronting demographic change: A new solidarity between the

generations.« Brussels: Commission of the European Communities, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:EN:DOC> (1. 2. 2008).

Guličova-Grethe Maria in Schlenzka, Nathalie (2006). Female Marriage Migration: Definition, problems and related phenomena. *Female Marriage Migrants: Awareness Raising and Violence Prevention* (ur. Nathalie Schlenzka). Berlin: Edition Parabolis, 9–21.

Gulin Zrnić, Valentina (2006). Domaće, vlastito i osobno: Autokulturna defamilijarizacija. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* (ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić in Goran Pavel Šantek). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 73–95.

Hantrais, Linda (1997). Exploring Relationships between Social Policy and Changing Family Norms within the European Union. *European Journal of Population*, 13: 339–379.

Hardill, Irene in MacDonald, Sandra (2000). Skilled International Migration: The Experience of Nurses in the UK. *Regional Studies*, 34(7): 681–692.

Harzig, Christiane (2001). Women migrants as global and local agents: New research strategies on gender and migration. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 1–14.

Hodgson, Dennis (1991). The Ideological Origins of the Population Association of America. *Population and Development Review*, 17(1): 1–34.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette (1999). Introduction: Gender and Contemporary U.S. Immigration. *American Behavioral Scientist*, 42(4): 565–576.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette in Cranford, Cynthia (1999). Gender and Migration. *Handbook of the Sociology of Gender* (ur. Janet Saltzman Chafetz). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 105–126.

Hrovat, Luka, Gregorčič, Marta in Bajt, Veronika (2007). *Integration of new female migrants in Slovenian labor market and society and policies affecting integration: State of the Art. Working Paper No. 8 – WP4*, http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp1/Slovenia.pdf (4. 6. 2007).

Hrženjak, Majda (2007). *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Indra, Doreen (ur.) (1999). *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. New York, Oxford: Berghahn Books.

Indra, Doreen (1999). Not a Room of One's Own: Engendering Forced Migration Knowledge and Practice. *Engendering Forced Migration: Theory and Practice* (ur. Doreen Indra). New York, Oxford: Berghahn Books, 1–22.

Informacija o možnostih za integracijo oseb z začasnim zatočiščem iz Bosne in

Hercegovine v Republiki Sloveniji. Interno delovno gradivo za sestanek 24. 4. 2001. Ljubljana: Urad za priseljevanje in begunce.

Jacobsen, Karen (1996). Factors influencing the policy responses of host governments to mass refugee influxes. *The International Migration Review*, 30(3): 655–671.

Jalušič, Vlasta (2001). Ksenofobija ali samozaščita?: O vzpostavljanju nove slovenske državljske identitete. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1(1): 12–43.

Janko Spreizer, Alenka, Kalčič, Špela, Šušmelj, Dejan in Pezdir, Tatjana (2004). Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. *Razprave in gradivo*, 45: 218–247.

Jary, David in Jary, Julia (1995). *Collins dictionary of sociology*. Glasgow: Harper Collins Publishers.

Johnson Hanks, Jennifer (2007). What kind of theory for anthropological demography? *Demographic Research*, 16(1): 1–26.

Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kalčič, Špela (2006). *Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Keely, Charles, B. (1996). How nation states create and respond to refugee flows. *The International Migration Review*, 30(4): 1046–1066.

Kertzer, David in Arel, Dominique (ur.) (2002). *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kertzer, David in Arel, Dominique (2002). Censuses, identity formation, and the struggle for political power. *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses* (ur. David Kertzer in Dominique Arel). Cambridge: Cambridge University Press, 1–42.

Kertzer, David in Fricke, Tom (ur.) (1997). *Anthropological Demography: Toward a New Synthesis*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

King, Leslie (2002). Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century. *Ethnic and Racial Studies*, 25(3): 367–389.

Klinar, Peter (1976). *Mednarodne migracije: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Obzorja.

Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Obzorja.

Klinar, Peter (1993a). O beguncih v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 30(2): 75–84.

- Klinar, Peter (1993b). Kontinuiteta prisilnih migracij. *Teorija in praksa*, 30(7–8): 615–624.
- Klinar, Peter (1994). O nacionalni identiteti in etnonacionalizmih. *Slovenski izziv II: Rezultati raziskav javnega mnenja* (ur. Niko Toš). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 31–51.
- Knežević Hočevar, Duška (2003a). Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40(2): 335–356.
- Knežević Hočevar, Duška (2003b). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19(43): 29–46.
- Knežević Hočevar, Duška (2004). Vanishing nation: Discussing nation's reproduction in post-socialist Slovenia. *Anthropology of East Europe Review*, 22(2): 22–30.
- Knežević Hočevar, Duška (2006). Rodnost, etničnost in nacija: Razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo*, 50/51: 184–210.
- Knodel, John (1997). A Case for Nonanthropological Qualitative Methods for Demographers. *Population and Development Review*, 23(4): 847–853.
- Kobolt, Alenka (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Kofman, Eleanore (1999). Female »Birds of Passage« a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union. *The International Migration Review*, 33(2): 269–299.
- Kofman, Eleanore (2000). The Invisibility of Skilled Female Migrants and Gender Relations in Studies of Skilled Migration in Europe. *International Journal of Population Geography*, 6(1): 45–59.
- Kofman, Eleanore, Phizacklea, Annie, Raghuram, Parvati in Sales, Rosemary (2000). *Gender and International Migration in Europe: Employment, welfare and politics*. London, New York: Routledge.
- Kofman, Eleanore (2004). Family-Related Migration: A Critical Review of European Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2): 243–262.
- Komac, Miran in Medvešek, Mojca (2005). Kakšna naj bi bila integracijska politika?: O rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike. *Razprave in gradivo*, 46: 6–46.
- Komac, Miran, Medvešek, Mojca in Roter, Petra (2007). *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!: Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog*, 16(67): 97–115.
- Krajina, Dijana in Nadarevič, Damir (2000). Kvalitativno raziskovanje resocializacije beguncev: Študija primera zbirni center Črnomelj. *Socialno delo*, 39(1): 5–11.
- Kraševac Ravnik, Erna (ur.) (1996). *Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja, Slovenska fundacija.
- Krause, L., Elisabeth (2001). »Empty Cradles« and the Quiet Revolution: Demographic Discourse and Cultural Struggles of Gender, Race and Class in Italy. *Cultural Anthropology*, 16(4): 576–611.
- Kreager, Phillip (1997). Population and Identity. *Anthropological Demography: Toward a New Synthesis* (ur. David I. Kertzer in Tom Fricke). Chicago & London: The University of Chicago Press, 139–174.
- Kuzmanič, Tonči (2003). *Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 2(2): 14–33.
- Lawson, Victoria, A. (1998). Hierarchical households and gendered migration in Latin America: Feminist extensions to migration research. *Progress in Human Geography*, 22(1): 39–53.
- Lawson, Victoria, A. (2000). Arguments within geographies of movement: The theoretical potential of migrants' stories. *Progress in Human Geography*, 24(2): 173–189.
- Lazaridis, Gabriella (2000). Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression. *Gender and Migration in Southern Europe* (ur. Floya Anthias in Gabriella Lazaridis). Oxford, New York: Berg, 49–79.
- Lesselier, Claudie (2003). Women Migrants and Asylum Seekers in France: Inequality and Dependence. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 35–53.
- Lipovec, Bojan (1999). Begunska politika v Sloveniji. *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 30–46.
- Lipovec Čebren, Uršula (ur.) (2002). *V zoni prebežništva: Antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Lister, Ruth (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Houndmills, Basingstoke; Hampshire: Macmillan Press.
- Lobnikar, Branko, Pagon, Milan, Meško, Gorazd in Umek, Peter (2002). Slovenian state officials, Slovenian citizens, and refugees in Slovenia: How they perceive each other. *European Journal of crime, criminal law and criminal justice*, 10(2/3): 192–201.

- Loescher, Gil (1992). *Refugee Movements and International Security*. London: Brassey's.
- Longo, Anita in Zagorac, Dejan (1997). Ob sprejetju zakona o začasnem zatočišču: Begunci pod »zaščito« samovolje izvršne oblasti. *Bilten Amnesty International*, junij 1997: 4–6.
- Lukšič-Hacin, Marina, Jurić-Pahor, Marija, Miklavčič-Brezigar, Inga, Mislej, Irene, Kalc, Aleksej, Ramšak, Mojca, Golež Kaučič, Marjetka, Milharčič Hladnik, Mirjam, Verlič Christensen, Barbara, Plut-Pregelj, Leopoldina, Domjan, Milena, Drnovšek, Marjan, Mlekuž, Jernej in Koprivec, Daša (2002). Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila: Diskusijski prispevki. *Dve domovini*, 16: 146–206.
- MacDougall, Colin in Fudge, Elizabeth (2001). Planning and Recruiting the Sample for Focus Groups and In-Depth Interviews. *Qualitative Health Research*, 11(1): 117–126.
- Mahler, Sarah, J. in Pessar Patricia, R. (2006). Gender matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies. *The International Migration Review*, 40(1): 27–63.
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Malečkar, Vilma (2004). *Dalmatinske neveste: Procesi ženske poročne migracije iz zadarskega zaledja v Brkine v 20. stoletju* (magistrsko delo). Ljubljana: ISH.
- Mali, Franc (1990). Epistemološki izvori in problemi sodobne sociologije znanstvenega vedenja. *Časopis za kritiko znanosti*, 132/133: 180–197.
- Merrill, Heather (2006). *An alliance of women: Immigration and the politics of race*. Minneapolis, London: University of Minnesota.
- Mežnarić, Silva (1986). »Bosanci A kuda idu Slovenci nedeljom. Ljubljana: Krt.
- Migration trends in an enlarged Europe (2004). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Mihelj, Sabina (2004). *The role of mass media in the (re)constitution of nations: The (re)constitution of the Slovenian Nation through the mass media representations of the plebiscite for an independent Slovenia, Bosnian refugees and non-registered migration (1990–2001)* (ph. d. dissertation). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis (ISH) – Graduate School of the Humanities.
- Mikuš-Kos, Anica (1996). Promocija zdravja migrantov in beguncev. *Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji* (ur. Erna Kraševc Ravnik). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja: Slovenska fondacija, 73–109.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2003). Zgodbe slovenskih žensk iz Amerike. *Dve domovini*, 17: 47–60.

- Milharčič Hladnik Mirjam in Jernej Mlekuž (ur.) (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mirzadegan Niknia, Zohreh (2001). *The intersection of immigration and gender: The socioeconomic integration of Iranian immigrant women in Kansas City (dissertation)*. Kansas City: University of Missouri-Kansas City.
- Mlekuž, Jernej (2004). Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: Tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba. *Dve domovini*, 19: 141–164.
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Morgan, David, L. (1996). Focus groups. *Annual Review of Sociology*, 22: 129–152.
- Ohliger, Rainer, Schönwälder, Karin in Triadafilopoulos, Triadafilos (ur.) (2003). *European Encounters 1945–2000: Migrants, Migration and European Societies since 1945*. Aldershot: Ashgate.
- Oswin, Natalie (2001). An Exploration of Feminist Approaches to Refugee Law. *International Feminist Journal of Politics*, 3(3): 347–364.
- Pagon, Milan in Lobnikar, Branko (1999). Stališča do beguncev z ozemlja bivše Jugoslavije: Primerjava med policisti, socialnimi delavci ter delavci in prostovoljci nevladnih organizacij. *Varstvoslovje*, 1(2):18–25.
- Pajnik, Mojca, Lesjak-Tušek, Petra in Gregorčič, Marta (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Pajnik, Mojca in Zavrtnik Zimic, Simona (2003). Med globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah: Predgovor. *Migracije, globalizacija, Evropska unija* (ur. Simona Zavrtnik Zimic in Mojca Pajnik). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 5–14.
- Pajnik, Mojca, Kogovšek, Neža in Zupanc, Saša (2006a). Mapping of policies affecting female migrants and policy analysis: The Slovenian case – Working Paper No. 8, WP 1, FeMiPol Project, Frankfurt: Institute of Social Research at J. W. Goethe University, http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp1/Slovenia.pdf (4. 6. 2007).
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika in Zupanc, Saša (2006b). Policies Affecting Female Migrants: Report on Key Informant Interviews in Slovenia. Working Paper No. 8 – WP 2, FeMiPol Project, Frankfurt: Institute of Social Research at J. W. Goethe University, http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp2/Slovenia.pdf (4. 6. 2007).
- Passerini, Luisa, Braidotti, Rosi, Gazsi, Judit, Conradsen, Inger-Marie in Alessandrová, Nadejda (2004). Gender relationships in Europe at the turn of the

millenium: Women as subjects in migration and marriage (GRINE, final report), ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/kina21249ens1_grine.pdf (20. 3. 2007).

Pedraza, Silvia (1991). Women and Migration: The Social Consequences of Gender. *Annual Review of Sociology*, 17: 303–325.

Pessar, Patricia, R. in Mahler Sarah, J. (2003). Transnational Migration: Bringing Gender In. *The International Migration Review*, 37(3): 812–846.

Pojmann, Wendy (2006). *Immigrant Women and Feminism in Italy*. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Razpotnik, Špela (2004). *Preseki odvečnosti: Nevidne identitete mladih priseljenk v družbi tranzicijskih vic*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Riley, Nancy, E. (1995). Similarities and Differences: Anthropological and Demographic Perspectives on Gender. *Situating Fertility: Anthropology and Demographic Inquiry* (ur. Susan Greenhalgh). Cambridge: Cambridge University Press, 115–137.

Riley, Nancy, E. (1998). Research on gender in demography: Limitations and constraints. *Population Research and Policy Review*, 17: 521–538.

Riley, Nancy, E. (1999). Challenging Demography: Contributions from Feminist Theory. *Sociological Forum*, 14(3): 369–397.

Rindzevičute, Egle (ur.) (2006). *Re-approaching East Central Europe: Old region, new institutions?* Huddinge: Center for Baltic & East European Studies.

Saltzman Chafetz, Janet (ur.) (1999). *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Schlenzka, Nathalie (ur.) (2006). *Female Marriage Migrants: Awareness Raising and Violence Prevention*. Berlin: Edition Parabolis.

Scrinzi, Francesca (2003). The Globalisation of Domestic Work: Women Migrants and Neo-Domesticity. *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe* (ur. Jane Freedman). Aldershot: Ashgate Publishing, 77–90.

Seale, Clive (1998). *Constructing Death The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. New York: Routledge.

Sharpe, Pamela (2001). Introduction: Gender and the experience of migration. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 1–14.

Stacey, Judith in Thorne, Barrie (1985). The Missing Feminist Revolution in Sociology. *Social Problems*, 32(4): 301–316.

- Stanfield, John, H. in Rutledge, Dennis, M. (ur.) (1993). *Race and Ethnicity in Research Methods*. London: SAGE.
- Stanford Friedman, Susan (2001). Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism. *Communal/Plural*, 9(1): 111–129.
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2006). *Podatki o tujcih na trgu delovne sile* (naročeni podatki).
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS), *Raziskava o delovni sili – Labour Force Survey* (naročeni podatki).
- Szreter, Simon (2003). The Population Health Approach in Historical Perspective. *American Journal of Public Health*, 93(3): 421–431.
- Škrj, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.
- Teitelbaum, Michael, S. (2005). Intra- and inter- national imbalances and migration. *Genus*, 61(3–4): 193–212.
- Todorova, Maria, N. (2001). *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Toš, Niko (ur.) (1994). *Slovenski izziv II: Rezultati raziskav javnega mnenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uredba o integraciji tujcev, <http://www.uradni-list.si/1/content?id=87371> (2. 7. 2008).
- van de Kaa, Dirk, Leridon, Henri, Gesano, Giuseppe in Okólski, Marek (ur.) (1999). *European Populations Unity in Diversity*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- van de Kaa, Dirk (1999). Europe and its population: The long view. *European Populations Unity in Diversity* (ur. Dirk van de Kaa, Henri Leridon, Giuseppe Gesano in Marek Okólski). Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1–194.
- van Dijk, Teun (1993). Analyzing Racism Through Discourse Analysis: Some Methodological Reflections. *Race and Ethnicity in Research Methods* (ur. John H. Stanfield in Dennis M. Rutledge). London: SAGE, 92–134.
- Vrečer, Natalija (ur.) (1999). *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Vrečer, Natalija (1999). Etnologija, kulturna antropologija in begunske študije: Stičišča. *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 11–29.
- Vrečer, Natalija (2006). *Integracija prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v*

Sloveniji: Teoretizacija in primerjalne prakse v antropološki perspektivi (doktorska disertacija). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.

Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije.

Ward, Nikki (2007). *Doing the research: Data collection and analysis methods* (poglavje iz doktorske disertacije, prejeto preko elektronske liste BNIM) (14. 1. 2007).

White, Allen (2002). Organic functionalism, »community« and place: Refugee studies and the geographical constitution of refugee identities. *Geoforum*, 33(1): 73–83.

Willis, Katie, D. in Yeoh, Brenda (ur.) (2000). *Gender and Migration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Willis, Katie, D. in Yeoh, Brenda (2000). Introduction. *Gender and Migration* (ur. Katie D. Willis in Brenda Yeoh). Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, XI–XXII.

Wimmer, Andreas in Glick Schiller, Nina (2003). *Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology*. *The International Migration Review*, 37(3): 576–610.

Wolf, Diane (ur.) (1996). *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Boulder: Westview Press.

Wolf, Diane (1996): *Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork*. *Feminist Dilemmas in Fieldwork* (ur. Diane Wolf). Boulder: Westview Press, 1–55.

Zagorac, Dejan (1997). Prva nujna akcija AI za Slovenijo: Prisilna prostovoljna vrnitev. *Bilten Amnesty International*, oktober 1997: 5–7.

Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200776&stevilka=4036> (30. 1. 2008).

Zavratnik Zimic, Simona, Kavčič, Urša, Pajnik, Mojca in Lesjak-Tušek, Petra (2003). *Where in the puzzle: Trafficking from, to and through Slovenia: Assessment study*. Ljubljana: International Organisation for Migration.

Zavratnik Zimic, Simona in Pajnik, Mojca (ur.) (2003). *Migracije, globalizacija, Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Zavratnik Zimic, Simona (ur.) (2004). *Women and Trafficking*. Ljubljana: Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies.

Zavratnik Zimic, Simona (2004a). *Migration trends in selected EU applicant countries, Vol. 6. Slovenia: The perspective of a country on the »Schengen periphery«* (European Commission project). Vienna: International Organization for Migration.

Zavratnik Zimic, Simona (2004b). Sex trafficking: The state, security, criminality, morality – and the victim. *Women and trafficking* (ur. Simona Zavratnik Zimic). Ljubljana: Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, 9–19.

Zavratnik Zimic, Simona (2006a). Contemporary immigration and asylum policies in Slovenia: Rethinking questions of entrance and integration. *Annales, Series historia et sociologia*, 16(2): 343–354.

Zavratnik Zimic, Simona (2006b). Migration trends in Slovenia: The perspective of a country on the »Schengen periphery«. *Re-approaching East Central Europe: Old region, new institutions?* (ur. Egle Rindzeviciute). Huddinge: Center for Baltic & East European Studies, 59–102.

Zorn, Jelka (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zulauf, Monika (2002). *Migrant Women Professionals in the European Union*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Žitnik, Janja (2004). Immigrants in Slovenia: Integration aspects. *Migracijske i etničke teme*, 20(2/3): 221–241.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Ackers 47, 57, 165
akcijska antropologija 90
akulturacija 36, 73
Al-Ali 42, 165
aleksandrinke 55, 77
Alexandrova 175
Andall 52
Anthias 16, 36, 37, 42, 44, 47, 87, 88,
158, 160, 162, 165, 173
antropologija doma 92
antropološka demografija 34
Appelqvist 61, 70, 165
Archer Mann 31, 32, 33, 165
Arel 24, 171
asimilacija 36, 137, 139
Association for the Study of the World
Refugee Problem 61
Atkinson 89
Ayotte 33, 34, 165
azil 13, 17, 26, 28, 29, 31, 49, 62, 64, 65,
66, 67, 68, 74, 76, 143, 144, 145, 151,
162

B

Bade 23, 25, 26, 27, 28, 29, 165
Bailey 56, 57, 59, 60, 165
Bajt 170, 175
balkanizem 85
banalni nacionalizem 41
Barbič 77, 165
Barbutovski 71, 166

Barker 41
Bauböck 23, 25, 166
begunec 17, 26, 27, 28, 29, 31, 44, 49, 57,
60, 61, 62, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74,
76, 113, 147, 168, 173, 174, 175, 177
Bešter 76
Bešter 166
Billig 41, 166
biografske metode 45, 46, 77
Black 59, 61, 70, 71, 166
Bloch 62, 63, 64, 65, 66, 67, 166
Bloor 130, 131, 166
Bofulin 89
Bonney 59
Bošnjakinje 15, 18, 33, 78, 85
Boyd 63, 64, 68, 166
Boyle 46, 55, 56, 57, 59, 60, 165, 166
Braidotti 175
brangerice 77
Brekke 70, 166
Brettell 35, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 47, 88,
158, 166
Bryceson 25, 167
Bunch 63

C

Campani 48
Carling 14, 43, 167
Castles 14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 42,
43, 167
Chamberlain 88, 89, 167
Chatterjee 24, 167

- Clarence 62, 66, 67, 167
 Coker 65
 Cole 88
 Conradsen 175
 Cooke 59
 Copelon 64
 cost benefit pristop 15, 150
 Cranford 40, 41, 44, 49, 51, 52, 55, 56,
 170
 Cukut 62, 167
- Č**
 Čapo Žmegač 90, 92, 93, 167, 170
 Černič Istenič 30, 75, 131, 167
 Čikaška šola 36
- D**
 Dedić 15, 76, 79, 168
 delovna migracija 17, 27, 29, 37, 38, 45,
 49, 50, 56, 70, 124, 131, 158
 Demeny 30, 168
 demografski trendi 15, 24, 30, 136
 Denard Goldman 131, 168
 Derrida 32
 deskilling 52, 107, 128, 157
 diaspora 41, 60
 Diner 50
 Dobrowolsky 25, 31, 50, 51, 168
 Domjan 174
 Donato 40, 49, 168
 Doupona Horvat 72, 168
 Drnovšek 69, 174
 družbenokonstruktivistični pristop 14
 dvojno državljanstvo 118, 119, 127, 148,
 159
 Dvořáková 127, 162, 168
- Đ**
 Đonlić 79, 168
- E**
 Eelens 52
 ekonomski vidiki migracij 16, 17, 19, 36,
 38, 45, 56, 59, 69, 88, 127, 158
 emsko 92
 Erel 44, 45, 46, 168
 Escriva 52
 esencializem 15, 16, 33, 35, 64, 85, 93,
 94, 156
 etnična podjetja 54
 etnična pripadnost 16, 18, 32, 35, 42, 53,
 66, 78, 87, 91, 92, 107, 120, 121, 123,
 137, 142, 156, 160
 etnična skupina 15, 16, 40, 86, 87, 89,
 90, 122, 130, 150
 etnične niše 129
 etnični inženiring 71
 etnični pluralizem 73
 etnografski dnevnik 18, 108, 119
 etsko 92
 Evropska komisija 14, 46, 80
 evropska trdnjava 28, 31, 117
- F**
 Facchi 32, 168
 FEMAGE 9, 13, 14, 15, 80, 81, 94, 95,
 130, 157, 168
 feministična geopolitika 33
 feministična teorija 16, 17, 31, 32, 65,
 68, 156
 feministične teorije 16
 feminizacija delovne sile 51
 feminizacija migracij 14, 29, 43, 51, 56,
 85
 feminizacija preživetja 51
 feminizacija revščine 38
 feminizem drugega vala 16, 32
 feminizem tretjega vala 32, 35
 FeMiPol 80, 81, 129, 150, 157, 160, 168,
 175
 Fern 169
 Fernandez-Kelly 53
 Ferree 47
 Fertility and family issues in an
 enlarged Europe 15, 169

Fielding 35
Finch 65
Fischer 93
Fitzgerald 16, 158, 169
fokusna skupina 20, 130, 131, 132, 141,
142, 146, 148, 149, 150, 151, 161
Foucault 32
Frankland 166
Freedman 30, 44, 47, 85, 167, 169, 173,
176
Fricke 173
Frisina 89, 169
Fudge 130, 174

G

Gabaccia 168
Galvin 62, 63, 65, 166
Ganga 89, 169
Garcia 53
Gazsi 175
Gellner 23
Georgiadis 89, 92, 94, 169
Gerson 34, 35, 169
Gesano 177
Glick Schiller 25, 36, 40, 42, 178
globalizacija 40, 48
globalizacija migracij 14, 29
Golež Kaučič 174
Gorup 77, 169
gospodinjstvo 13, 27, 38, 39, 40, 41, 44,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 60, 67, 77, 96, 102, 106, 112, 115,
127, 128, 129, 133, 143, 148, 149,
150, 151
Goss 39
gostujoči delavci 28, 56
Grasmuck 39
Greenhalgh 14, 34, 36, 169, 176
Green Paper 15, 169
Gregorčič 170, 175
Guličova-Grethe 58, 59, 170
Gulin Zrnić 91, 92, 167, 170
Gupta 94

H

Halfacree 46
Hammerson 89
Hantrais 15, 170
Hardill 47, 55, 170
Harrell Bond 62
Harrell-Bond 62, 63, 65, 166
Harzig 40, 170
Held 40
Hill Collins 32
hipoteze 18, 19, 87, 157, 158
Hodgson 26, 170
Holdaway 168
Hollifield 166
Hondagneu-Sotelo 40, 41, 44, 49, 51, 52,
55, 56, 170
Hrovat 76, 79, 170
Hrženjak 79, 170
Huffman 31, 32, 33, 165
Husain 33, 34, 165

I

Indra 62, 170
institucionalizacija migracij 25, 26, 41
institucionalni pristop 17, 41, 43
interdisciplinarnost 61
islam 31, 34, 41, 78, 86
izbrisani 76, 116
izseljenci 27, 28, 48, 52, 69, 77, 78, 81,
156
izvorna družba 16, 18, 19, 29, 38, 39, 40,
41, 42, 46, 47, 55, 56, 58, 74, 87, 88,
94, 95, 97, 118, 121, 123, 125, 127,
129, 133, 145, 148, 156, 157, 158, 161

J

Jackson 92
Jacobsen 113, 171
Jahn Schmalz 131, 168
Jalušič 74, 168, 171
Janko Spreizer 76, 79, 171
Jary 171
Jary in Jary 87

- jezik pogovora 95
 Johnson Hanks 24, 171
 Josipovič 69, 171
 Jurič-Pahor 174
- K**
- Kalc 174
 Kalčić 34, 76, 78, 94, 171
 Kavčič 178
 Keely 60, 171
 Kertzer 24, 171, 173
 King 24, 30, 42, 171
 klasične teorije migracij 16, 17, 35, 36,
 38, 42, 43, 46, 105, 155
 Klinar 69, 73, 113, 171, 172
 Knežević Hočevar 15, 23, 30, 42, 72, 73,
 131, 167, 172
 Knodel 130, 172
 Knowles 88
 Kobolt 69, 76, 172
 Kofman 27, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40,
 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 54,
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 68, 86, 90, 155,
 168, 172
 Kogovšek 80, 175
 kolonializem 25, 27, 32, 33
 Komac 15, 76, 79, 148, 172
 Koprivec 77, 173, 174
 Kozack 37
 Krajina 72, 173
 Kraševac Ravnik 173, 174
 Krause 24, 173
 Kreager 17, 23, 24, 173
 kult gospodinjstva 50
 kulturni vidiki migracije 16, 35, 42, 45
 Kuzmanič 159, 173
 kvalificirane migrantke 53
 kvalitativna metoda 15, 18, 19, 45, 75,
 76, 78, 90, 160
 kvantitativna metoda 19, 94
- L**
- Lacan 32
 Lawson 39, 88, 160, 173
 Lazaridis 16, 44, 47, 87, 88, 158, 162,
 165, 173
 Lee 59
 Leeds 44
 Leridon 177
 Lesjak-Tušek 175, 178
 Lesselier 67, 173
 Leydesdorff 88, 89, 167
 Lichter 59
 Light 54
 Lindquist 39
 Lipovec 66, 70, 173
 Lipovec Čebren 76, 173
 Lister 31, 173
 Lobnikar 72, 173, 175
 Loescher 61, 174
 Longo 71, 174
 Love 59
 Lukšič-Hacin 77, 174
- M**
- MacDonald 47, 55, 170
 MacDougall 130, 174
 Mahler 40, 49, 174, 176
 Makuc 77, 174
 Malečkar 78, 174
 Mali 14, 174
 Manalansan 168
 Marcus 93
 marksistične teorije 37, 38, 39
 Massey 39, 41
 Matthews 50
 Medvešek 172
 Medvešek 15, 76, 79, 148, 172
 Meško 173
 Menjivar 47
 Merrill 29, 48, 174
 Messerschmidt 92
 metoda snežne kepe 90
 metodološki nacionalizem 42
 Mežnarič 69, 70, 174

migracije, Slovenija 17, 18, 19, 66, 69, 156, 157
migrant/-ka druge generacije 16, 58, 91, 140
migrantke kot akterke 9, 13, 14, 18, 19, 34, 44, 68, 81, 87, 88, 127, 156
Migration trends in an enlarged Europe 30, 174
Mihelj 72, 74, 75, 174
Miklavčič Brezigar 77, 174
Miklavčič-Brezigar 165
Mikuš-Kos 72, 174
Milharčič Hladnik 77, 81, 89, 93, 174, 175, 177
Miller 14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 42, 43, 167
Mirzadegan Niknia 93, 175
Mislej 174
Mlekuž 77, 81, 174, 175, 177
Močnik 85, 175
modernizacijska teorija 36
Morgan 130, 175
Morokvašič 44, 45
multikulturalizem 41

N

nacionalna država 17, 18, 23, 24, 25, 42, 60
Nadarević 72, 173
Nakano Glenn 50
Narayan 92
nativistični fundamentalizem 26
neoklasične teorije 17, 36, 37, 38, 39, 43, 56
neomarksistične teorije 38, 43
neveste po pošti 33, 59, 85
nostrifikacija 110, 118, 147
notranja migracija 30, 46, 60, 69, 70, 159

O

Ohliger 168, 175
Okólski 177

Organizacija za proučevanje svetovnega problema beguncev 61
Oswin 63, 64, 65, 66, 175

P

Pagon 72, 173, 175
Pajnik 76, 80, 150, 175, 178
Park 36
Passerini 18, 85, 88, 157, 158, 160, 161, 175
Pedraza 37, 38, 39, 44, 47, 50, 51, 53, 54, 176
Pessar 39, 40, 49, 168, 174, 176
Pezdir 171
Phizacklea 29, 45, 68, 172
Plut-Pregelj 174
Pojmann 16, 48, 176
pokrivanje žensk 34, 79, 135
politična ekonomija 37, 38
politizacija migracij 29
popisi 15, 24
poročna migracija 58, 78, 118
postkolonializem 27, 32
postkolonialna feministična teorija 32, 33, 36
postmodernizem 32, 33
postsocializem 16, 107, 159, 160
poststrukturalizem 32, 33
prisilni priseljenci 13, 62, 66, 70, 72, 76, 79, 91, 99, 113, 114, 120, 125, 127, 136, 177
priznavanje delovne dobe 126, 143
program bracero 55
prostitutke 33, 85, 86, 121
protekcionizem 25, 26
push and pull migracijski model 36

R

Rabušič 168
Raghuram 29, 68, 172
Ramšak 174
rasa 16, 24, 25, 26, 32, 33, 41, 50, 60, 66, 85, 89, 134

rasizem 26, 74, 87, 159, 160
Razack 65
Razpotnik 78, 176
razred 16, 32, 33, 34, 36, 38, 50, 51, 54,
60, 66, 87, 88, 89, 160
religija 16, 31, 32, 33, 35, 41, 46
repatriacija 70, 71
restriktivna migracijska politika 17, 19,
25, 31, 41, 66, 67, 87, 124, 127, 155,
158
Riley 24, 34, 35, 167, 176
Rindzeviciute 176
Robson 166
Roseman 59
Roter 15, 148, 172
Rundell 166
Rusinje 15, 86, 119, 121, 122, 123, 159

S

Sales 29, 47, 68, 172
Saltzman Chafetz 170, 176
samouresničitev 19, 47, 102
samozaposlitev 54, 109, 110
sans papiers 67
Sassen 51
Schlenzka 58, 59, 170, 176
Schonwalder 168
Schönwälder 175
Scott 89, 169
Scrinzi 51, 52, 53, 176
Seale 17, 24, 176
Sharpe 44, 55, 176
Simon 45, 47
socializem 16, 19, 95, 105, 106, 116, 136,
159, 160
socialne mreže 18, 19, 39, 40, 46, 49, 56,
87, 94, 97, 98, 105, 107, 108, 117, 126,
130, 134, 145, 146, 148, 150, 157,
160, 161, 162
socialni vidiki migracije 16, 42
SOPEMI 57
Southall Black Sisters 59
Speckmann 52

spolna orientacija 65, 66
Stacey 34, 43, 49, 176
Stanfield 177
Stanford Friedman 32, 33, 177
staranje prebivalstva 14, 30, 134, 149
starost 16, 35, 66, 90, 116, 126, 129, 130,
143, 148
stopnje rodnosti 14, 26, 30, 49, 73, 134,
139, 149
strukturalistične teorije 17, 38, 45
SURS 132, 133, 136, 177
Svet Evrope 46
Szreter 23, 177

Š

Šantek 92, 167, 170
Škrj 77, 177
študije spolov 16, 17, 31, 43, 156
Šušmelj 171

T

Tastoglou 25, 31, 50, 51, 168
tehnološki determinizem 40
Teitelbaum 23, 35, 177
teorija interseksionalnosti 17, 18, 32,
33, 87
teorija modernizacije 38
teorija mrež 17, 40
teorija svetovnih sistemov 37, 55
teorije odvisnosti 37, 38
teorije transnacionalnosti 16, 18, 40,
60, 158
Thomas 166
Thorne 34, 43, 49, 176
Toš 177
točke preobrata 19, 87, 127
Todorova 85, 177
totalne institucije 113
transnacionalne družine 161
transnacionalno materinstvo 55
trgovanje z ljudmi 79, 141
Triadafilopoulos 168, 175
Truong 38

U

Ukrajinke 15, 86, 121, 122, 159
Umek 173
Uredba o integraciji tujcev 128, 146, 177

V

van de Kaa 30, 177
Van Dijk 62, 177
Vašečka 168
verižne migracije 27, 28
Verlič Christensen 174
Verschueren 72, 168
visokokvalificirane migrantke 47, 51,
55, 103, 135
visokokvalificirani delavci 54, 147, 150
vprašalnik 15, 94
Vrečer 62, 72, 76, 79, 177, 178
vsebine pogovorov 19, 20, 94, 95
Vuorela 167
vzorec 20, 90, 91

W

Waldinger 53
Wali 64
Ward 88, 89, 178
White 61, 178
Willis 17, 43, 178
Wimmer 25, 36, 40, 42, 178

Wolf 89, 92, 94, 178

Y

Yeoh 17, 43, 178

Z

začasna zaščita 70, 72, 73
začasno zatočišče 13, 70, 71, 112, 126,
128, 140, 151, 162
Zagorac 70, 71, 174, 178
Zavratnik Zimic 69, 70, 74, 75, 76, 80,
86, 175, 178, 179
združenja migrantov in migrantk 48,
145, 146
združitev družine 17, 28, 44, 45, 47, 49,
57, 59, 68, 118, 128, 150, 159, 161
Zelena knjiga 15, 169
Zorn 76, 85, 89, 159, 168, 179
Zulauf 47, 179
Zupanc 80, 175

Ž

Žagar 72
Žagar Žnidaršič 168
Žitnik 76, 79, 179
življenjske zgodbe 18, 81, 88, 89, 130,
161

MIGRACIJE 30
MIGRANTKE 3

Sanja Cukut Krilić
SPOL IN MIGRACIJA. Izkušnje žensk kot akterk migracij

urednik zbirke

Jernej Mlekuž

recenzenta

Mirjam Milharčič Hladnik in Tanja Rener

jezikovni pregled

Irena Destovnik

oblikovanje

Samira Kentrić

izdajatelj

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Za izdajatelja Marina Lukšič Hacin

založila

Založba ZRC SAZU

za založnika

Oto Luthar

glavni urednik

Vojislav Likar

tisk

Littera picta, d. o. o., Ljubljana, Slovenija

naklada

360

ilustracija na ovitku

Samira Kentrić

tiskano s podporo

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Jaz nisem šla od doma, ker je bila revščina. Smo imeli vsega dosti. Jaz sem se zaradi poroke preselila v Slovenijo in ko sem se zaposlila, nisem hotela iti delat nazaj na kmetijo. (*nekdanja tekstilna delavka iz Bosne in Hercegovine*)

Hotela sem samo videti svet okrog sebe. Ker nisem imela finančne možnosti, sem se zavedala, da je zame zelo težko iti ven iz države. (*visoko izobrazena ženska iz Rusije*)

16 €

9 789612 541767

<http://zalozba.zrc-sazu.si>